

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA İSTİFHÂM ÜSLÛBU:
KEHF ve MERYEM SÛRELERİ ÖRNEĞİNDE
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Tuğba BAYRAKÇI

Danışman
Doç. Dr. Ahmet ŞEN

Şubat 2026, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tuğba BAYRAKÇI

İmza

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : KUR'ÂN'DA İSTİFHÂM ÜSLÛBU:
KEHF ve MERYEM SÛRELERİ ÖRNEĞİNDE

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam doksan iki sayfalık kısmına ilişkin 25/12/2025 tarihinde *IThenticate/Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %7' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 24/02/2026

Danışman: Doç. Dr. Ahmet ŞEN

Öğrenci: Tuğba BAYRAKÇI

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu: Kehf ve Meryem Sûreleri Örneğinde” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Tuğba BAYRAKÇI

İmza

Danışman

Doç. Dr. Ahmet ŞEN

İmza

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ahmet ŞEN danışmanlığında **Tuğba BAYRAKÇI** tarafından hazırlanan “**Kur’ân’da İstifhâm Üslûbu: Kehf ve Meryem Sûreleri Örneğinde**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

04/02/2026

JÜRİ:

Danışman	: Doç. Dr. Ahmey ŞEN	İmza
Üye	: Prof. Dr. Kadir POLATER	İmza
Üye	: Doç. Dr. Bayram AYHAN	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Doç.Dr.Müge MANGA

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Öncelikle, insanı yaratan ve ona Kur'ân'ı öğretip beyanı bildiren Rahman'a hamd ederim. Alemlere rahmet olarak gönderdiği Peygamber'e, ailesine ve ashabına salât ve selam olsun.

Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu ve dilsel özellikleri, her dönemde araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu çalışma, Kur'ân'ın üslûbunda istifham çeşitlerini, çok anlamlılık çerçevesinde ve geleneksel tefsirin bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada konu, amaç, yöntem ve literatür çerçevesi net bir biçimde belirlenmiştir.

Tez çalışmam süresince bana yol gösteren ve her aşamada desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Ahmet ŞEN'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, değerli öneri ve yardımlarıyla katkı sağlayan kıymetli eşim İbrahim Agâh BAYRAKÇI'ya, sevgili arkadaşım Ayşegül GENÇ'e ve sabır ve anlayışıyla beni destekleyen sevgili kızıma teşekkür ederim.

Tuğba BAYRAKÇI, Erzincan, 2026

KUR'ÂN'DA İSTİFHÂM ÜSLÛBU: KEHF ve MERYEM SÛRELERİ ÖRNEĞİNDE

Tuğba BAYRAKÇI

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2026

Danışman : Doç Dr. Ahmet ŞEN

ÖZET

Bu çalışma, Arap dilinde önemli bir ifade türü olan istifhâm kavramını, belâgat ilminin temel ilkeleri çerçevesinde incelemektedir. İstifhâmın dilsel mahiyetini doğru kavrayabilmek için öncelikle haber ve inşâ ayrımı ele alınmış; istifhâmın, talebî inşâ türlerinden biri olarak bilgi isteme, duygu ifade etme ve muhatabı etkileme gibi çok yönlü işlevlere sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Birinci bölümde, istifhâm edatları (hemze, hel, men, mâ, eyyü, kem, keyfe, eyne, ennâ, eyyane, metâ) tek tek incelenmiş; her bir edatın tasavvur ve tasdik talebi bakımından anlam farkları açıklanmış ve Kur'ân-ı Kerîm'den örneklerle desteklenmiştir. Bu edatların, yalnızca bilgi talebi amacıyla değil, aynı zamanda hayret, uyarı, tehdit, teşvik ve inkâr gibi çeşitli retorik amaçlarla kullanıldığı vurgulanmıştır. Özellikle Kehf ve Meryem sûrelerinde istifhâm edatlarının, okuyucuyu tefekkür ve ibrete yönlendiren pedagojik bir araç olarak işlev gördüğü belirtilmiştir.

İkinci bölümde, istifhâmın yan anlamları (inkâr, nefiy, takrir, tehdit, te'accüp, istib'âd, tevbîh, itâb, tezkir vb.) ele alınmıştır. Bu başlıklar altında, soru cümlelerinin doğrudan bilgi istemenin ötesine geçerek, duygusal, ahlaki ve retorik etki oluşturma yönleri analiz edilmiştir. Kur'ân'dan örnekler aracılığıyla, istifhâmın bazen bir uyarı, bazen azarlama, bazen de hatırlatma işlevi üstlendiği ortaya konmuştur.

Sonuç olarak çalışma, istifhâmın Arap dilinde yalnızca bir soru sorma biçimi olmadığını; aksine anlam derinliği, duygusal etki ve retorik güç bakımından zengin bir

anlatım aracı olduğunu göstermektedir. Kur'ân üslûbunda istifhâm, hem düşündürme ve ikna etme, hem de öğretme ve yönlendirme amacıyla kullanılan temel bir belâgat unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kehf Sûresi, Meryem Sûresi, Arap Dili, Kur'ân, İstifhâm.

**THE INTERROGATIVE STYLE IN THE QUR'AN:
A STUDY ON THE EXAMPLES FROM SŪRAT AL-KAHF AND
SŪRAT MARYAM**

Tuğba BAYRAKÇI

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, February 2026

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet ŞEN

ABSTRACT

This study investigates the concept of interrogation (*istifhām*) in Arabic within the framework of rhetorical sciences (*balāghah*), with particular reference to Sūrat al-Kahf and Sūrat Maryam. It first situates *istifhām* within the broader distinction between declarative (*khabar*) and performative (*inshā'*) sentences, identifying it as a request-based performative (*inshā' ṭalabī*).

The first chapter examines Arabic interrogative particles—such as *hamzah*, *hal*, *man*, *mā*, *ayy*, *kam*, *kayfa*, *ayna*, *annā*, *ayyān*, and *matā*—in terms of their grammatical forms, semantic values, and contextual functions. Drawing on Qur'anic examples, the study demonstrates that these particles are not confined to literal questioning but frequently convey rhetorical meanings including reproach, denial, astonishment, affirmation, exhortation, and warning. In Sūrat al-Kahf and Sūrat Maryam, interrogative expressions function as pedagogical tools that stimulate reflection and spiritual awareness.

The second chapter focuses on the secondary rhetorical meanings of *istifhām*, such as denial (*inkār*), negation (*nafy*), confirmation (*taqrīr*), warning (*tahdhīr*), amazement (*ta'ajjub*), reproof (*tawbīkh*), blame (*'itāb*), and reminder (*tadhkīr*). Through detailed Qur'anic analysis, it shows how interrogative forms transcend information-seeking and serve as persuasive and admonitory devices.

The study concludes that *istifhām* in the Qur'an is a complex rhetorical strategy that deepens meaning, provokes thought, and enhances emotional impact, reflecting the expressive and intellectual richness of Arabic.

Keywords: Sūrat al-Kahf, Sūrat Maryam, Arabic Language, Qur'an, Istifhām.

İÇİNDEKİLER

KUR'ÂN'DA İSTİFHÂM ÜSLÛBU: KEHF VE MERYEM SÛRELERİ ÖRNEĞİNDE

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	iii
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iv
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	xv
TABLolar LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM

1.1. İstifhâm Edatları	8
1.1.1. Harf Olan İstifhâm Edatları	9
1.1.2. İsim Olan İstifhâm Edatları	11
1.1.2.1. مَا	11
1.1.2.2. مَنْ	12
1.1.2.3. أَيُّ	14
1.1.2.4. كَمْ	16
1.1.2.5. كَيْفَ	17
1.1.2.6. أَيْنَ	19
1.1.2.7. أَيْ	20
1.1.2.8. أَيْتَانِ	21
1.1.2.9. مَتَى	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTİFHÂMIN ALDIĞI YAN MANALAR

2.1. الإنكار (Onay vermemek)	25
2.2. النفي (Olumsuzluk)	27
2.3. التّقرير (Onaylatma)	29
2.4. التّحذير (Tehdit etmek)	31
2.5. التّعجب (Hayret, Şaşma)	32
2.6. الاستبعاد (Akıldan Uzak Görmek)	33
2.7. التّكيت التّقرير التّوييح (Kınama, Azarlama)	34
2.8. العتاب (Serzeniş)	34
2.9. التذكير (Hatırlatma)	35
2.10. الإفتخار (Övünmek)	36
2.11. التّفخيم (Vurgulama)	36
2.12. التّكثير (Çoğaltmak)	37
2.13. التّسوية (Eşitlik)	38
2.14. التّخويف, التّهويل (Korkutmak)	38
2.15. التّخفيف, التّسهيل (Kolay gösterme)	39
2.16. الإفهام (Bildirme)	40
2.17. الأمر (Emir)	40
2.18. التّنبية (Uyarmak)	42
2.19. التّرعيب (Tevsik etmek)	43
2.20. النّهي (Yasaklama)	43
2.21. التّأكيد (Pekiştirme)	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KEHF ve MERYEM SURESİNDE KULLANILAN İSTİFHÂM ÜSLÛBU VE BELÂGAT ANLAMLARI

3.1. KEHF SÛRESİ	47
3.1.1. Kehf Suresi'nde Geçen İstifhâm Edatları Ve Belâgattaki Anlamları:	48

3.1.2. Kehf Sûresinde Geçen İstifhâm Cümleleri:	49
3.1.2.1. Kehf Sûresi 9. Âyet	49
3.1.2.2. Kehf Sûresi 15.Âyet	51
3.1.2.3. Kehf Sûresi 19. Âyet	53
3.1.2.4. Kehf Sûresi 37. Âyet	55
3.1.2.5. Kehf Sûresi 50. Âyet	57
3.1.2.6. Kehf Sûresi 63. Âyet	59
3.1.2.7. Kehf Sûresi 66. Âyet	61
3.1.2.8. Kehf Sûresi 71. Âyet	63
3.1.2.9. Kehf Sûresi 72. Âyet	65
3.1.2.10. Kehf Sûresi 74. Âyet	66
3.1.2.11. Kehf Sûresi 94. Âyet	69
3.1.2.12. Kehf Sûresi 102. Âyet	70
3.1.2.13. Kehf Sûresi 103. Âyet	72
3.2. Meryem Sûresi	73
3.2.1. Meryem Sûresi'nde Geçen İstifhâm Edatları Ve Belâgattaki Anlamları: 74	
3.2.2. Meryem Sûresinde Geçen İstifhâm Cümleleri:	75
3.2.2.1. Meryem Sûresi 8. Âyet	75
3.2.2.2. Meryem Sûresi 29. Âyet	77
3.2.2.3. Meryem Sûresi 42. Âyet	79
3.2.2.4. Meryem Sûresi 46. Âyet	81
3.2.2.5. Meryem Sûresi 65. Âyet	83
3.2.2.6. Meryem Sûresi 66. Âyet	84
3.2.2.7. Meryem Sûresi 73. Âyet	86
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	91

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

b.	Bin
bk.	Bakınız
bs.	Basım
c.	Cilt
dia.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör (ler)
haz.	Hazırlayan
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
s.	Sayfa
sy.	Sayı
tdv.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme, tercüme eden
ts.	Tarihsiz
yay.	Yayını, yayınları, yayınevi, yayıncılık
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Harf	Türkçe	Harf	Türkçe
ء	'	ض	ḍ
ب	B	ط	ṭ
پ	P	ظ	ẓ
ت	T	ع	'
ث	ṯ	غ	ġ
ج	C	ف	f
چ	Ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k
خ	ḫ	ل	l
د	D	م	m
ذ	ẓ	ن	n
ر	R	ة	ta
ز	Z	ه	h
ژ	J	ي	y
س	S		
ش	Ş		
ص	Ṣ		

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 3.1.1:** Kehf Suresi'nde Geçen İstifhâm Edatları Ve Belâgattaki Anlamları 61
- Tablo 3.2.1:** Meryem Sûresi'nde Geçen İstifhâm Edatları Ve Belâgattaki Anlamları.. 88

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı Ve Kapsamı

Bu çalışmanın temel amacı, Arap dilinde istifhâm kavramını hem dilbilgisel hem de belâgat yönleriyle inceleyerek, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanım biçimlerini sistematik olarak ortaya koymaktır. Araştırma, istifhâmın yalnızca bir soru sorma aracı olmadığını; aynı zamanda ikna, uyarı, tefekkür, teşvik ve tehdit gibi çok yönlü anlam işlevlerine sahip güçlü bir anlatım aracı olduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Kapsam ve Bölüm Yapısı

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm, istifhâmın dilbilimsel ve teorik temellerine ayrılmıştır. Bu kısımda haber ve inşâ cümleleri arasındaki farklar açıklanarak istifhâmın talebî inşâ kategorisindeki yeri belirlenmiştir. Ayrıca, hemze, hel, men, mâ, eyyü, kem, keyfe, eyne, ennâ, eyyâne, metâ gibi istifhâm edatları tek tek ele alınmış, her birinin anlam farkları, kullanım bağlamları ve Kur'ân'daki örnekleri değerlendirilmiştir

İkinci bölüm, istifhâmın belâgat yönüne odaklanmaktadır. Burada istifhâmın kazandığı yan anlamlar (inkâr, nefiy, takrîr, tehdit, taaccüb, istib'âd, tevbîh, itâb, terğîb, nehiy, emir ve ifhâm) ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Her bir tür, Kur'ân ayetlerinden örneklerle açıklanmış; bu örneklerin muhatap üzerindeki psikolojik ve retorik etkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm ise, Kur'ân'daki Kehf ve Meryem sûreleri özelinde istifhâm üslûbunun incelenmesine ayrılmıştır. Bu sûrelere özgü istifhâm örnekleri tablolar hâlinde sınıflandırılmış, ayetlerin anlam ve bağlam ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca klasik tefsirlerdeki (Taberî, Zemağşerî, Ebû Hâyyân, Râzî, İbn Kesîr, Beydâvî)ve modern yorumlardaki (İbn 'Âşûr, Elmalılı, Vehbe Zuḥaylî) değerlendirmeler karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir

Araştırmanın Katkısı

Bu çalışma, istifhâmın Arap dili belâgatindeki yerini yalnızca teorik açıdan değil, Kur'ân üslûbunun öğretici, düşündürücü ve duygusal yönleriyle birlikte değerlendirmektedir. Böylece istifhâmın bir dil yapısı olmanın ötesinde, vahyin tebliğ yöntemi ve insanı bilinçlendirme aracı olarak işlev gördüğü sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç itibarıyla bu tez, hem belâgat ilmi hem de Kur'ân dilbilimi açısından istifhâmın anlam katmanlarını sistematik biçimde ortaya koyarak, klasik literatürle modern yorumlar arasında köprü kuran bir yaklaşım geliştirmektedir.

Yöntem Ve Kaynaklar

Bu çalışma, betimsel ve analitik yöntemlerin birlikte kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Amaç, Arap dilinde istifhâm üslûbunun dilbilgisel yapısını, belâgat içindeki yerini ve Kur'ân-ı Kerîm'deki retorik işlevlerini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaktır.

1. Yöntem

Araştırmada öncelikle literatür taraması yöntemi kullanılmış; klasik Arap dili kaynakları, belâgat eserleri, tefsir kitapları ve modern akademik çalışmalar incelenmiştir. Elde edilen bilgiler, karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

- Birinci aşamada, Arap belâgatının temel kavramlarından haber ve inşâ ayrımı açıklanmış; istifhâmın bu iki yapı içindeki yeri belirlenmiştir. Bu kısımda dilbilimsel analiz yöntemi kullanılarak istifhâm *edatlarının* (*hemze, hel, men, mâ, eyyü, kem, keyfe, eyne, ennâ, eyyâne, metâ*) anlam ve işlev özellikleri incelenmiştir.
- İkinci aşamada, Kur'ân'da geçen istifhâm örnekleri meânî ilmi açısından değerlendirilmiş; her bir örnek bağlamına göre sınıflandırılmıştır. Ayetlerdeki istifhâm ifadeleri, asli (doğrudan soru) ve mecazî (retorik) kullanımlar açısından tasnif edilmiştir. Böylece, istifhâmın hangi durumlarda inkâr, takrîr, tehdit, tevbîh, te'accüp, teşvik gibi yan anlamlar kazandığı belirlenmiştir.
- Üçüncü aşamada, araştırma uygulamalı analiz boyutuna taşınmıştır. Bu bölümde, Kehf ve Meryem sûreleri örneklem olarak seçilmiştir. Sûrelerde yer alan istifhâm cümleleri tablo hâlinde sınıflandırılmış, her birinin edat türü,

bağlamsal işlevi ve belâgî anlamı incelenmiştir. Elde edilen veriler, klasik ve modern tefsirlerle karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Bu çok katmanlı yöntem sayesinde, istifhâmın yalnızca gramatik bir unsur değil, aynı zamanda anlam inşasında yönlendirici bir söylem unsuru olduğu ortaya konmuştur.

2. Kaynaklar

Bu çalışma, hem klasik belâgat ve tefsir eserlerinden, hem de modern akademik kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

a. Klasik Kaynaklar

- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû 'Abdirrahmân. *Kitâbü'l-'Ayn*.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'U şmân. *el-Kitâb*.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*.
- Abdülkâhir el-Cürcânî. *Delâ'ilü'l-İ'câz fî 'İlmi'l-Me'ânî*.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Maħmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Haķā'iki't-Tenzil*.
- Sekkâkî, Ebû Ya'ķub Yûsuf b. Ebî Bekr el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'Ulûm*.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû 'Abdillâh (Ebü'l-Fađl) Faħrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Ġayb*.

Bu kaynaklar, istifhâmın klasik Arap dili ve Kur'ân belâgatındaki yerini tespit etmekte temel dayanak noktası olmuştur.

b. Modern Kaynaklar

- Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*.
- Muhammed Tahir bin Aşur, Muhammed Tâhir b. 'Âşûr. *et-Taħrîr ve't-Tenvîr*.
- Vehbe Zuħayli. *et-Tefsîru'l-Münîr*.
- Mustafâ el-Ġalâyînî, Muştafâ b. Muhammed Selîm. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*.
- Muhammad Abduh – Rashid Rida. *Tefsîru'l-Menâr*.

Ayrıca Arap dili ve belâgatı alanında yazılmış makaleler ve yüksek lisans / doktora tezlerinden de yararlanılmıştır.

3. Sınırlılıklar

Bu çalışma, konunun kapsamı geniş olduğundan dolayı örneklem olarak sadece Kehf ve Meryem sûreleriyle sınırlandırılmıştır. Ancak bu sınırlama, istifhâmın Kur'ân'daki genel üslûbuna dair temsil gücü yüksek örneklerin derinlemesine analizine olanak sağlamıştır.

4. Beklenen Katkı

Bu araştırma, Arap dili ve belâgatı literatüründe istifhâm konusunun hem teorik temellerini sistemleştiren, hem de Kur'ân'daki pratik kullanım örneklerini analiz eden kapsamlı bir çalışma niteliği taşımaktadır. Böylece, istifhâmın dilbilgisel, retorik ve pedagojik boyutları bir araya getirilerek modern dilbilimsel yaklaşımlarla klasik belâgat arasında köprü kurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM

Arap dilinde istifhâmın mâhiyetini anlamak için öncelikle belâgat ilminin temel kavramları arasında yer alan haber ve inşâ ayrımını bilmek gerekir. Çünkü istifhâm, belâgatın meânî dalında yer alan talebî inşâ türlerinden biridir ve mahiyetini doğru kavrayabilmek, bu iki cümle türünün farkını idrak etmeye bağlıdır.

Haber kelimesi sözlükte “bir şeyi nakletmek, bildirmek ve haber vermek” anlamlarına gelen (خبر) kökünden türemiş bir kavram olarak tanımlanmaktadır.¹ Meânî ilmindeyse haber, “gerçekliğe uygun olabileceği gibi yanlış da çıkma ihtimali bulunan ifade” olarak tanımlanmaktadır. Bir ifadenin doğruluğu veya yanlışlığı, söyleyenin niyetiyle değil, ifade ettiği durumun gerçeklikle olan uyumuyla ölçülür.² Mesela “Bugün yağmur yağıyor.” cümlesi, dış dünyada gözlemlenebilen bir durumu bildirir; bu nedenle ya doğru ya da yanlış olma ihtimali taşır. Bu özelliğiyle haber, bilgi verme veya bir hüküm bildirme amacı taşır ve doğruluk iddiası bulunan cümleler grubuna dâhildir.³

İnşâ (الإنشاء) kelimesiyse (نَشَأَ) kelimesinden türemiştir. Halîl b. Ahmed’e göre نَشَأَ kelimesi “ortaya çıkmak, yükselmek ve gelişmek” anlamlarına gelir. أَلْنَشَأَ “küçük yaştaki gençler”, النَشَأَى ise “genç delikanlı” demektir. Fiil “نَشَأَ يَنْشَأُ” şeklinde “ortaya çıktı / yükseldi” anlamında kullanılır. Ayrıca “أَنشَأَ” fiili “başlatmak, meydana getirmek” anlamına gelir. Bu kökten “النَشَأَىة” gecenin ilk kısmı için, “نَشَأَىة الِحَوْضِ” ise havuzun kenar taşları için kullanılır. Böylece نَشَأَ kökünün temel anlamı, bir şeyin başlaması, ortaya çıkması ve gelişmesidir; *inşâ* kavramı da buradan türemiş, icat etmek, bir şeyi başlatmak anlamlarına gelmektedir.⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*’ta kelimeyi “رفع” ve “إحداث” kökleriyle ilişkilendirerek *inşâ* için “inşa etmek, bina kurmak, bir sözü veya metni düzenleyip ortaya koymak” ifadelerini kullanır.⁵ Kavram olarak ise inşâ, doğruluk veya

¹ İbn Manzûr, Ebü'l-Faql Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1994), “hbr”, 4/227; Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem – ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412/1992), “hbr”, 273.

² Abdurrahman b. Hasan Hebenketü'l-Meydânî ed-Dimeşkî, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1996), 167.

³ Ahmed b. İbrâhîm b. Muştafâ el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâga fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1431), 53; Ebü Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 308.

⁴ Ebü 'Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-MaHzûmî – İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 6/287-288.

⁵ Ebü Naşr İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/78.

yanlılık ihtimali bulunmayan, yani bir olgu bildirmeyip dinleyici üzerinde etki oluşturmayı hedefleyen sözlerdir.⁶ İnşâ, konuşanın niyetine ve muhatabın tavrına yöneliktir. “Kapıyı kapat!”, “Keşke seni görebilsem.” veya “Ey dostum!” gibi cümleler, bir hüküm bildirmez; aksine bir emir, temenni veya nida ifade eder. Dolayısıyla bu tür cümlelerde doğruluk-yanlılık ölçütü değil, amacın ve tonun uygunluğu esas alınır.⁷

Belâgat âlimleri, inşâyı ikiye ayırırlar: talebî inşâ ve talebî olmayan inşâ.

a) Talebî inşâ:

Talebî inşâ, konuşmacının gerçekleşmesini istediği bir durumu ifade ettiği; sözün söylendiği anda var olmayan fakat sözden sonra meydana gelmesi mümkün olan ifadeleri kapsar.⁸ Bu tür inşâî söylemler klasik belâgatte beş başlık altında incelenir: emir, nehy, istifhâm, temenni ve nidâ.⁹

Emir ve nehy, üstün konumdaki bir kimsenin daha aşağı konumda olan bir kimseden bir fiili yapmasını veya terk etmesini istemesidir. İstifhâm, bilinmeyen bir hususu öğrenme talebini; temenni, gerçekleşmesi uzak veya imkânsız görülen bir şeyi arzulamayı; nidâ ise bir kişiye seslenerek onun dikkatini konuşmacıya yöneltme isteğini ifade eder.¹⁰ Bu beşli tasnife bakıldığında her birinin özünde, muhataptan belirli bir davranış, yöneliş ya da anlam talep eden bir yön bulunduğu görülmektedir.

b) Talebî olmayan inşâ:

Bir istek içermeyen, fakat duygusal veya edebî bir maksatla söylenen ifadelerdir; örneğin övme, yerme, taaccüb, yemin ve akitler bu türdendir. Bu ayrım, istifhâmın dildeki işlevini anlamak bakımından önemlidir. Zira istifhâm, dış dünyaya dair bir bilgi aktarmaktan ziyade muhatabın zihninde bir etki meydana getirmeyi amaçlar.¹¹

İstifhâm kelimesi, “anlamak, idrak etmek” anlamındaki (فهم) kökünden gelmektedir. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitâbu'l-'Ayn*'da fehm kökünü “bir şeyi

⁶ İsmail Durmuş, “İnşâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/334-337.

⁷ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, 69; Görgün, Tahsin, “Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/341-342.

⁸ Ahmed Muştâfâ el-Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâğa: el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, 2. bs. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993), 461.

⁹ Sa'deddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî, *el-Mu'tavvel: Şerhu Telhîşi Miftâhi'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 406.

¹⁰ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, 69.

¹¹ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, 69.

idrak etmek ve anlamak” şeklinde tanımlar ve kelimenin anlam merkezinin “kavrayış” olduğunu belirtir.¹² Cevherî (ö. 400/1009) *eş-Şihâh*’ta fehmi “bir anlamı doğru biçimde idrak etmek; sözün maksadını kavramak” olarak açıklar.¹³ İstifhâl babının talep mânası kazandırması sebebiyle istifhâm kelimesi, klasik dilciler nezdinde “anlama ve idrak etme talebi” yani “bilgi isteme” anlamına gelmiştir. Buna göre istifhâm, daha önce bilinmeyen bir şeyi öğrenmek maksadıyla yöneltilen bir talep türüdür. Cürcânî (ö. 816/1413) ise Ta’rifât’ında istifhâmı “muhatapın zihninde olanı bilmek istemektir” şeklinde tarif eder. Bu tanımlardan hareketle, istifhâmın temelinde bilgi talebi, yani anlamı zihinde açığa çıkarma isteği bulunmaktadır.¹⁴

Ancak belâgat ilminde istifhâm, sadece bilgi isteme amacıyla sınırlı değildir. Âlimler, istifhâmın meânî ilminde “talebî inşâ” türleri arasında yer aldığını belirtmiş ve çoğu zamaAn mecazî anlamlarda kullanıldığını vurgulamışlardır. Buna göre Kur’ân’daki istifhâm ifadeleri her zaman soru sormak için değil, bazen nefy (olumsuzluk), inkâr, tevbîh (uyarma), te’accüp (şaşkınlık), tahkir (aşağılama), tazim (yüceltme), istibtâ (sorgulama), tesviye (eşitleme), temenni (dilek dileme), teşcî (teşvik), medh (övme) veya zem (yerme) gibi farklı üslûp maksatlarını ifade etmek için de kullanılır. Böylece istifhâm, Arap edebiyatında ve özellikle Kur’ân üslûbunda anlam derinliği kazanan çok yönlü bir ifade biçimi hâline gelmiştir.¹⁵

Sonuç olarak istifhâm, sadece soru sormanın ötesinde, muhatapın duygularını harekete geçiren, anlam katmanlarını çoğaltan bir üslûp aracıdır. Bu yönüyle, hem dilbilimsel hem de edebî açıdan incelendiğinde, Arap dilinin ifade gücünü yansıtan en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilir.

1.1.İstifhâm Edatları

Edatlar, dilde anlam bakımından farklı özellikler gösteren kelime türlerindedir. Bunların bir kısmı, tek başına müstakil bir anlama sahip olmayıp, yalnızca gramer işlevi

¹² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 4/61.

¹³ Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/2005.

¹⁴ Ebü'l-Hasen ‘Alî b. Muḥammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Ḥanefî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kâhire: Dâru'l-Beyân, ts.), 37.

¹⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘Ulûm*, 335.

üstlenen unsurlardır.¹⁶ Bu tür edatlar herhangi bir varlığı ya da fiili karşılamaz; ancak anlamlı kelimelerle birlikte kullanıldıklarında cümleye yapısal katkı sağlayarak dil bilgisel bir görev icra ederler. Arap dilinde bu nitelikteki edatlar harf olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, bazı edatlar tek başına kullanıldığında da belirli bir anlam ifade edebilme özelliğine sahiptir.¹⁷

Arap dilinde edatlar önemli bir yer tutar. İstifhâm edatları da edatlar konusu içinde yer almaktadır. İstifham edatları üç kısma ayrılır:

- a) Bazısı sadece tasavvuru talep etmek için kullanılır.
- b) Bir kısmı tasdik talebi için kullanılır.
- c) Diğer bazısı da sadece tasavvur ya da sadece tasdik talebi için değil her ikisi için de kullanılır.¹⁸

Ayrıca bu edatlar, kullanım özelliklerine göre isim olanlar ve harf olanlar şeklinde iki grupta değerlendirilmiştir:

- Harf olan istifhâm edatları: Hemze (الهمزة), Hel ((هل)
- İsim olan istifhâm edatları: Men (من), Mâ (ما), Metâ (متى), Eyyâne (أين), Keyfe (كيف), Eyne (أين), Ennâ (أنتى), Kem (كم), Eyyü (.أى)

1.1.1. Harf Olan İstifhâm Edatları

1.1.1.1. Hemze: Hemze ile tasdik ya da tasavvur amaçlı sorular sorulur.

a) Tasavvur Sorusu: Arap dilbilgisinde, varlıkların zatlarına yönelik bilgi talebinde bulunan ve sıfatlar hakkında bilgi istemeyen soru türleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu sorulara tasavvur soruları denmektedir. Bu tür sorular, sorup öğrenilmek istenen konu hakkında önceden bir bilgiye sahip olunup aranılan vasfın iki şeyden hangisinde olduğunun kesin olarak bilinmemesi gibi hallerde sorulur.¹⁹ Bu tür sorulardaki amaç, hükmün kendisini öğrenmek değil, hükmün kapsamına kimlerin

¹⁶Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 114.

¹⁷Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl el-'Askerî, *Mu'cemü'l-furûki'l-luğaviyye: el-hâvî li-kitâbeyi'l-'Askerî ve'l-Cezâ'irî*, nşr. Beytullâh Beyyât (Kum: Mü'essesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412/1991), 48.

¹⁸Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 335.

¹⁹Atîk, 'Abdül-Azîz, *İlmü'l-Me'ânî* (Beirut: Dâru'n-Nahđati'l-'Arabiyye, 1430/2009), 89; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 641.

girdiğini öğrenmektir. Bu çeşit sorular hemze ile sorulduğunda "أم" edatı ile birlikte kullanılır.²⁰

Örneğin:

“أَمْ مُحَمَّدٌ مُسَافِرٌ أَمْ مَحْمُودٌ؟” (Muhammed mi yolcudur, yoksa Mahmut mu?)

Bu örnekte Muhammed veya Mahmut adlı kişilerden birinin yolculuğa çıktığı kesin olarak bilinmekle birlikte hangisinin çıktığının net bilgisi istenmektedir. Bu soruya, yolculuğa çıkan kimse belirtilerek cevap verilir.

b) Tasdik sorusu: Bu sorular öğrenilmek istenen konu hakkında önceden herhangi bir bilgiye sahip olunmaması halinde sorulan sorulardır. Cümledeki hükmün durumu sorulur. Bu tür sorular, hem fiil hem de isim cümlesi şeklinde sorulabilir.²¹

Örneğin:

قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَٰ ذَٰلِكَ بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمَ)

“Bunu ilahlarımıza sen mi yaptın? Ey İbrahim! dediler.”²²

Tasdik sorularına لا veya نعم demek suretiyle cevap verilir.

1.1.1.2: هَلْ

“Hel” yalnızca tasdik amaçlı sorularda kullanılan bir edattır ve harf niteliğinde olduğu için i’rab açısından herhangi bir konuma sahip değildir. Mana bakımından ise ikiye ayrılır:

Arap dilinde, soruların farklı anlamlar ve işlevler kazandırılmasında önemli bir rol oynayan "هل" edatı, iki temel kategoriye ayrılır: basit "هل" ve birleşik "هل".

a) Basit "هل" Edatı:

²⁰ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfîî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Muhammed Abdülmün'im Hâfâcî, (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/55.

²¹ Ebû Bekr 'Abdülkâhir b. 'Abdirrahmân Muhammed el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-'câz fî 'Ilmi'l-Me'ânî* (Kahire: Maḥba'atü'l-Medenî, 1413/1992), 233.

²² *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Enbiyâ 21/62.

Basit "هل" edatı, yalnızca bir şeyin var olup olmadığını sormak için kullanılır. Bu tür sorularda "هل" edatı, cümlenin başında yer alır ve sorulan şeyin varlığı veya yokluğu sorgulanır.²³

Örneğin:

"هل الحركة موجودة؟" ("Hareket var mıdır?")²⁴

Bu soruda, "هل" edatı, "hareket" in var olup olmadığını sormak için kullanılır. Cevap "نعم" veya "بلى" şeklinde olabilir.

b) Birleşik "هل" Edatı:

Birleşik "هل" edatı, bir şeyin varlıkta bulunup bulunmadığını sormak için kullanılır ve "هل" edatının bir kelimeye eklenmesiyle oluşur. Bu tür sorularda "هل" edatı, sorulan şeyin varlığını veya yokluğunu teyit veya reddetmeyi amaçlar.²⁵

Örneğin:

"هل تبيضُ العنقاءُ و تُفرخُ؟" ("Anka kuşu yumurtlar ve yavrular mı?")

Bu soruda, "هل" edatı, "طُنَّيْد" ("yumurtlar") ve "تُفْرَخ" ("yavrular") fiillerine eklenerek Anka kuşunun bu fiilleri gerçekleştirip gerçekleştirmediğini sorar. Cevap "نعم" veya "بلى" şeklinde olabilir.

1.1.2. İsim Olan İstifhâm Edatları

Çalışmamızda hemze ve hel yani harf olan soru edatlarını inceledik. Bu bölümde ise diğer yani isim olan soru edatlarını inceleyeceğiz. Bu edatların en önemli olanları şunlardır:

مَا – مَنْ – أَيَّ – كَمْ – كَيْفَ – أَيْنَ – أُنَى – مَتَى – أَيَّانَ²⁶

Bu soru edatları sadece tasavvur talebi için kullanılmaktadır.²⁷

²³ Ebü'l-Me'âlî Celâlüddîn el-Haţîb Muḥammed b. 'Abdirrahmân b. 'Ömer b. Aḥmed el-Kazvîni eş-Şâfi'î, *Telḥîşu'l-Miftâḥ fi 'Ilmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431/2010), 54.

²⁴ Tefâtânî, *el-Muḥavvel*, 414.

²⁵ Kazvîni, *Telḥîşu'l-Miftâḥ*, 54.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 309.

²⁷ Tefâtânî, *el-Muḥavvel*, 653.

1.1.2.1. مَا

Arapça'da مَا edatı, bir nesnenin, kavramın veya olayın cinsi, türü ve niteliği hakkında bilgi talep etmek amacıyla kullanılan temel bir istifhâm aracıdır. Bu edat, özellikle cansız varlıklar veya soyut kavramlar için tercih edilir; ancak bağlama ve cümlenin işlevine göre farklı dilsel roller de üstlenebilir.²⁸ Kimi zaman doğrudan bir soru ile nesnenin adını sormak için, kimi zaman da mecazi bir anlamla dikkat çekmek ve okuyucuyu bir olaya yönlendirmek için kullanılır. Örneğin, Kehf ve Meryem sûrelerinde مَا edatı, olayların hikmet ve ilahi yönlerini kavramak için okuyucuyu hazırlayan bir araç olarak ortaya çıkar.

مَا edatı hem harf hem de isim olarak işlev görebilir. Harf olarak kullanıldığında, fiilleri olumsuz hâle getirebilir veya mastar yapılarında fiilin anlamını genişletebilir.²⁹

Örneğin:

(وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ) *“Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”*³⁰ ifadesinde مَا edatı, insan iradesinin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu vurgulayan bir bağlamda yer alır. Ayrıca mâ el-kâffe veya mâ ez-zâide gibi yapılar, kimi zaman amel düşürerek kimi zaman da yalnızca te'kîd ve tahsis anlamı katarak cümlenin anlamını güçlendirir.³¹

İsim olarak kullanıldığında mâ edatı, soru işleviyle öne çıkar. Mübteda, haber-i mukaddem veya mefulü bih görevlerinde yer alabilir; bu kullanım, okuyucunun dikkatini sorunun hedeflediği nesne veya olayın mahiyetine yönlendirir.³² Örneğin; “ما هذا؟” sorusu doğrudan nesnenin tanımını talep ederken, “ما فعلت اليوم؟” ifadesi yapılan eylemin niteliğini sorgular. Ayrıca, mâ edatı şaşırma ve hayret ifadelerinde de kullanılabilir; (يُقْتَلُ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَ) *“Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!”*³³ gibi

²⁸Sekkâkî, *Miftâhu'l'Ulûm*, 310.

²⁹Muştafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Muştafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1994), 140.

³⁰et-Tekvîr 81/29.

³¹Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdillâh b. Hişâm el-Enşârî el-Mısrî, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'arîb* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 1/38.

³²Ebû Ḥayyân Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Atṭâr – Züheyr Cü'ayd – 'İrfân el-'Aşâ Ḥassûne (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 6/69.

³³Abese 80/17.

bir âyette, insanın nankörlüğüne dikkat çekilmekte ve okuyucuda hayret uyandırılmaktadır.

Mâ edatının Kur'ân'daki önemli işlevlerinden biri de mecazi kullanımla ilahi hikmete işaret etmesidir. Kehf sûresinde Musa-Hızır kıssasında, mâ edatıyla başlayan sorular, sadece bilgi talebi amacı taşımaz; Hz. Musa'yı, Hızır'ın eylemleri aracılığıyla Allah'ın hikmetini kavramaya yönlendirir. Benzer biçimde Meryem sûresinde Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem kıssalarında da mâ edatı, mucizevî olayların mahiyetini anlamak ve okuyucuyu ilahi kudrete dikkat etmeye hazırlamak için kullanılmıştır. Bu yönüyle mâ edatı, Kur'ân'da hem bilgi talebi hem de pedagojik ve kavrayıcı işlevler üstlenen çok boyutlu bir araçtır.

1.1.2.2. مَنْ

مَنْ edatı Arapça'da akıl sahibi varlıklar için kullanılan bir istifhâm lafzıdır. En genel anlamıyla “kim” manasına gelir ve bir şahsın kimliğini, cinsini veya niteliğini sorgulamak amacıyla kullanılır. Bu nedenle istifhâm cümlesinde مَنْ ile yöneltilen sorular, çoğunlukla bilgi edinme veya muhatabı düşündürme gayesi taşır. Mesela “مَنْ فِي الدَّارِ؟” (Evde kim var?) sorusuna “Zeyd” yahut “Ali” gibi akıl sahibi bir varlığı belirten cevap verilmesi beklenir.³⁴

Belâgat âlimlerinden Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinde مَنْ edatının işlevini şu şekilde açıklar: “Meselâ ‘مَنْ جِبْرِيلُ؟’ denildiğinde, bu sorunun anlamı ‘O insan mıdır, melek midir, cin midir?’ demektir.”³⁵ Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere مَنْ sadece kimlik değil, aynı zamanda varlığın mahiyetini ortaya koymayı amaçlayan bir sorudur.

Ancak مَنْ edatı her zaman istifhâm için kullanılmaz; farklı bağlamlarda çeşitli anlam işlevleri üstlenir. Bunlardan biri, şart cümlelerinde cezm edatı olarak kullanılmasıdır. (لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا)

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا (İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü

bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir

³⁴ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, 416.

³⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 311.

yardımcı bulabilir.”³⁶ âyetinde olduğu gibi, burada مَنْ hem şart edatı hem de müpteda konumundadır. Bu kullanımlarda مَنْ akıl sahibi varlıkları kapsamakla birlikte, fiilin sonucu üzerinde ilahî adalet vurgusunu güçlendirir.

Bir diğer kullanımı, ismi mevsul görevinde olup kendinden sonra gelen cümleye bağlanmasıdır. (وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ)
-Göklerde ve yerde kim varsa hep O'nundur. O'nun katındakiler, ne O'na ibadetten çekinir (ve büyüklenir) ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar.”³⁷ âyetinde مَنْ Allah'ın kudreti altındaki bütün akıl sahibi varlıkları kapsar. Bu bağlamda edat, yalnızca bir bağlama unsuru değil, aynı zamanda rubûbiyet ve kulluk ilişkisini belirginleştiren bir vurgu aracıdır.

Kimi zaman da مَنْ nekre bir isim gibi kullanılarak, belli bir grup içinden bir kısmını niteleme görevini üstlenir. (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ)
“İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, “Allah'a ve ahiret gününe inandık” diyenler de vardır.”³⁸ âyetinde olduğu gibi, burada مَنْ genel bir topluluk içinden belirli bir kesimi ifade eder. Râzî'nin âyetin tefsirinde ortaya koyduğu tasnife göre, belirsiz bir grubu işaret eden ve hakikati gizli olan bir zümreye dikkat çeken bir edat işlevi görür. Râzî bu âyeti, kalp hâlleri ve dil beyanları arasındaki uyumsuzluğu esas alarak açıklamakta; özellikle kalbi başka, dili başka olan insan tiplerinin varlığına vurgu yapmaktadır.³⁹

Kehf ve Meryem sûrelerinde مَنْ edatı özellikle tefekkür ve ibret üslûbunun bir parçası olarak öne çıkar. Kehf sûresinde (قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ)
الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (“De ki: Size amelleri bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?”⁴⁰ ifadesindeki dolaylı istifhâm, مَنْ edatının anlam alanına yaklaşarak muhatabı düşünmeye sevk eder. Benzer şekilde Meryem sûresinde geçen مَنْ

³⁶ en-Nisâ 4/123.

³⁷ el-Enbiyâ 21/19.

³⁸ el-Bakara 2/8.

³⁹ Ebû 'Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Faḥrüddîn Muḥammed b. 'Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Ṭaberistânî, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru İḥyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 2/300.

⁴⁰ el-Kehf 18/103-104.

كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا⁴¹ “Kim sapıklık içindeyse, Rahman ona mühlet versin”

âyetinde مَدًّا bir şart edatı olarak kullanılmış ve ilahî sünnetin sürekliliğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak مَدًّا edatı, Arap dilinde yalnızca soru sormak için değil, aynı zamanda seçim, hüküm ve uyarı bildiren anlam katmanlarıyla zenginleşmiş bir lafızdır. Kur’ân’da bu çok yönlü işleviyle, muhatabın dikkatini hem ilahî hakikate hem de kendi konumuna yönlendiren önemli bir üslup unsuru olarak karşımıza çıkar.

1.1.2.3. أَيُّ

Arapça’da أَيُّ edatı, mübhem bir isim (ism-i mübhem) olarak kabul edilir. Kitâbü Sîbeveyh’te, أَيُّ tek başına belirgin bir anlam taşımaz; ancak kendisinden sonra gelen kelimeye izâfet yoluyla açıklık kazandırır. İstifhâm anlamında kullanıldığında muhataptan belirli bir unsur hakkında bilgi talep eder ve cümlede marife veya nekre bir isme bağlanarak “hangi / hangisi” anlamını kazanır. Bu kullanımda kelimenin i’râbı, cümledeki konumuna göre değişir; genellikle fiilin öncesinde gelmesi esas kabul edilir.

Sîbeveyh ayrıca أَيُّnün yalnızca istifhâm ile sınırlı olmadığını belirtir. Ona göre bu kelime, bazı bağlamlarda cümlenin şart kısmına da dâhil edilebilir; bu hâlde, anlam bakımından şart ismi gibi hüküm taşır ve kendisinden sonra gelen fiile bağlanır. Dolayısıyla أَيُّ hem istifhâm hem de bağlamın gerektirdiği diğer yapılar açısından esnek bir kullanım sergiler.⁴²

Müberred (ö. 286/900) ise *el-Mukteḍab*’da أَيُّyü hem istifhâm hem de mevsûl (ilişkilendirici) işlevi görebilen bir kelime olarak tanımlar. Tek başına anlamı mübhem olup bağlam tarafından belirlenir; cümledeki isim veya zamire izâfet ederek “hangi / hangisi” veya “kim ise / her kimse” gibi anlamlar kazandırır. Bu yönüyle أَيُّ hem i’rab alabilen bir isim hem de bağlayıcı bir edat gibi davranır.⁴³

Şart edatı olarak kullanıldığında iki fiil arasında cezm ilişkisi kurar ve fiillerin anlamını şartlı hâle getirir.

Örneğin:

⁴¹ Meryem 19/75.

⁴² Ebû Bîşr (Ebû ‘Osmân, Ebû’l-Ḥâsen, Ebû’l-Ḥüseyn) Sîbeveyhi ‘Amr b. ‘Osmân b. Kaḇber el-Ḥârisî, *el-Kitâb*, (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 3. baskı, 1408 / 1988), 1/126.

⁴³ Ebû’l-‘Abbâs Muḥammed b. Yezîd b. ‘Abdilekber b. ‘Umeyr el-Müberred el-Ezdi es-Sümâli, *el-Mukteḍab* (Kâhire: Dâru’l-Kütübi’l-Miṣriyye, 1994), 4/106.

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ ۖ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۗ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوا ۚ

بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَكُمْ سَبِيلًا)

“De ki: “İster Allah diyerek ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O’na mahsustur.”⁴⁴

İsm-i mevsul olarak kullanıldığında ise kendisinden sonra gelen cümlenin, önceki isim veya zamire bağlanmasını gerektirir.

Örneğin:

ثُمَّ لَنُنزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا)⁴⁵

“Sonra her bir topluluktan, Rahman’a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız.”

Diğer bir kullanım alanı ise nida harfiyle münada arasında bağlantı kurmaktır. Bu durumda اُ münadaya ها eklenerek hitap edilen topluluğu vurgular.⁴⁶

Örneğin:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)⁴⁷

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, takvâya erebilesiniz.”

En yaygın kullanım alanı ise, istifhâm edatı olarak kullanılmasıdır. Bu işlevde اُ bir grup içinden belirli bir nesneyi veya kişiyi ayırt etmek amacıyla kullanılır.

Örneğin:

عَنْ دِي ثَوْبٍ "

⁴⁴ el-İsrâ 17/110.

⁴⁵ Meryem 19/69.

⁴⁶ Ebû Muhammed Fazl b. Hasan b. Ahmed b. Âl ‘Abbâs es-Safûrî eş-Şâfi‘î, *en-Nahvu l-Vâfi* (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1398/1978), 1/371.

⁴⁷ el-Bakara 2/21.

(Yanımda bir elbise var) cümlesinde genel bir kavramdan söz edilirken, belirli bir elbiseyi sormak için "أَيُّ الثَّوْبِ هُوَ؟" (Hangi elbise o?) sorusu yöneltilir. Burada muhatap, söz konusu elbiseyi diğerlerinden ayırt edecek özellikleri belirtmekle yükümlüdür. Kur'ân-ı Kerîm'de Rahman sûresi 13.âyetinde de bu kullanım açıkça görülmektedir:

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ()

“Öyleyse, Rabbinizin hangi nimet ve kudretini yalanlayabilirsiniz?”⁴⁸

Burada اَيْدَاتِ, “hangi” anlamında istifhâm-ı ta'yînî bir fonksiyon üstlenerek muhatapı belirli bir nimet üzerinde düşünmeye sevk eder. Böylece edat, geniş bir grup içinden belirli bir unsurun seçilmesini sağlar ve bağlam içinde vurgu oluşturur.

Sonuç olarak, اَيْدَاتِ Kur'ân dilinde şart, istifhâm, mevsul ve nida işlevlerini bir arada yerine getirir; böylece okuyucunun dikkatini hem söz konusu nesnenin niteliğine hem de topluluk içindeki seçime yönlendiren çok katmanlı bir dilsel yapı oluşturur.

1.1.2.4. كَمْ

Arapça'da كَمْ edatı, bir nesnenin, varlığın veya kavramın miktarını veya sayısını sorgulamak için kullanılan temel bir istifhâm ismidir. Kur'ân dilinde bu edat, özellikle belirsiz çoklukları ifade etmek ve nicelik sorusu yöneltmek amacıyla tercih edilmiştir. *Muğnî'l-Lebîb* ve *Miftâhu'l-'Ulûm* kaynaklarına göre, كَمْ edatı hem haberî hem de istifhâmî bağlamlarda farklı anlamlar kazanır. Haberîyye kullanımında كَمْ , “ne kadar” veya “kaç” anlamında olup, söz konusu olan miktarın belirsiz olduğunu ve kesin bir rakamla ifade edilmediğini gösterir. Bu kullanımda edat, çoğunlukla bir varlığın veya kavramın çokluğunu vurgular; bazı durumlarda “رب” kelimesi ile eş anlamlı kabul edilebilse de كَمْ yalnızca çokluğu ifade eder ve genellikle bir temyiz ile birlikte yer alır.⁴⁹

Örneğin:

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى ()

⁴⁸ er-Raḥmân 55/13.

⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebîb*, 207; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 312.

“Göklerde nice melekler vardır ki; onların şefaati, Allah’ın şefaati edilmesini dilediği ve râzı olduğu kullarının hâricinde kimseye fayda sağlamaz.”⁵⁰

Râzî’ye göre bu âyetteki kem edatı haberî kullanımdadır ve istifhâmî işlev taşımamaktadır. Edat burada meleklerin sayısının belirsiz ve çok olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Râzî, bu kullanımın, çokluğun büyüklüğünü ve Allah’ın kudretini ta’zîm eden bir bağlam oluşturduğunu belirtir. Âyetin devamında yer alan “şefaati hiçbir şekilde fayda vermez” ifadesi, meleklerin çokluğuna rağmen etkinin yalnızca Allah’ın iznine bağlı olduğunu gösterir; dolayısıyla kem edatı, burada hem çokluğun belirsizliğini hem de Allah’ın yüceliğini okuyucuya dikkat çekici biçimde iletme için seçilmiştir.⁵¹

Öte yandan istifhâmî kullanımda kem, doğrudan bir soru oluşturur ve “kaç” veya “ne kadar” anlamına gelir. Bu bağlamda edat, bir süre, zaman veya nicelik sorgulaması yapılırken kullanılır ve muhatabın cevabı belirli bir sayıyı içermek durumundadır.

Örneğin:

قَالَ كَمْ لَبِئْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ)

“Allah inkârcılara sorar: (Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?)”⁵²Burada kem edatı, muhatabın yeryüzünde geçirdiği süreyi nicelik olarak öğrenmek amacıyla sorulan bir istifhâm örneğidir.

Sonuç olarak, kem edatı Kur’ân dilinde hem haberî işlevle miktarın belirsizliğini vurgulamak hem de istifhâmî işlevle hangi varlık veya durumdan söz edildiğini belirlemek için kullanılır; böylece edat, okuyucunun dikkatini hem çokluğa hem de sorulan ölçütlere yönlendirir.

1.1.2.5. كَيْفَ

كَيْفَ edatı, “nasıl” anlamına gelen bir istifhâm ismidir. Asıl kullanımında bir şeyin hâlini, keyfiyetini veya sıfatını sormak amacıyla kullanılır.⁵³ Bu yönüyle ما edatından ayrılır; zira ما bir şeyin zâtını sormaya yöneliktir, كَيْفَ ise o şeyin ne durumda,

⁵⁰ en-Necm 53/26.

⁵¹ Râzî, *Meftâhu'l-Gayb*, 256.

⁵² el-Mü'minûn 23/112.

⁵³ Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 1/142.

hangi hâlde bulunduğunu araştırır. Takdiri genellikle “علي أي حال هو؟” (O hangi hâlde?) şeklindedir.⁵⁴

Bazı nahiv âlimleri كيف edatının şart anlamı taşıyabileceğini de belirtmişlerdir. Basralılar bu görüşü reddederken, Kûfeliler özellikle “كَيْفَمَا” kalıbında şart manasının bulunduğunu kabul etmişlerdir. “كَيْفَمَا تَكُنْ أَكُنْ” (Sen nasılsan ben de öyle olurum) cümlesinde olduğu gibi, bu durumda edat “hangi hâlde olursa olsun” anlamını ifade eder. Bu görüşe delil olarak Mâide suresi 64. âyetteki “عَبُّوْهُ كَيْفَ يَشَاءُ” (Dilediği gibi harcar) ifadesi zikredilmiştir. Burada فَكَيْ edatı, şart mânasına yakın bir tarzda “hangi şekilde dilerse” anlamını taşır.⁵⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de فَكَيْnin en yaygın kullanımı hakiki anlamında kullanılmasıdır. Bu tür kullanımlarda edat, bir şeyin mahiyetini değil, onun keyfiyetini sorma işlevi görür.

Örneğin:

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا)

“Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine şahit yaptığımız zaman, bakalım hâlleri nasıl olacak?”⁵⁶ Bu âyette فَكَيْ edatı, o büyük günde inkârcıların düşecekleri hâlin dehşetini tasvir etmekte ve muhatabı tefekküre sevk etmektedir.

فَكَيْ edatı, hakiki anlamının yanında mecazî anlamda da kullanılır. Mecazî kullanımda maksat çoğu zaman uyarı, kınama, taaccüp veya inkârdır.⁵⁷

Örneğin:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ)

“Ey kâfirler! Allah’ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz ki, ölü idiniz de sizi O diriltti.”⁵⁸ âyetindeki فَكَيْ edatı, inkâr fiilinin aklen ve vicdanen imkânsızlığını vurgulamak üzere te’accüp anlamında kullanılmıştır.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, 229–232; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 313.

⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, 230.

⁵⁶ en-Nisâ 4/41.

⁵⁷ Ebû’l-Fađl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-Süyûfî eş-Şâfi’î, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: el-Hey’etü’l-Mıṣriyye el-‘Ämme li’l-Kitâb, 1394/1974), 3270.

⁵⁸ el-Bakara 2/28.

Aynı şekilde (*وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ*) “Size Allah’ın âyetleri okunup dururken ve Allah’ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah’a sımsıkı bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir.” Âl-i İmrân sûresinin 101. âyetindeki edat, kınama ve inkâr ifade eder; burada maksat, muhatabın yanlısını haber vermek değil, o yanlışı şiddetle reddetmektir.

Netice itibariyle *فَكَذَّبْتَ* edatı, Arap belâgatında yalnızca bir soru aracı değil, aynı zamanda hayret, uyarı ve inkâr gibi duygusal ve retorik anlamları da ihtiva eden çok yönlü bir üslup unsurudur.

1.1.2.6. *أَيْنَ*

أَيْنَ ismi, öncelikle mekânı ifade eder ve bir kişinin veya nesnenin yerini sormak amacıyla kullanılır.⁵⁹ Tek başına istifhâm ismi olarak kullanıldığında, olayın veya nesnenin gerçekleştiği mekânı belirlemek için “nerede” veya “nereye” anlamına gelir.⁶⁰

Örneğin:

- *أَيْنَ تَسْكُنُ؟* (Nerede oturuyorsun?)
- *أَيْنَ وَجَدْتَ الْكِتَابَ؟* (Kitabı nerede buldun?)

Kur’ân-ı Kerîm’de bu kullanımın en çarpıcı örneklerinden biri Bakara sûresi 115. âyette geçer.

(*وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ*)

“Doğu da Allah’ındır, batı da. Nereye yönelirseniz, Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.”⁶¹

Bunun yanı sıra, *أَيْنَ* edatının başına “*مِنْ*” getirilerek oluşturulan “*مِنْ أَيْنَ*” ifadesi, bir şeyin çıkış noktası veya kaynağı hakkında bilgi almak için kullanılır.

Örneğin:

- *مِنْ أَيْنَ قَدِمْتَ؟* (Nereden geldin?)
- *مِنْ أَيْنَ جَاءَ هَذَا الْخَبَرُ؟* (Bu haber nereden geldi?)

Âyetlerden bir örnek Nisa sûresi 78. âyette geçmektedir:

⁵⁹ Süyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/215.

⁶⁰ Ebû’l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya‘îş b. ‘Alî b. Ya‘îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu’l-Mufaşşal li’z-Zemaşşeri* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1422/2001), 4/269; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 313.

⁶¹ el-Bakara 2/115.

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ)

“Her nerede olursanız olun, isterse tahkim edilmiş sağlam ve yüksek kaleler içinde bulunun ölüm mutlaka gelip sizi yakalar.”⁶²

اِنِّىْ edatı ayrıca Kur’ân’da istifhâm amacıyla da kullanılır;

Kasas sûresi 62. âyette:

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَآءِىَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ)

“Allah kıyâmet günü onlara seslenecek ve: (Benim ortağım olduğumu iddia ettiğiniz sahte ilâhlarınız şimdi nerede?) diye soracak.”⁶³

Böylece اِنِّىْ edatı hem mekân sorusu hem şart cümleleri hem de istifhâm işlevini yerine getiren çok yönlü bir dilsel araç olarak karşımıza çıkar.

1.1.2.7. اِنِّىْ

اِنِّىْ edatı, Arap dilinde aslen mekân zarfı olup, “nereden”, “nasıl” veya “hangi yönden” anlamlarında kullanılan bir istifhâm edatıdır. Bu kelime, bazen şart edatı olarak da görev yapar. Nahiv âlimleri, اِنِّىْ ’nın anlam bakımından اِنِّىْ ve اِنِّىْ edatlarına yakın olduğunu⁶⁴, fakat çoğu zaman bir hâlin keyfiyetini veya bir işin meydana geliş yönünü sormak için kullanıldığını belirtmişlerdir.⁶⁵ Kur’ân’da bu edat, kimi zaman te’accüp, kimi zaman da tefekkür ve delil getirme üslubunu yansıtan sorularda geçer.⁶⁶

Nitekim) مَفَاتُوْا حَرَنتُكُمْ اِنِّىْ شَيْئٌ (“Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah’a karşı gelmekten sakının ve her hâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü’minleri müjdele”.⁶⁷ âyetinde اِنِّىْ edatı, كيف anlamında olup “nasıl dilererseniz” mânasını taşır.

⁶² en-Nisa 4/78.

⁶³ el-Kasas 28/62.

⁶⁴ Galâyînî, Câmî ‘u’-d-durûsi’-l-‘Arabîyye, 144.

⁶⁵ İbn Ya’îş, Şerhu’-l-Mufaşşal li’z-Zemaşşerî, 4/269; Sekkâki, Miftâhu’-l-Ulûm, 313.

⁶⁶ Süyûtî, el-İtkân fi ‘Ulûmi’-l-Kur’ân; 3/371.

⁶⁷ el-Bakara 2/223.

Buna karşılık Meryem Sûresi'nde geçen) قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ (“Meryem, “Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?”⁶⁸ ifadesinde أَنَّى edatı, şaşkınlık ve hayret ifade eden bir istifhâmdır. Bu kullanımda asıl amaç bilgi edinmek değil, olağanüstü bir durum karşısındaki hayreti dile getirmektir.⁶⁹

Ayrıca) كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ط قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا (

“Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya’yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. “Meryem! Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir”.⁷⁰ âyetinde أَنَّى edatı, “nereden” anlamında kullanılmıştır. Hz. Zekeriya, Hz. Meryem’in yanında gördüğü rızık kaynağını sormakta, yani onun menşeyini öğrenmek istemektedir. Bu örnek, edatın hem “mekân” hem de “sebeb” yönüyle kullanılabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak أَنَّى edatı, hem “nereden” hem “nasıl” anlamlarını ihtiva eden; kimi zaman şart bağlamında, kimi zaman da istifhâm üslûbunda kullanılan, tefekkür ve hayret duygusunu pekiştiren bir dil unsurudur.

1.1.2.8. أَيْان

أَيْان edatı, Arap dilinde esasen zaman zarfı olarak kullanılan ve bir fiilin ne zaman meydana geleceğini sormaya mahsus bir istifhâm edatıdır. Klasik nahiv âlimleri bu edatın kökenini çoğunlukla “نَّأْيٍ حِي” (hangi vakit) takdirine ircâ etmişlerdir.

Sîbeveyh, “أَيْان” ailesinden olan bu edatın aslî görevinin zamanın belirlenmesi olduğunu belirtir; edatın kullanımında belirsiz bir zamanın tahkik edilmesi değil, sorgulanan şeyin vukuu anının sorulduğu ifade edilir.⁷¹

⁶⁸ Meryem 19/20.

⁶⁹ Ebü'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâ'îl b. Şihâbiddîn 'Umer b. Keşîr b. Dav' b. Keşîr el-Kaysî el-Kureşî el-BuŞrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Giza: Mü'essesetü Kurtuba-Mektebetü Evlâdi'sh-Şeyh, 1421/2000), 14/82.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/37.

⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4/235.

Basra ve Kûfe nahivcilerinin çoğunluğu اَيَّانْ'ın bağlama göre hem istifhâm hem de şart edatı olarak kullanılabileceğini kaydeder. Ferrâ (ö. 207/822), şart anlamında kullanıldığında cümlenin cezâ ile devam ettiğini, istifhâm olduğunda ise çoğunlukla takrîr, tevkîf, tehdîd veya taaccüb mânaları taşıdığını belirtir.⁷²

Kur'ân-ı Kerîm'de اَيَّانْ edatı, genellikle kıyametin kopacağı, azabın geleceği veya ilâhî vaadlerin gerçekleşeceği zamanın sorulduğu yerlerde geçer. Bu soruların çoğu, müminler tarafından bilgi elde etmek için değil; inkârcıların alaycı, inatçı veya meydan okuyucu sorularına cevap olarak nakledilir. Bu nedenle edat, Kur'ân bağlamında hakikî bir istifhâm olmaktan ziyade çoğunlukla tehdit, tezkir, taaccüb ve istihzâya cevap üslubu taşır.

Örneğin:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ()

“*Rasûlüm! Sana kıyâmetten soruyorlar: (Ne zaman gelip demir atacak?) diye.*”⁷³

Zemaḥşerî (ö. 538/1144) âyetteki اَيَّانْ edatının kıyametin vaktini sormak için kullanıldığını, fakat bu sorunun gerçek bir bilgi talebi değil, inkârcıların alay ve küçümseme içeren bir istifhâmı olduğunu belirtir. Ona göre “مُرْسَاهَا” kıyametin gerçekleşeceği anı ifade ederken, âyette geçen “يُكَاثِبُكَ حَوْ” ifadesi, müşriklerin Peygamber’in bu konuda özel bilgi sahibiymiş gibi davranarak istifhâmın alaycı yönünü daha da belirgin hâle getirdiklerini gösterir. Zemaḥşerî bu bağlamda اَيَّانْ edatının zaman sormakla birlikte, söz konusu âyetlerde inkârcı bir üslup taşıdığını vurgular.⁷⁴

Şart edatı olarak kullanıldığında ise اَيَّانْ iki fiil arasında zaman şartı kurar; birinci fiilin meydana geldiği anda ikinci fiilin de gerçekleşeceği anlamını taşır.⁷⁵ Mesela “ اَيَّانَ تَتَزَرَّنِي تَلْقَانِي ” (Beni ne zaman ziyaret edersen, beni bulursun) örneğinde olduğu gibi, ikinci fiil birincinin zamanına bağlıdır. Bu tarz kullanımlar, zamanla ilgili şart cümlelerinde oldukça nadir görülür; ancak Arap dilinde edebî bir derinlik katar.

⁷² Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Ziyâd b. ‘Abdillâh el-‘Absî el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Miṣriyye, 1955), 399.

⁷³ el-A’râf 7/187.

⁷⁴ Ebû’l-Kâsım Cârullâh Maḥmûd b. ‘Umer ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf ‘an ḥakā’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eḳâvîl fi vücûhi’t-te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407/1987), 2/183

⁷⁵ Abbâs Ḥasan, *en-Naḥvu’l-Vâfi*, 4/430.

Sonuç olarak أَيَّان edatı, Kur’ân üslûbunda zamanla ilgili istifhâmın en dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu edat, bazen hakikî bir soruyu, bazen ise gelecekteki ilâhî vaadin kesinliğini vurgulayan tehdit ve uyarı anlamlarını taşır.

1.1.2.9. مَتَى

Arapça’da مَتَى edatı genellikle zaman bildiren bir istifhâm edatıdır ve “ne zaman” anlamına gelir.⁷⁶ Bununla birlikte kullanım alanı oldukça geniştir. Nahiv âlimleri, مَتَى’nın hem şart, hem harf-i cer, hem de soru edatı olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.⁷⁷ Şart edatı olarak kullanıldığında iki fiil arasında zaman yönünden bir bağıllık kurar. Birinci fiilin meydana gelmesi, ikinci fiilin de meydana gelmesini şart koşar. Bu durumda أَيَّان edatıyla anlam bakımından benzerlik gösterir. Şairin “أنا ابنُ لا” beytinde olduğu gibi مَتَى edatı, “sarığı bırakmak” ve “tanımak” fiilleri arasında bir şart ilişkisi kurar.⁷⁸

İbn Hişâm’a göre مَتَى bazı cümlelerde من anlamında harf-i cer olarak da kullanılabilir. “أَخْرَجَهَا مَتَى كُفْمٌ” örneğinde olduğu gibi edat, “onu yeninden çıkardı” anlamında “من” yerine kullanılmıştır. Bunun yanında “في” veya “وسط” anlamında da kullanılabildiği görülür. “فَوَضَعَهُ مَتَى كُفْمٌ” ifadesinde olduğu gibi “onu yeninin içine koydu” manasında yer belirten bir anlam kazanır.⁷⁹

مَتَى edatının en yaygın ve temel kullanımı ise istifhâm edatı olarak karşımıza çıkar. Bu durumda edat, bir olayın gerçekleşme vaktini sormak için kullanılır.⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca soru anlamıyla geçmiştir. Özellikle zamanı meçhul yahut önemli olayların vaktini sorgulamak için tercih edilmiştir.

Örneğin:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ^ص مَسْتَهْمُؤُا النَّاسِ آءِ وَالضَّرَّاءِ وَرُلُّوا حَتَّى يَقُولَ)

الرَّسُولِ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ^ص أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ)

⁷⁶ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 313.

⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/293.

⁷⁸ Galâyînî, *Câmi ‘u’-d-durûsi’l-‘Arabîyye*, 142.

⁷⁹ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, 144.

⁸⁰ Süyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/293.

“Yoksa ey mü'minler! Sizden önceki mü'minlerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden, onların yaşadıkları sıkıntıları çekmeden cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlara öyle ezici fakirlikler, öyle kımıldatmayan sıkıntılar dokundu ve öylesine sarsıldılar ki, sonunda peygamber ve yanındaki mü'minler: (Allah'ın yardımı ne zaman?) diyecek hale geldiler. Şunu bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır.”⁸¹ âyetinde, peygamberler ve onlarla birlikte olan müminlerin Allah'ın yardımının ne zaman geleceğini sormaları, bu edatın sıkıntı ve sabır anlarında beklenti ifadesi taşıdığını göstermektedir.⁸²

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ ذَٰلِكَ الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)

“Bir de: (Eğer doğru söylüyorsanız bizi tehdit edip durduğunuz bu kıyâmet ne zaman?) diye soruyorlar.”⁸³ âyetinde inkârcıların, vaadin gerçekleşme vaktini sorgulamaları;

فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا)

“O vakit seninle alay edip başlarını sallayarak (Ne zamanmış o kıyâmet) diye soracaklar. Sen de: (Belki de çok yakında) de.”⁸⁴ âyetinde ise dirilişin zamanını istihzayla sormaları da aynı anlamı pekiştirmektedir.

Görülmektedir ki متى edatı, Kur'ân üslubunda hem ilahi vaadin hem de beklenen hakikatin vaktini sorgulamak için kullanılan güçlü bir istifhâm aracıdır.

⁸¹ el-Bakara 2/214.

⁸² İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 2/313.

⁸³ Yasin 36/48.

⁸⁴ el-İsrâ 17/51.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTİFHÂMIN ALDIĞI YAN MANALAR

Dil, düşüncelerin ve duyguların en etkili ifade araçlarından biridir. İnsanlar, dil aracılığıyla hem kendi iç dünyalarını dışa vurur hem de çevreleriyle iletişim kurar. Bu iletişim sürecinde, dilin pek çok işlevi bulunur. Bunlardan biri de, bir durum veya düşünce hakkında olumlu ya da olumsuz bir değerlendirme yapmaktır. Bu değerlendirme, bazen açık ve net bir şekilde ifade edilirken, bazen de dolaylı yollarla, örneğin istifhâm cümleleri aracılığıyla yapılır.

İstifhâm cümleleri, temel olarak bir soru sormak için kullanılır. Ancak, dilin yapısı ve kullanıldığı bağlam itibarıyla, istifham cümlelerinin farklı işlevleri de olabilir.⁸⁵ Bu işlevleri Kur'ân'ı Kerim'den örneklerle şu şekilde açıklayabiliriz:

2.1. الْإِنْكَارُ (Onay vermemek)

İnkâr, Arapça 'da bir şeyi kabul etmeme, reddetme veya hoş görmeme anlamına gelir.⁸⁶ İstifhâm edatı ise çoğunlukla soru anlamı taşır; fakat yasaklanan veya kınanan bir durum bağlamında kullanıldığında, sorulu ifade bir tür inkâr işlevi kazanır. Yani bu edat, sadece bilgi istemek için değil, aynı zamanda olumsuz veya kabul edilmeyen bir

⁸⁵ Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, 430.

⁸⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 5/355; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/233.

durumu vurgulamak için de kullanılabilir.⁸⁷ Örneğin, hırsızlık yapan birine “Altın mı çaldın?” veya şarap içen birine “Şarap mı içiyorsun?” sorularında olduğu gibi. Bu tür sorularda amaç, gerçek anlamda bir soru sormaktan ziyade kişinin yaptığı işin yanlış olduğunu vurgulamak ve onu kınamaktır.⁸⁸

Kur’ân âyetlerinde bu üslûp, çoğunlukla inananların ve Allah yolunda cihad edenlerin amelleriyle karşılaştırmalar yapılarak muhatabı uyarmak amacıyla kullanılır. Bu çerçevede, hacılara su ikram etmek ya da Mescid-i Haram’ı canlı tutmak gibi davranışlar örnek olarak zikredilir; uygun görülmeyen işler ise reddedilir.⁸⁹

İnkâr üslûbu tevbîh ve tekzîb olmak üzere iki temel şekilde görülür.

a) Tevbih

Ulumu’l-Kur’ân kaynaklarında tevbih, hakiki inkâr olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, geçmişte gerçekleşmiş bir eylemi ya da durumu kınama anlamına gelir. Tevbih, genellikle bir soru cümlesi şeklinde ifade edilir ve bu soru, aslında bir emir veya yasak içerir. Mesela “Rabbine mi isyan ettin?” şeklindeki soru, aslında dolaylı olarak “isyan etmen doğru değildir” mesajını taşır.⁹⁰

Tevbihin temel özelliklerinden biri, geçmişe yönelik bir eleştiri içermesidir. Bu eleştiri, genellikle ahlaki bir değerlendirme niteliğinde olup, yapılan eylemin yanlış veya uygunsuz olduğunu vurgular. Tevbih, aynı zamanda bir uyarı işlevi de görür ve benzer eylemlerden kaçınılması gerektiği konusunda bir mesaj verir.⁹¹

b) Tekzip

Kur’ân’da tekzip, bir olgunun varlığını reddetme, inkâr etme veya yalanlama anlamına gelir. Ulumu’l-Kur’ân literatüründe bu kavram, iptal veya inkâr olarak da ifade edilir. Tekzip, geçmişte meydana geldiği iddia edilen bir olayın kesinlikle gerçekleşmediğini belirtmek veya muhatabı bu iddiayı sahiplenmiş konuma getirerek

⁸⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 104.

⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/328; Atık, *‘İlmü’l-‘Me’ânî*, 102–104; Ahmed Matlûb, *Mu‘cemu’l-Muştalâhâti’l-Belâgiyye ve Ta‘avvurihâ* (Beirut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 110.

⁸⁹ Atık, *‘İlmü’l-‘Me’ânî*, 99.

⁹⁰ Teftâzânî, *el-Mu‘avvel*, 666.

⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/330.

dolaylı yoldan reddetmek şeklinde kendini gösterir. Bu bağlamda, "olmamıştır" anlamına gelen "يكن لم" fiili sıklıkla kullanılır.⁹²

Örnek 1: (أَفَأَصْفَايَكُمُ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا)

“Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırdı da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorsunuz.”⁹³

Müşriklerin “melekler Allah’ın kızlarıdır” iddiası, Kur’ân’da inkâr ve tevbih içeren bir istifhâmla reddedilmektedir. İsrâ Suresi 40. âyetteki “أَفَأَصْفَاكُمُ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ” ifadesi, Taberî’ye göre hakikî bir soru değil, onların çelişkinsini ortaya koyan bir reddiyedir. Zira kendileri kız çocuklarını hoş görmezken Allah’a kız isnat etmeleri tutarsızlık olarak gösterilmektedir. “إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا” ifadesi de bu sözün Allah’a iftira niteliğinde büyük bir iddia olduğunu vurgulayarak tekzibi pekiştirmektedir.⁹⁴

Örnek 2: (قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَيْنِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِ رَبِّي فَعَمَيْتُ عَلَيْكُمْ أَنْزَلْتُكُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ)

“Nuh dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben Rabbim tarafından bildirilen bir delil üzerinde isem ve (O) kendi katından bana bir rahmet vermiş de, o (rahmet) sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise buna ne dersiniz? Siz onu istemezken, biz sizi ona zorla mı sokacağız.”⁹⁵

Hiz. Nûh (a.s.), kavmini tevhide davet ettiğinde onların yalanlamasıyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine onlara, peygamberliğine açıkça delalet eden bir beyyine üzere bulunduğunu ve Allah tarafından kendisine bir rahmet (nübüvvet, tevfiik ve hikmet) verildiğini ifade ederek şöyle seslenmiştir: “Şayet bu rahmet size kapatılmışsa ve siz onu istemiyorsanız, sizi ona zorlayacak mıyız?”

Âyette geçen “أَنْزَلْتُكُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ” ifadesi, inkârî istifhâm üslubundadır. Burada zorlamanın fiilen gerçekleşmeyeceği vurgulanmakta; peygamberin görevinin tebliğ olduğu, icbar olmadığı ortaya konulmaktadır. Nitekim Taberî de âyeti,

⁹² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 347.

⁹³ el-İsrâ 17/40.

⁹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr eř-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, (Mekke:Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 17/453.

⁹⁵ Hûd 11/28.

zorlamanın reddi bağlamında açıklamış; iman ve hidayetini zorla değil, ilahî tevfile gerçekleşeceğini belirtmiştir.⁹⁶

2.2. النَّفْيِ (Olumsuzluk)

İbn Hişam'a göre inkâr, üç farklı biçimde ortaya çıkar: *tevbih*, *tekzîb* ve *nefiy*. Nefiy, bir olayın daha baştan reddedilmesi anlamını taşır; buna karşın *tevbih* ve *tekzîb*de olumsuzluk sonradan gerçekleşir.⁹⁷

Kur'ân'da bu tür olumsuzluğa örnek olarak, “*O beyinsizlerin inandığı gibi inanır mıyız?*”⁹⁸ âyeti gösterilebilir. Burada istifhâm, “inanmayız” anlamında bir nefiy ifade eder. Benzer şekilde “*İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?*”⁹⁹ âyetinde de olumsuzluk, “iyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olamaz” şeklinde anlaşılır.

Kur'ân'da sıkça geçen “*مَنْ أَظْلَمُ*” (*Kim daha zalimdir?*) ifadesi aslında bir soru niteliği taşımamakta, “onlardan daha zalim kimse yoktur” anlamını vermektedir.¹⁰⁰

Bazı âyetlerde nefiy anlamı, istifhâm edatlarının dışında da açık biçimde görülür. Örneğin; (*مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ ۗ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ*)

“*Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?*”¹⁰¹ âyetinde “*هل*” edatıyla gelen ifade, “bunlar bir olur mu hiç?” anlamını taşır; istisna edatı “*إلا*” bulunmamasına rağmen olumsuz bir anlam oluşur.

a) Olumlu–Olumsuz Atf Dengesi

Arapça'da olumlu cümle olumluya, olumsuz cümle de olumsuza atfedilir. Örneğin: (*فَأَقْصَىٰ تَوْبَهُمُ الْبَعْدَىٰ ۗ فَأَنْجَىٰ اللَّهُ الَّذِينَ يَشَاءُ ۗ وَإِلَّا لَذَلَّتِ الْأَعْيُنُ وَأَصْفَىٰ اللَّهُ الْبَصِيرَ ۗ فَكَيْفَ يُهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٍ ۗ*) “*Fakat, zulmedenler bilgisizce nefislerinin arzularına uydular. Allah'ın (bu şekilde) saptırdığı kimseleri kim doğru yola iletir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur.*”¹⁰² âyetinde “kim yola getirebilir?”

⁹⁶ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 15/298.

⁹⁷ İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, 363.

⁹⁸ el-Bakara 2/13.

⁹⁹ er-Rahmân 55/60.

¹⁰⁰ es-Secde 32/22; es-Sâff 61/7.

¹⁰¹ Hûd 11/24.

¹⁰² er-Rûm 30/29.

sorusu “kimse yola getiremez” anlamına gelir. Dolayısıyla “hiçbir yardımcıları yoktur” cümlesi, bu olumsuzluğa uygun olarak gelir.

Buna karşılık, olumsuz bir cümlenin başına istifhâm edatı gelirse cümle olumlu hale gelir. () **إِنَّمَا نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَ** “(Ey Muhammed!) *Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*”¹⁰³ âyetinde, “şüphesiz göğsünü genişlettik” anlamı ortaya çıkar.

b) Nefyin İstifhâm Üslûbuyla İfade Edilmesinin Gücü

Belâgatçılara göre olumsuzluğu istifhâm yoluyla ifade etmek hem duygusal hem de düşünsel yoğunluk kazandırır. Bu üslûpta konuşanın hisleri ve tepkisi belirgindir.

Hz. Lût’un **إِنَّا نَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِ** “*Rabbimizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz?*”¹⁰⁴ âyetiyle kavmine yönelttiği ifade hem fiilin çirkinliğini hem de peygamberin üzüntüsünü dile getirir. Bu tür ifadeler muhatabı düşünmeye sevk eder; sadece bir olayı bildirmekle kalmaz, tefekküre çağırır.

İstifhâm yoluyla yapılan nefiy çoğu zaman mutlak olumsuzluk anlamı taşır. “Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?”¹⁰⁵ gibi âyetlerde cevap “hiç kimse”dir ve bu yanıtın muhatap tarafından düşünüp dile getirilmesi amaçlanır. Böylece zihinsel etki güçlenir.

Ayrıca bu üslûp, farklı anlam tonlarını (hayret, ibret, teşvik vb.) barındırabilir. Örneğin “Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı?”¹⁰⁶ âyetinde hayret; “Onlardan hiç geri kalan görüyor musun?”¹⁰⁷ Bu âyette özellikle ibret yönü vurgulanmaktadır.

Son olarak, istifhâm yoluyla ifade edilen nefiy, muhatabı bir fiile yönlendirme veya teşvik amacı taşır. “Nefsini aşağılık yapanlardan başka kim İbrahim’in dininden yüz çevirir?”¹⁰⁸ âyeti, İbrahim’in dinine yönelmeyi teşvik ederken; “Rabbimizin üç bin

¹⁰³ el-İnşirâh 94/1.

¹⁰⁴ eş-Şu’arâ 26/165.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/122.

¹⁰⁶ Sâd 38/5.

¹⁰⁷ el-Hâkka 69/8.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/130.

meleklerle yardım etmesi size yetmez mi?”¹⁰⁹ âyeti sahabeyi moral olarak destekler ve ruhlarına umut aşılar.

2.3. التَّقْرِير (Onaylatma)

Takrir, genel olarak muhatabın bir konudaki düşüncesini veya bilgisini ortaya çıkarmak için kullanılan bir soru veya ifadedir. Ancak takrir, farklı amaçlar ve bağlamlarda kullanıldığından, farklı türlere ayrılır.¹¹⁰

a) Bilgi Edinme Amaçlı Takrir:

Soru soran kişi, muhatabın bir konuda ne düşündüğünü veya ne bildiğini gerçekten merak ettiği için soru sorar. Bu tür takrir, iletişimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için önemlidir.

b) İstifhâm Üslûbunda Onaylatma:

Bu tür takrirda, soru soran kişi zaten cevabı bildiği halde, muhatabın da aynı şeyi düşünmesini veya bilmesini ister. Bu durum, muhatabın bir konudaki görüşünü teyit etmek veya onun bir hatasını nazikçe belirtmek için kullanılabilir.

Takrir de istifhâm, muhatabın bir konudaki düşüncesini veya bilgisini ortaya çıkarmak için kullanılan temel bir araçtır. Bu süreçte hemze, istifhâm edatı olarak önemli bir rol oynar. Hemze, müspet bir cümleyi menfiye, menfi bir cümleyi ise müspette çevirme özelliğine sahiptir. Bu sayede, soru soran kişi, muhatabın bir konudaki görüşünü dolaylı yoldan teyit etmiş olur.

Örnek 1: (*“Seni yetim bulup da barındırmadı mı?”*) (*أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ*)

*Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?”*¹¹¹ âyetlerinde olduğu gibi, Allah, Hz. Muhammed'e verilen nimetleri sayarak O'nu şükretmeye davet etmektedir. Burada kullanılan istifhâm, aslında bir soru değil, bilinen bir gerçeği teyit etmek amacıyla kullanılmıştır.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân 3/124-125.

¹¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 333.

¹¹¹ ed-Duhâ 93/6-7.

İnkâr edici istifhâmda olduğu gibi, tasdiki pekiştirilmek istenen unsurun soru edatının hemen ardından yer alması gerekir.¹¹² Takrirden, soru soran kişi zaten cevabı bildiği halde, muhatabın da aynı şeyi düşünmesini veya bilmesini ister. Bu amaçla, soru cümlesinde failin vurgulanması, muhatabın sorumluluğunu daha net bir şekilde ortaya koyar ve onu ikrara yöneltir.

Örnek 2: (يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ عِبَادِي هَؤُلَاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ)

“O gün Allah, onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra (Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?) diye soracak.”¹¹³

Bu âyette Allah Teâlâ, kıyamet gününde müşrikleri ve Allah’tan başka taptıkları varlıkları (melekler, İsâ, Üzeyr vb.) bir araya getirerek onlara “Siz mi kullarımı saptırdınız, yoksa onlar mı yolu kaybettiler?” diye hitap edeceğini bildirmektedir. Taberî’ye göre bu soru, bilgi edinme amacıyla değil, müşrikleri kınamak ve sapkınlıklarını açığa çıkarmak maksadıyla yöneltilmiş bir istifhamdır. Böylece ilahlaştırılan varlıkların insanları zorla saptırmadığı, asıl sapmanın kulların kendi tercihleriyle gerçekleştiği ortaya konulmaktadır.¹¹⁴

2.4. التَّحْذِيرُ (Tehdit etmek)

Kur’ân’da tehdit üslubu (*uslûbu’t-tehdîd*), muhatabı yanlış bir davranıştan vazgeçirmek veya belirli bir amele yöneltmek amacıyla kullanılan, uyarı ve korkutma temelli bir anlatım biçimidir. Bu üslup, muhatabın kalbine tesir eden duygusal bir yön taşır; özellikle korku, endişe ve pişmanlık duygularını harekete geçirerek davranış değişikliği sağlamayı hedefler.¹¹⁵ Kur’ân’da tehdit üslubu, genellikle inkârcılara, zalimlere ve günahkârlara yöneliktir; amaç, onları uyararak doğru yola davet etmektir.

Örnek 1: (أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّلٍ أَلَمْ تَرْ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ)

¹¹² Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, 333.

¹¹³ el-Furkân, 25/17.

¹¹⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19/247

¹¹⁵ Cürcânî, *Delâ’ilü’l-Î câz*, 148.

“Rabbinin, fillerle Kâbe’ye saldıran o orduya ne yaptığını görmedin mi? Onların hâince planlarını boşa çıkarmadı mı?”¹¹⁶ âyetlerinde, Mekkeli müşriklere yönelik açık bir tehdit bulunmaktadır. Bu âyetlerde, Allah’ın gücünün ve azabının büyüklüğüne vurgu yapılarak, inkâr edenlerin başına gelecek kötü sonuçlara dikkat çekilmektedir.

Örnek 2: () **إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ...**

“Başlarına gelecek azap zamanı, sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?”¹¹⁷ âyeti ise Râzî’ye göre “إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ” ifadesi, Hz. Lût’un şiddetli endişe hâlini gidermeye yönelik bir teskin ve takrîr üslubudur. Melekler, azabın vaktinin belirlenmiş olduğunu bildirerek korkunun belirsizliğini ortadan kaldırmış, ardından gelen istifhâmla da bu vaktin çok yakın olduğunu vurgulamışlardır. Buradaki soru, gerçek bir bilgi talebi değil; azabın kaçınılmazlığını ve yakınlığını pekiştiren bir ilâhî tehdidi bildirmektedir.¹¹⁸

Dolayısıyla “sabah” kelimesi kıyamete dair mecazî bir sembol olarak değil, helâkin kesinleşmiş ve yaklaşmış zamanını gösteren somut bir vakit olarak değerlendirilir. Bu üslup, bir yandan ilâhî kudret ve adaletin tecellisini bildirirken, diğer yandan Hz. Lût’a güven ve metanet telkin eden belâgî bir vurgu niteliği taşır.¹¹⁹

2.5. التَّعَجُّب (Hayret, Şaşma)

İstifhâmın aldığı manalardan biri olan te’accüp, genellikle beklenmedik, olağan dışı veya şaşırtıcı bir durum karşısında kullanılır. Bu durum, olumlu veya olumsuz bir nitelikte olabilir. Te’accüp, çoğu zaman doğrudan bir cevap beklenmeyen, retorik bir soru şeklinde kullanılır. Amacı, muhatabın dikkatini çekmek, bir konuya vurgu yapmak veya duygu yoğunluğunu artırmaktır.¹²⁰

Örnek 1: () **قَالَتْ رَبِّ أَنْزِلْ لِي وَلَدًا وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ**

¹¹⁶ el-Fil 105/1-2.

¹¹⁷ Hûd 11/81.

¹¹⁸ Râzî, *Mefâtiḥu’l-Ġayb*, 18/381.

¹¹⁹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr et-Tûnisî, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr: Teḥsîru’t-Taḥrîr ve’t-Tenvîr* (Tûnus: ed-Dârü’t-Tûnisîyye li’n-Neşr, 1984), 12/131.

¹²⁰ Atik, *’İlmu’l-Me’ânî*, 97.

“Dedi ki: Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olsun.”¹²¹

Hız. Meryem, bakire olmasına rağmen bir çocukla müjdelendiği için hayret etmektedir. Hız. Meryem'in bakire iken hamile kalmasına şaşması, insanın doğa kanunlarına göre açıklanamayan bir durum karşısında duyduğu hayreti gösterir.

Örnek 2: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ)

“Bir zamanlar Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yapacağım, demişti. (Melekler): Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın?”¹²²

Râzî'ye göre meleklerin bu sorusu, ilâhî hükme itiraz değil; kendilerine bildirilen bilgi çerçevesinde insanın fesat potansiyeli karşısında duyulan bir hayret ve hikmeti anlama talebidir. Bu te'accüp, Allah'ın takdirine karşı bir reddiye değil; sınırlı bilgileri nispetinde ilâhî tercihin hikmetini kavrama yönünde bir istifhâmdır.¹²³

2.6. الإِسْتِبْعَادُ (Akıldan Uzak Görmek)

İstib'âd, bir olayın gerçekleşmesini uzak görmek, zayıf ihtimal saymak yahut imkânsız kabul etmek anlamına gelir. Belâgat ilminde müstakil bir bab olarak değil, daha çok istifhâmın hakikî anlamından çıkararak yöneldiği mecazî anlamlar içerisinde ele alınır.¹²⁴ Bu bağlamda istifhâm, bilgi talebi amacı taşımayıp, gerçekleşmesi beklenmeyen veya artık mümkün görülmeyen bir durumu vurgulamak için kullanılabilir. Böylece soru formu korunmakla birlikte anlam bakımından inkâr, uzak görme ve tenkit ifade edilmiş olur.¹²⁵

Klasik belâgat eserlerinde istifhâmın inkâr, tevbîh, te'accüp gibi anlamlara çıkabileceği belirtilmiş; istib'âd da çoğu zaman inkârî istifhâm çerçevesinde değerlendirilmiştir.¹²⁶ Bu tür kullanımlarda maksat, muhataba bir bilinmezliği sormak değil, gerçekleşmesi uzak olan bir durumu kesin bir üslupla ortaya koymaktır.

İstib'âd, mahiyet itibarıyla farklı şekillerde tezahür edebilir:

¹²¹ Âl-i İmrân 3/47.

¹²² el-Bakara 2/30.

¹²³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 2/383-384.

¹²⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 347.

¹²⁵ Kazvînî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, 3/68.

¹²⁶ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 665.

- a) **Hissî İstib‘âd:** Bir olayın duyuşal tecrübeye göre uzak veya beklenmedik görölmesidir.
- b) **Aklî İstib‘âd:** Bir durumun aklî muhakemeye göre gerçekleşmesinin mümkün görölmemesidir.
- c) **Manevî İstib‘âd:** Ahlâkî, itikadî veya metafizik bağlamda bir durumun gerçekleşmesinin uzak kabul edilmesidir.

Örnek 1: (أَنْى لَهُمُ الذُّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ)

“Artık onlar nasıl düşünüp öğüt alacaklar? Oysa kendilerine apaçık bir elçi gelmişti?”¹²⁷ âyetinde yer alan أَنْى edatı, Taberî’ye göre “كيف لهم” (onlar için nasıl mümkün olabilir?) anlamındadır. Bu soru, hakikî bir bilgi talebi değildir; aksine, azabın inişinden sonra onların öğüt almalarının artık mümkün olmadığını bildiren bir istib‘âd ve inkâr ifadesidir. Çünkü onlar, kendilerine apaçık bir elçi geldiğinde yüz çevirmiş, Kur‘ân‘ı dinlememiş ve Peygamber‘i “öğretilmiş bir mecnun” olmakla itham etmişlerdir.¹²⁸

Dolayısıyla burada istifhâm, geçmişte hakikati reddetmiş kimselerin, azap geldikten sonra öğüt almalarının uzak ve faydasız olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle âyet, hem bir uzak görme (istib‘âd) hem de zımnî bir kınama anlamı taşımaktadır.

2.7. التَّوْبِيخُ (Kınama, Azarlama)

İstifhâm cümleleri, muhatabın yaptığı bir yanlışlığı veya hatayı dolaylı bir şekilde vurgulayarak onu kınama veya uyarma amacıyla kullanılabilir. Bu kullanım biçimi, muhatabın kendi hatalarını fark etmesini teşvik eder ve belâgat literatüründe buna tevbih denir.¹²⁹

Örnek 1: (قَالَ اتَّعِبُونَ مَا تَنْجُتُونَ)

¹²⁷ ed-Duhân 44/13.

¹²⁸ Taberî, *Câmi‘u‘l-Beyân*, 22/20.

¹²⁹ Râzî, *Mefâtîhu‘l-Gayb*, 3/45; Sekkâkî, *Miftâhu‘l-‘Ulûm*, 348.

“Elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?”¹³⁰ Sorusu, putperestlerin akıl dışı bir inanışa sahip olduklarını vurgulamaktadır. Hz. İbrahim'in putlara tapanlara yönelttiği sorular, onların yaptıkları ibadetin ne kadar mantıksız olduğunu göstermek ve onları düşünmeye sevk etmek amacıyla kullanılmıştır.

Örnek 2: (قَالَوَا لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا)

“Allah'ın yeri geniş değil miydi?”¹³¹ âyeti gibi âyetlerde, Allah'ın sonsuz gücü ve kudreti vurgulanırken, inkârcıların dar bir zihniyete sahip oldukları ima edilmektedir. Bu tür sorular, inkârcıları kendi dar görüşlülükleri konusunda uyarma amacı taşımaktadır.

2.8. الأعتاب (Serzeniş)

‘İtab, İslam ahlâk anlayışında, bir müminin diğer bir mümine yaptığı, sevgi ve dostluk bağları içerisinde yapılan bir uyarı ve öğüt olarak tanımlanabilir. ‘İtabın temel amacı, muhatabın yanlışlarından dönmesini sağlamak, onu doğru yola yönlendirmek ve aralarındaki bağları güçlendirmektir.

İstifhâm cümlelerinde asli anlamından çıkarak mecazi bir anlamda kullanılan ‘ıtab, muhatabın dikkatini çekmek, onu düşünmeye sevk etmek ve yanlışını anlamasını sağlamak için etkili bir yöntemdir.

Örnek 1: (أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا

الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ)

“İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıkları gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”¹³²

¹³⁰ es-Sâffât 37/95.

¹³¹ en-Nisâ 4/97.

¹³² el-Hadîd 57/16.

Hz. Âişe'nin (ra) aktardığına göre, Hz. Peygamber (asm) bir gün mescitte kendi aralarında gülüşen sahabilerin bulunduğu bir gruba aniden çıkagelmiş ve onlara şöyle seslenmiştir: “Rabbinizden sizi bağışladığına dair bir bildirim gelmemişken hâlâ gülüyor musunuz?” Bu sözün ardından ilgili âyet nazil olmuştur.

Sahabenin bu gülüşü üzerine indirilen âyet, ‘itab türüne verilen en dikkat çekici örneklerden biri olarak kabul edilir. Peygamber Efendimiz (asm), sahabenin ölçüyü aşan mizah tavrını nezaketle eleştirerek onları uygun olana yöneltmiştir. İbn Mes‘ûd’un (ra) bildirdiğine göre, onların Müslüman oluşlarıyla bu ‘itabı içeren âyetin inişi arasında yalnızca dört yıllık bir süre vardı.¹³³

2.9. التذكير (Hatırlatma)

Tezkiir, muhatabın daha önce bildiği veya yapması gereken bir şeyi hatırlatmak amacıyla kullanılan, genellikle retorik bir soru şeklinde ifade edilen bir belagat şeklidir. Bu tür sorular, doğrudan bir cevap beklemekten ziyade, muhatabın unuttuğu veya gözden kaçırdığı bir noktaya dikkat çekmeyi amaçlar. Tezkiir, genellikle nasihat, uyarı veya suçlama gibi durumlarda kullanılır.

Örnek 1: (أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ)

“Ey Âdemoğulları, ben size ahit vermedim mi: Şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır.”¹³⁴ âyeti, insanlara daha önce verilmiş olan bir emri, istifhâm üslubu ile hatırlatmaktadır. Burada, şeytanın düşmanlığı vurgulanarak, insanlara doğru yolda kalmaları için uyarı yapılmaktadır.

Örnek 2: (قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ)

“Yusuf dedi: Sizler cahil iken Yusuf’a ve kardeşine neler yaptığımızı bildiniz mi?”¹³⁵ âyeti, Hz. Yusuf’un (as) kardeşlerinin geçmişteki kötü davranışlarını istifhâm üslubuyla

¹³³ Zerkeşî, *el-Burhan fî ‘Ulûmi ‘l-Kur‘ân*, 336.

¹³⁴ Yâsîn 36/60.

¹³⁵ Yûsuf 12/89.

hatırlatmaktadır. Bu âyette, hem hatırlatma hem de kınama (tevbih) anlamı bir arada bulunmaktadır.¹³⁶

2.10. الإِفْتِخَارُ (Övünmek)

İftihar, kişinin sahip olduğu mal, mülk, güç veya yetenek gibi özelliklerle övünmek amacıyla kullandığı, genellikle retorik bir soru şeklinde ifade edilen bir belâgat şeklidir. Bu tür sorular, doğrudan bir cevap beklemekten ziyade, muhatabın dikkatini çekmeyi ve kendi üstünlüğünü vurgulamayı amaçlar. İftihar, genellikle kibirli, kendini beğenmiş bir tavırla kullanılır.

Örnek 1: وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي ()

(أَفَلَا تَبْصُرُونَ)

“Firavun, kavminin içinde bağırp dedi: Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve şu altından akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?”¹³⁷ âyeti, Firavun'un sahip olduğu güç ve zenginlikle övünerek, halkını kendisine tabi kılmaya çalıştığını göstermektedir. Bu âyetteki soru, aslında bir soru değil, bir övünme ifadesidir.¹³⁸

2.11. التَّفْخِيمُ (Vurgulama)

Tefhim, bir durumun veya olayın vahametini, önemini veya şiddetini vurgulamak amacıyla kullanılan, genellikle retorik bir soru şeklinde ifade edilen bir belâgat türüdür. Bu tür sorular, doğrudan bir cevap beklemekten ziyade, muhatabın dikkatini çekmeyi, korku, endişe gibi duyguları uyandırmayı ve böylece konunun önemini daha iyi kavramasını sağlamayı amaçlar.

Örnek 1: قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ()

“Şunu da söyle: (Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!) Günah içinde boğulmuş olanların böyle âcilen olmasını istedikleri

¹³⁶ Maflûb, *Mu'cemu'l-Muşalahât*, 112.

¹³⁷ ez-Zuhruf, 43/51.

¹³⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 335.

bunların hangisidir?”¹³⁹ âyeti, azabın ani ve şiddetli geleceği gerçeğini vurgulayarak, günahkârları korkutmayı amaçlar.

Örnek 2: (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَأِ الْعَظِيمِ)

“Birbirlerine neyi soruyorlar? O büyük haberi mi?”¹⁴⁰ âyeti, gelecek olan büyük haberin önemini ve vahametini vurgulayarak, insanların dikkatini çekmeyi amaçlar.

2.12. التَّكْثِيرُ (Çoğaltmak)

Tekrir, bir durumun veya olayın sıkça tekrarlandığını, yaygın olduğunu veya çok sayıda örneğinin bulunduğunu vurgulamak amacıyla kullanılan, genellikle retorik bir soru şeklinde ifade edilen bir belâgat şeklidir. Bu tür sorular, doğrudan bir cevap beklemekten ziyade, muhatabın dikkatini çekmeyi, konunun önemini artırmayı ve anlatılanın genelliğini vurgulamayı amaçlar.¹⁴¹

Örnek 1: (وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ)

“Nice ülkeler var ki onları helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geliverdi.”¹⁴² âyeti, geçmişte birçok ülkenin Allah'ın azabına uğradığını ve bu durumun sıkça tekrarlandığını vurgulamaktadır. Bu sayede, dinleyicilere bir uyarı niteliği taşımakta ve onların da aynı akıbete uğrama ihtimallerini hatırlatmaktadır.

Örnek 2: (فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبُنُرٍ مُعْتَلَةٍ وَقَصْرِ مَشِيدٍ)

“Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıvıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk var!”¹⁴³ âyeti, geçmişte zulüm işleyen birçok toplumun Allah'ın azabıyla cezalandırıldığını ve bu durumun bir tekrar olduğunu vurgulamaktadır. Bu sayede, dinleyicilere zulmün sonuçları hakkında bir fikir vermekte ve onları bu durumdan uzak durmaya teşvik etmektedir.

¹³⁹ Yûnus 10/50.

¹⁴⁰ en-Nebe 78/1-2.

¹⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 348.

¹⁴² el-A'râf 7/4.

¹⁴³ el-Hac 22/45.

2.13. التَّسْوِيَّة (Eşitlik)

İstifhâm, sadece bilgi edinme amacıyla kullanılan basit bir dilsel araç değildir. Aynı zamanda, düşünceleri ifade etmek, tartışmaları başlatmak, hatta bazen bir konuyu pekiştirmek için de kullanılır. Bu bağlamda, eşitlik kavramı, soruyu soran kişinin muhatabına karşı aldığı tutumu ve bilgiye olan yaklaşımını belirler.¹⁴⁴

Örnek 1: (وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَعَذَّرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ)

“Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.”¹⁴⁵ Bu âyette, muhatapların inanma konusunda ısrarcı oldukları ve hiçbir uyarının onları etkilemeyeceği kesin bir şekilde ifade edilmektedir. Soru sorma eylemi, bu gerçeği vurgulamak ve muhatapları uyarmak amacıyla kullanılmıştır.

Örnek 2: (سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ)

“Bağışlanmaları için Allah’a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır. Şüphesiz Allah günaha saplananları doğruya erdirmez.”¹⁴⁶ Bu âyette ise, muhatapların bağışlanamayacağı ve Allah'ın onları doğru yola yönlendirmeyeceği kesin bir şekilde belirtilmektedir. Soru sorma eylemi, bu gerçeği pekiştirmek ve muhatapları uyarmak için kullanılmıştır.

2.14. التَّخْوِيفُ, التَّهْوِيلُ (Korkutmak)

İstifhâm, yani soru sorma eylemi, sadece bilgi edinmek amacıyla kullanılmaz. Aynı zamanda, muhatabı düşünmeye sevk etmek, bir konuya dikkat çekmek veya duygusal bir tepki yaratmak gibi farklı amaçlara hizmet eder. Belâgat açısından bakıldığında, istifhâmın en önemli işlevlerinden biri de korkutma (tehvil ve tahvif)dır. Bu yöntemde, soru sorarak muhatabın zihninde bir korku ve endişe hali oluşturulur. Böylece, muhatap, sorulan soruya cevap aramak yerine, sorunun işaret ettiği duruma karşı önlem alma ihtiyacı duyar.¹⁴⁷

Örnek 1: (أَلْحَاقَةٌ مَّا أَلْحَاقَهُ وَمَا أَدْرِيكَ مَّا أَلْحَاقَهُ)

¹⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l - 'Ulûm*, 350.

¹⁴⁵ Yâsîn 37/10.

¹⁴⁶ el-Münâfikûn 63/6.

¹⁴⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l - 'Ulûm*, 347.

“O gerçekleşecek büyük olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay? O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin!”¹⁴⁸ Bu âyetlerde, kıyamet gününün kesinlikle geleceği ve bunun ne kadar büyük bir olay olacağı vurgulanmaktadır. Soru cümleleri, kıyamet gününün dehşetini gözler önüne sererek, düşünmeye ve hazırlıklı olmaya davet etmektedir.

Örnek 2:) (فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوَفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ)

“Peki, onları geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için topladığımızda ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese hak ettiği tastamam verildiğinde hâlleri nice olacak!”¹⁴⁹ Bu âyette ise, kıyamet gününde insanların yaptıklarının karşılığını göreceği ve hiçbir haksızlığa uğramayacağı belirtilmektedir. Soru cümlesi, bu durumun ne kadar önemli ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.

2.15. التَّخْفِيفُ، التَّسْهُيلُ (Hafife Alma)

İstifhâmın bir diğer önemli işlevi de hafife almaktır. Bu yöntemde, soru sorarak muhataba istenen davranışın aslında zor olmadığı, aksine kolay ve hatta faydalı olduğu ima edilir. Böylece, muhatap, istenen davranışı yapmaya daha istekli hale gelir. Kur’ân-ı Kerim’de, hafife alma amacıyla kullanılan istifhâm cümlelerine sıklıkla rastlanır. Bu cümleler, genellikle insanları iman etmeye, ibadet etmeye veya iyilik yapmaya teşvik ederken kullanılır. Amacı, insanları zorlamaktan ziyade, onlara doğru yolu göstermek ve onları ikna etmek olan bu âyetler, kolaylaştırıcı bir üslupla ifade edilerek daha etkili hale getirilmiştir.¹⁵⁰

Örnek 1:) (وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا)

“Allah’a ve âhiret gününe iman edip de Allah’ın kendilerine verdiğiinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir.”¹⁵¹ Bu âyette, insanların Allah’a ve ahiret gününe iman edip, mallarından infak etmeleri istenmektedir. Bu soru ifadesi, söz konusu davranışın zorlayıcı olmadığını; bilakis

¹⁴⁸ el-Hâkka 69/1-3.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/25.

¹⁵⁰ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 666.

¹⁵¹ en-Nisâ 4/39.

Allah'ın rızasını elde etmek için yapılması gereken en tabii eylem olduğunu dolaylı biçimde anlatmaktadır.

2.16. الِإِفْهَام (Bildirme)

İstifhâmın bir diğer önemli işlevi de bildirmedir. Bu yöntemde, soru sorarak muhataba bir bilgi verilir veya bir konuya dikkat çekilir. Bu sayede, muhatap, sorunun işaret ettiği konuyu daha iyi anlar ve üzerinde düşünmeye başlar. Bu cümleler, genellikle önemli bir konuya dikkat çekmek, bir mucizeyi açıklamak veya bir gerçeği vurgulamak için kullanılır. Amacı, insanları düşünmeye teşvik etmek ve onlara doğru yolu göstermek olan bu ayetler, soru cümleleri aracılığıyla daha etkili hale getirilmiştir.¹⁵²

Örnek 1: (وَمَا تَلْكَ بِبَيْمِينِكَ يَا مُوسَى)

“Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?”¹⁵³ Bu âyette, Allah (c.c), Hz.Musa'ya hitap ederek elindeki asayı sorar. Bu soru, hem Hz. Musa'nın dikkatini çekmek hem de asanın mucizevî özelliğini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır.

2.17. الِأَمْر (Emir)

Belâgat açısından istifhâmın bir diğer önemli işlevi de emir vermektir. Bu yöntemde, soru sorarak muhataptan bir davranış beklenir. Bu sayede, emir doğrudan verilmek yerine, daha etkili ve düşündürücü bir şekilde ifade edilir. Kur'ân-ı Kerim'de, emir anlamında kullanılan istifhâm cümlelerine sıklıkla rastlanır. Bu cümleler, genellikle Allah'ın kullarına hitap ettiği, onlara doğru yolu gösterdiği ve onları ibadete davet ettiği âyetlerde kullanılır. Amacı, insanları düşünmeye teşvik etmek, onları doğru yola yöneltmek ve onları itaate davet etmek olan bu âyetler, soru cümleleri aracılığıyla daha etkili hale getirilmiştir.

Örnek 1: (وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأَمِّيْنَ ءَأَسْلَمْتُمْ...)

¹⁵² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 347.

¹⁵³ Tâhâ 20/17.

“Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: “Siz de İslâm’ı kabul ettiniz mi?”¹⁵⁴

Bu âyette, Allah hem kitap ehli olanlara hem de kitap okuyamayanlara hitap ederek onlardan İslam'a girmelerini istemektedir. Soru cümlesi, aslında bir emir niteliğindedir.

Örnek 2: (فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنَّ لَآ إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۚ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ)

“Eğer size cevap veremezlerse, bilin ki Kur’ân ancak Allah’ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O’ndan başka tanrı yoktur; hâlâ teslim olmayacak mısınız?”¹⁵⁵ Bu âyette, muhataplarına Allah'a teslim olmaları emredilmektedir. Soru cümlesi, bu emrin daha etkili bir şekilde verilmesini sağlamaktadır.

Örnek 3: (أَنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ

الصَّلَاةِ ۚ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ)

“Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”¹⁵⁶ Bu âyette, müminlere içki ve kumardan vazgeçmeleri emredilmektedir. Soru cümlesi, bu emrin daha vurgulayıcı bir hale getirilmesini sağlamaktadır.

2.18. النَّبِيَّهِ (Uyarmak)

İstifhâmın tenbih manası, bir soru cümlesi aracılığıyla muhatabın yanlış bir düşünce veya davranışta bulunduğu dikkat çekmektir. Bu, doğrudan bir emir vermek yerine, muhatabı düşünmeye ve kendi hatalarını görmesine teşvik etmek için daha etkili bir yöntemdir.¹⁵⁷

Örnek 1: (الْمَ تَرَى إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ)

“Şu binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?”¹⁵⁸ Bu âyet, klasik müfessirlerin çoğunluğuna göre Benî İsrail’den bir topluluğa işaret

¹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/20.

¹⁵⁵ el-Hûd, 11/14.

¹⁵⁶ el-Mâide, 5/91.

¹⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’Ulûm*, 347.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/243.

etmektedir. Rivayetlere göre bunlar, veba (tâûn) korkusuyla yurtlarından kaçmış; ancak Allah onları öldürmüş, sonra yeniden diriltmiştir.

Ṭaberî, “أَلَمْ تَعْلَمْ” ifadesini “(bilmedin mi?)” şeklinde açıklar ve bunun rü’yetü’l-kalb olduğunu belirtir. Amaç, muhataba bilinen bir hakikati hatırlatmak ve ilâhî kudreti tefekküre sevk etmektir.¹⁵⁹

Örnek 2:) (فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ

“O halde nereye gidiyorsunuz?”¹⁶⁰ âyetindeki istifhâm, hakikî anlamda bir yön sorma değildir. Ṭaberî’ye göre bu ifade, Kur’ân’ın vahiy oluşu ve Peygamber’in (s.a.v.) doğruluğu açıkça ortaya konduktan sonra inkârcılara yöneltilmiş bir uyarı mahiyetindedir. Buradaki soru, onların hakikatten yüz çevirerek hangi sapkın yola yöneldiklerini düşündürmeye sevk eden bir istifhâmdır. Dolayısıyla âyet, kıyamet günündeki akıbeti sorgulamak yerine, dünya hayatında hakikatten uzaklaşmayı kınayan ve muhatabı uyanmaya çağırarak bir tenbîh üslubu taşımaktadır.¹⁶¹

2.19. التَّرغيب (Teşvik etmek)

İstifhâmın teşvik manası, bir soru cümlesi aracılığıyla muhatabı belirli bir davranışa veya düşünceye yönlendirmektir. Bu, doğrudan bir emir vermek yerine, muhatabı düşünmeye ve kendi isteğiyle harekete geçmeye teşvik etmek için daha etkili bir yöntemdir.

Örnek 1:) (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ

“Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?”¹⁶² Bu âyette, Allah müminlere imanlarının karşılığında elde edecekleri büyük kazancı sorarak onları imana ve salih amellere teşvik etmektedir.

Örnek 2:) (مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ

¹⁵⁹ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 5/267.

¹⁶⁰ et-Tekvîr 81/26.

¹⁶¹ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 24/259.

¹⁶² el-Hadîd 57/11.

“Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.”¹⁶³ Bu âyette, Allah'a infak etmenin karşılığında elde edilecek büyük kazanç vurgulanarak insanlar hayra teşvik edilmektedir.

2.20. النَّهْيُ (Yasaklama)

Nehiy, dilbilimsel olarak istifhâm eyleminin bir türevi olarak değerlendirilir. Ancak, istifhâmın gerçek anlamından farklılaşarak, daha çok bir emir veya yasaklama anlamına gelir. Bu durum, dilin anlam zenginliğini ve kullanım çeşitliliğini gösterir.¹⁶⁴

Örnek1: () **أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَوُكُمْ أَوْلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْنَهُمْ فَالَلَاهُ أَحَقُّ**

(**أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ**)

“Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek mü’minler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.”¹⁶⁵ Bu âyette Allah Teâlâ, müminleri, yeminlerini bozan, Peygamberi yurdundan çıkarmaya çalışan ve savaş açan bir toplulukla savaşmaktan alıkoymaktadır. Bu âyetteki "savaşmaz mısınız" ifadesi, aslında bir soru şeklinde zikredilse de anlam itibarıyla bir yasaklama ifade eder. Bu durum, nehiyin dilbilimsel olarak istifhâmı olan ilişkisini gösterir.

Örnek 2: () **يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ**

“Ey insan! Yüce rabbın hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?”¹⁶⁶ Bu âyet, insanın Rabbine karşı nankörlük etmesini ve O'nun emirlerine karşı gelmesini bir nevi "yasaklama" olarak değerlendirebiliriz. İnsanı, Allah'a karşı gelmekten ve O'nun nimetlerine karşı kayıtsız kalmaktan alıkoymaktadır.

2.21. التَّكْيِيدُ (Pekiştirme)

¹⁶³ el-Bakara 2/245.

¹⁶⁴ Atik, 'ilmu'l-Me'âni, 144.

¹⁶⁵ et-Tevbe 9/13.

¹⁶⁶ el-İnfîtâr 82/6

Te'kid, Arapça kökenli bir kelime olup, Türkçeye "vurgulama", "pekiştirme" veya "güçlendirme" anlamlarında çevrilmiştir. Nahivde bir sözcüğün veya cümlenin anlamını daha belirgin hale getirmek, vurgusunu artırmak amacıyla kullanılan bir araçtır. Özellikle istifhâm cümlelerinde sıkça kullanılır. Genellikle istifhâm edatından sonra gelir ve bu edatın ifade ettiği anlamı daha da güçlendirir. İstifhâm edatı zaten bir soru ifade ederken, te'kid bu sorunun önemini vurgulayarak, muhatabın dikkatini çekmeyi amaçlar.¹⁶⁷

Örnek 1: (أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ)

“Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı sen mi kurtaracaksın?”¹⁶⁸ Bu âyette, (أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ) “Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi” ifadesinden sonra gelen (أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ) “sen mi kurtaracaksın ateşte olanı” cümlesi, bir önceki cümlenin anlamını güçlendirerek, sorunun daha etkili bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktadır. Yani, azabın kesinliği vurgulanarak, sorunun cevabının ne kadar açık olduğu belirtilmektedir.

Örnek 2: (وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ كُنَّا تُرَابًا عَرَانًا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ)

“Eğer şaşacağıın bir şey varsa o da onların, (Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?) demeleridir.”¹⁶⁹ Âyetteki, “Eğer şaşacağıın bir şey varsa” ifadesi, sonraki cümlenin şaşırtıcı olduğunu ve dikkatle düşünülmesi gerektiğini vurgula

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KEHF ve MERYEM SÛRESİNDE KULLANILAN İSTİFHÂM ÜSLÛBU VE BELÂGAT ANLAMLARI

Bu bölümde, Kehf Sûresi ve Meryem Sûresi’nde yer alan istifhâm edatları tespit edilerek, bu edatların hangi bağlamlarda kullanıldığı ve belâgatta ne tür anlamları içerdiği klasik (Taberî, Zemaşerî, Râzî, İbn Kesir, Beydâvî vb.) ve modern tefsir kaynakları (İbn ‘Âşûr, Elmalılı Hamdi Yazır, Vehbe Zuhayli vb.) ışığında

¹⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 347.

¹⁶⁸ ez-Zümer 39/19.

¹⁶⁹ er-Ra‘d 13/5.

incelenecektir. İstifhâm üslûbu, sadece bilgi edinmek için sorulan sorulardan ibaret olmayıp; bir konuyu vurgulamak, muhatabı düşünmeye sevk etmek, bazen azarlamak ya da övmek, kimi zaman da muhatabı tehdit etmek veya hatasını yüzüne vurmak gibi çok yönlü işlevlere sahiptir.

Kur'ân'daki istifhâm ifadeleri, genellikle retorik (mecazî) nitelikte olup, gerçek anlamda bir cevap beklemeksizin muhatabın zihninde etki oluşturmayı hedefler. Bu yönüyle istifhâm, Kur'ân'ın eğitim, uyarı ve yönlendirme amaçlarına hizmet eden en güçlü dilsel araçlardan biridir. Kehf ve Meryem Sûresi özelinde yapılan bu inceleme ile Kur'ân'da istifhâmın nasıl bir belâgat aracı olarak işlev gördüğü; tevbih (azarlama), tekzîb (yalanlama), nefiy (olumsuzlama), takrir (onaylatma), tehdit, taaccüp (şaşıрма) gibi anlamlarla nasıl kullanıldığı örnekler üzerinden detaylandırılacaktır. Bu bağlamda, her bir istifhâm cümlesi kendi içinde değerlendirilerek, klasik müfessirlerin yorumlarına da başvurularak belâgatta hangi maksatla kullanıldığı ortaya konacak; âyetlerin muhatap üzerindeki etki gücü, ifade biçimi ve anlam derinliği tahlil edilecektir. Böylelikle, istifhâm üslûbunun Kur'ân'daki çok yönlü işlevi, Kehf ve Meryem Sûresi örneği üzerinden daha anlaşılır bir şekilde ortaya koyulmuş olacaktır.

3.1.KEHF SÛRESİ

Kehf Sûresi, Mekke döneminde indirilmiş olup mushaf dizilişinde 18.sırada; nüzul sırasına göre ise 69. sûredir. Sûre, adını 9. âyette geçen “Ashâb-ı Kehf” ifadesinden alır. Toplam 110 âyetten oluşan sûre, gerek içerik gerek üslup bakımından Kur'ân'daki didaktik ve tefekkürî sûrelerin başında gelir. Nüzul ortamı itibarıyla müşriklerin Hz. Peygamber'e yönelttiği üç soruya cevap olarak indiği kabul edilir: “Ashâb-ı Kehf kimdir?”, “Zülkarneyn kimdir?” ve “Ruh nedir?” Bu sebeple sûrenin ana yapısı, iman–inkâr, ilim–cehalet, sabır–imtihan ve dünya–ahiret zıtlıkları üzerine kuruludur.¹⁷⁰

Kehf Sûresi dört temel kıssa etrafında şekillenir: Ashâb-ı Kehf (1-26), iki bahçe sahibi (32-44), Hz. Musa ile Hızır (60-82) ve Zülkarneyn (83-98). Bu kıssalar, zahirî anlatımın ötesinde, insanın iman, bilgi, sabır ve adalet konularındaki sınavlarını sembolik bir bütünlük içinde işler. Klasik müfessirler, sûrenin bu yönüyle “insanın

¹⁷⁰İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 9/99.

hayat serüvenini temsil eden dört imtihan”ı konu edindiğini vurgularlar: din, servet, ilim ve iktidar imtihanı.¹⁷¹

Belâgat açısından sûrenin dikkat çekici özelliklerinden biri, istifhâm üslûbunun yoğun biçimde kullanılmasıdır. Bu soru üslubu, yalnızca bilgi edinmek amacıyla değil, muhatabı düşündürmek, yanlış kanaatleri reddetmek, ibret ve tefekkür duygusu uyandırmak için kullanılır. Özellikle **من، كم، هل، أم** gibi edatlar sûrede farklı belâgatî anlamlarla yer alır. Bu çeşitlilik, Kehf Sûresi'nin hem öğretici (ta'limî) hem de uyarıcı (tenbîhî) yönünü pekiştirir.

Modern tefsirlerde Kehf Sûresi, insanın bilgi ve hakikat arayışına dair derin bir metafor olarak yorumlanır. İbn 'Âşûr, sûredeki anlatım örgüsünün, aklın sınırlarını fark ettiren bir “hikmet eğitimi” niteliği taşıdığını belirtir.

Sonuç olarak, Kehf Sûresi, içerdiği kıssalar ve güçlü istifhâm üslubuyla iman, sabır, tevazu ve bilgi arasındaki dengeyi öğreten; muhatabını hem aklî hem vicdanî bir muhasebeye çağıran bir sûredir. Bu yönüyle sûre, Kur'ân'ın eğitimsel ve tebliğsel üslubunun en zengin örneklerinden birini teşkil etmektedir.

3.1.1. Kehf Suresi'nde Geçen İstifhâm Edatları Ve Belâgattaki Anlamları:

Ayet No	Edat (Arapça)	Türü	Belâgattaki Anlamı / İşlevi	Kısa Açıklama
9	أم	İnkârî / Tefhîmî	Yanlış kanaati reddetme, dikkati Allah'ın kudretine çekme	“Yoksa sen, Ashab-ı Kehf'in âyetlerimizden en şaşkıncısı olduğunu mu sandın?” — bilgi arayışı değil, düşünmeye sevk eden bir reddiye.
15	فَمَنْ أَظْلَمُ	İnkârî	Zulmün büyüklüğünü	“Allah'a yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?” — cevabı

			vurgulama	olmayan bir sorudur.
19	كَمْ	Hakikî	Gerçek bilgi arayışı	“Ne kadar kaldınız?” — Ashab-ı Kehf’in zaman algısını ifade eder.
37	أَكْفَرْتَ	İnkârî / Tevbihî	İnkârî çürütme	“Allah’ı mı inkâr ediyorsun?” — Muhatabın inkar ettiği gerçeğin apaçıklığını vurgular.
50	أَفَتَتَّخِذُونَهُ	İnkârî / Tevbihî	Mantıksızlığı yüzleştirme, uyarma	“İblis’i ve soyunu dost mu ediniyorsunuz?” — düşmanı dost edinmenin saçmalığını vurgular.
63	أَرَأَيْتَ	Te‘accubî (hayret ifade eden)	Olağanüstü olaya dikkat çekme	“Gördün mü?” — balığın dirilmesi karşısında hayret duygusunu yansıtır.
66	هَلْ أَتَّبِعُكَ	Ta‘zîmî (saygı ifade eden)	İzin ve tevazu bildiren soru	“Sana tabi olayım mı?” — Musa’nın edep ve ilim isteğini gösterir.
71	أَحْرَقْتَهَا	Tevbihî / Te‘accubî	Kınama ve şaşkınlık	“Gemiyi mi deldin?” — fiili reddetme ve hayret.
72	أَلَمْ أَقُلْ	Tezkîrî / Tefhîmî	Hatırlatma, öğretici uyarı	“Ben sana söylememiş miydim?” — sabır konusundaki sözü hatırlatma.
74	أَقْتَلْتَ نَفْسًا	Tevbihî / Te‘accubî	Kınama ve ahlaki tepki	“Masum birini mi öldürdün?” — masumiyet vurgusu ve ahlaki şok.
94	فَهَلْ نَجْعَلُ	Hakikî / Talebî	Gerçek bilgi ve izin talebi	“Sana bir bedel verelim mi?” — halkın çözüm arayışı.
102	أَفَحَسِبَ	Tevbihî / İnkârî	Yanlıı inancı reddetme	“Kâfirler, kullarımı benden başka dost mu edindiler?” — sert uyarı ve reddiye.
103	هَلْ نُنَبِّئُكُمْ	Tenbihî / Te‘kîdî	Uyarı ve dikkat çekme	“Amelleri en zararlı olanları size haber vereyim mi?” — pedagojik

				uyarı üslubu.
--	--	--	--	---------------

3.1.2. Kehf Sûresinde Geçen İstifhâm Cümleleri:

3.1.2.1. Kehf Sûresi 9. Âyet

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا)

Meali:

“Yoksa sen, Ashâb-ı Kehf ve Rakîm’in bizim ayetlerimizden bir garip (örnek) olduğunu mu sandın?”¹⁷²

a) Âyetin Tahlili:

(أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا) âyetinde yer alan “أَمْ” edatı, Ebû Hayyân’ın belirttiği üzere *المنقطعة* olup “بل” ve takdirî bir istifhâm hemzesi ((ْ anlamını içermektedir. Buna göre ibare takdiren “...أبل أحسبت” şeklinde değerlendirilir. Bu kullanım, lafızda açık bir istifhâm harfi bulunmamakla birlikte, cümleye belâgat açısından istifhâmî bir yön kazandırmaktadır.¹⁷³

Ebû Hayyân, burada yer alan istifhâmın hakikî (talebî) değil, inkârî anlam taşıdığını ifade eder. Buna göre âyetteki soru, bilgi talebine yönelik olmayıp, muhatabın zihninde oluşabilecek yanlış bir kanaati reddetmeye yöneliktir. Âyetin anlamı şu şekilde takdir edilir: “Yoksa sen, Ashâb-ı Kehf ve Rakîm’in âyetlerimiz içinde en hayret verici olanı olduğunu mu sandın?”

Bu istifhâm ile Ashâb-ı Kehf kıssasının olağanüstülüğü bütünüyle inkâr edilmemekte; bilakis onun Allah’ın kudretine delâlet eden pek çok âyetten yalnızca biri olduğu vurgulanmaktadır. Böylece ifade, bir taraftan aşırı hayret ve abartıyı reddeden inkârî bir istifhâm niteliği taşıırken, diğer taraftan muhatabı Allah’ın diğer kudret tecellileri üzerinde düşünmeye sevk eden tevbîhî bir yön de içermektedir. Bu çok

¹⁷² el-Kehf 18/9.

¹⁷³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru 'l-Muḥîṭ*, 7/146.

katmanlı üslup, kıssanın ibret boyutunu güçlendirmekte ve bağlam içerisindeki retorik işlevini belirginleştirmektedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Zemaḥşerî:

Zemaḥşerî âyetteki istifhâmı “inkârî” olarak değerlendirir. Yani bu, muhatabın düşündüğü anlamı reddetmek için kullanılan bir soru formudur. Zemaḥşerî, bu sorunun asıl maksadının Ashâb-ı Kehf kıssasının tek başına bir mucize olarak değerlendirilmesini yanlışlamak olduğunu belirtir. Ashâb-ı Kehf’in durumu, Allah’ın kudretini gösteren daha nice örnek arasında sadece biridir.¹⁷⁴

• Râzî:

Râzî, bu âyetteki istifhâmın, muhatabın dikkatini çekmekten ziyade, daha büyük ve önemli mucizelere yönlendirme amacı taşıdığını vurgular. Bu yaklaşımda, âyetin “tefhîm” (önemli bir gerçeği vurgulama) fonksiyonu öne çıkar. Allah’ın kudreti karşısında hiçbir hadise aşırı derecede hayret verici değildir. Bu sebeple Ashâb-ı Kehf mucizesine odaklanıp diğerlerini göz ardı etmek uygun değildir.¹⁷⁵

• İbn Keşîr:

İbn Keşîr bu âyette istifhâmın inkârî olduğunu belirtir. Ashab-ı Kehf kıssasının Allah’ın âyetlerinden sadece biri olduğunu, asıl hayret edilecek şeyin bütün âyetlerin kendisi olduğunu vurgular. Dolayısıyla âyetteki istifhâm, sınırlandırmayı reddetme ve dikkati Allah’ın kudretine çekme işlevi görmektedir.¹⁷⁶

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn ‘Âşûr:

Kehf Sûresi 9. âyetinde geçen (أَمْ) edatı, İbn ‘Âşûr’a göre “أَمْ الْمُنْقَطَعَةُ” olup “بَلْ” anlamında kullanılmıştır. Bununla beraber istifhâm takdir edilerek cümle, (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ) (şeklinde anlaşılmıştır. Bu istifhâm hakiki değil,

te‘accubîdir; yani hayrete düşürme ve uyarı amacı taşır. Burada Ashab-ı Kehf kıssasının Allah’ın kudreti açısından olağanüstü olmadığı, çünkü ölüleri diriltmenin bundan çok

¹⁷⁴ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/702.

¹⁷⁵ Râzî, *Mefâtiḥu’l-Gayb*, 18/428.

¹⁷⁶ İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 9/105

daha şaşırtıcı ve büyük bir delil olduğu vurgulanır. Dolayısıyla âyet, müşriklerin dikkatini olayın “tuhaflığına” değil, Allah’ın kudretine ve ibret yönüne çekmektedir.¹⁷⁷

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, istifhâm-ı inkârî türündedir. Gerçek bir cevap beklemekten uzak olan bu tür sorular, muhatabın sahip olduğu düşünceyi geçersiz kılmak veya onun yanlış bir kanaatini çürütmek amacıyla kullanılır. Ayrıca âyet, tefhîm (önem ve büyüklük bildirme) özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Burada ifade edilmek istenen düşünce, Allah’ın kudretiyle ortaya koyduğu delillerin sadece bir kısmının bilinip buna hayret edilmesinin yetersizliğidir. Bu bağlamda âyet, retorik bir söylemle muhatabı daha derin bir tefekküre yönlendirmektedir.

3.1.2.2. Kehf Sûresi 15. Âyet

قَوْلَ آءِ قَوْمِنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا))

Meali:

“Şu bizim kavmimiz O’ndan başka tanrılar edindiler. Onların üzerine apaçık bir delil getirmeleri gerekmez mi? Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?”¹⁷⁸

a) Âyetin Tahlili:

“قَوْلَ آءِ قَوْمِنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا” → “Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?”

Burada “مِنْ” istifhâm edatı, istifhâm-ı inkârîdir. Cevap beklenmez, çünkü Allah’a yalan isnat etmekten daha büyük bir zulüm yoktur. Amaç, yapılan fiilin şiddetini vurgulamaktır.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

¹⁷⁷ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 12/259.

¹⁷⁸ el-Kehf 18/15.

Taberî bu ifadeyi, kavimlerinin uydurma tanrılarına hiçbir burhan getirememesi ve bunun onların acziyetini ortaya koyması olarak yorumlar. Ona göre âyetteki soru, delilsiz inanışların geçersizliğini göstermek için sorulmuştur.¹⁷⁹

- **Zemaḥşerî:**

Zemaḥşerî “فمن أظلم” ifadesini istifhâm-ı inkârî olarak değerlendirir ve burada gerçek bir mukayesenin değil, zulmün en büyüğünü vurgulamanın amaçlandığını söyler.¹⁸⁰

- **Râzî:**

Râzî bu sorunun, kavimlerinin batıl inancını çürütmek için kullanılan güçlü bir delil olduğunu belirtir. Delilsiz inanışların aklen geçersizliği bu retorik soru ile ortaya konmaktadır.¹⁸¹

- **İbn Keşîr:**

İbn Keşîr âyetin, Allah’a iftira atmanın en büyük zulüm olduğunu beyan ettiğini ifade eder. Buradaki soru, cevabı olmayan ve muhatabı düşünmeye sevk eden bir inkârî sorudur.¹⁸²

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

- **İbn ‘Âşûr:**

İbn ‘Âşûr 15. âyette anlatılan durumu, bireylerin toplumsal sapmalara karşı akıl ve vicdan yoluyla hakikati tanımaları bağlamında değerlendirir. Âyette, Ashâb-ı Kehf’in topluluklarının Allah’tan başkasına ilahlar edinmelerini eleştirerek onlara açık bir delil sunmalarını istemesi ifade edilmektedir. İbn ‘Âşûr, bu üslubu, toplumun yanlış inançlarını eleştirirken bireylerin vicdani ve akli sorgulamalarını teşvik eden bir yöntem olarak görür.¹⁸³

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyet, Ashâb-ı Kehf’in topluluklarının sapkın tutumlarını hem tarihsel hem etik boyutuyla ele alır. Klasik tefsirler âyeti, üslup, dil ve delil kullanımı üzerinden

¹⁷⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 17/616.

¹⁸⁰ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/707.

¹⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 442.

¹⁸² İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 9/111.

¹⁸³ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 12/274.

yorumlarken, modern tefsirler bireyin vicdani ve akli sorumluluğu üzerinde durur. Her iki yorum da âyetin temel mesajını pekiştirir: İnsanın inancında bilinçli olma, delil ve akılla hareket etme, taklit ve delilsiz itaatin tehlikelerine karşı dikkatli olma zorunluluğu. Böylece âyet hem toplumsal hem de bireysel düzeyde ahlaki ve inançsal bir rehberlik sağlar.

3.1.2.3. Kehf Sûresi 19. Âyet

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ ۚ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا)

لَبِئْتُمْ فَأَبْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ ذَهَبًا إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ

(أَحَدًا)

Meali:

“Biz onları uyuttuğumuz gibi, durumlarını aralarında soruşturmaları için öylece de uyandırdık. İçlerinden biri: ‘Burada ne kadar kaldınız?’ diye sordu. Bir kısmı: ‘Bir gün, belki bir günden de az’ diye cevap verdi. Diğerleri ise şöyle dediler: ‘Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi birinizi şu gümüş parayla şehre gönderin de yiyeceklerin hangisi daha temiz ve daha güzelse baksın, ondan size biraz yiyecek getirsin. Fakat çok nazik ve tedbirli davranın da sakın sizi ve yerinizi hiç kimseye sezdirmesin.’”¹⁸⁴

a) Âyetin Tahlili

Âyette geçen “كَمْ لَبِئْتُمْ” ifadesindeki “كَمْ” edatı, Arap dilinde iki şekilde kullanılır:

1. **كَمْ** (istifhâmiyye): Miktarı sormak amacıyla kullanılır.
2. **كَمْ** (haberiyye): Çokluk ve te’accüb ifade eden, “ne kadar çok” anlamında kullanılan şeklidir.

Bu âyette geçen “كَمْ” edatı açıkça istifhâmiyyedir; yani gerçekten bilgi edinmek için sorulan bir sorudur. Belâgat kitaplarında buna “istifhâm-ı hakikî” denir. Hakikî

¹⁸⁴ el-Kehf 18/19.

istifhâm, gerçekten cevap almak için yöneltilen sorudur; mecazî istifhâm ise inkâr, taaccüb, tevbih, teşvik gibi farklı amaçlara yöneliktir.¹⁸⁵

Ashâb-ı Kehf'in uyanır uyanmaz sordukları bu soru, insanın zaman algısına ve idrakinin sınırlılığına işaret etmektedir. Verilen cevap ise “bir gün veya bir günün bir kısmı” gibi ihtimalli bir ifade olup, nihayetinde “Rabbiniz en iyi bilendir” sözüyle, insan bilgisinin yetersizliği teslim edilmiştir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Râzî:

Râzî âyetteki sorunun, hakikati öğrenme niyetiyle sorulmuştur. Ancak insana düşen görev, sınırlı bilgisiyle kesin hüküm vermek değil, meseleyi Allah'ın ilmine havale etmektir. Bu diyalog, insanın acziyetini gösterir.¹⁸⁶

• Alûsî:

Alûsî “كَمْ”i gerçek soru olarak yorumlar ve cevabın ihtimalli oluşunu, insan bilgisinin sınırlılığı ile açıklar. Ayrıca kıssadaki bu diyalogun, olayın canlılığını artırdığını ve kıssaya dramatik bir boyut kattığını vurgular.¹⁸⁷

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn ‘Âşûr:

İbn ‘Âşûr “كَمْ لَبِثْتُمْ” ifadesinin, uyanışın hemen ardından gelen ilk soru olmasını, insanın zaman algısının bilinçaltındaki önemine bağlar. İbn ‘Âşûr'a göre bu soru, kıssada pedagojik bir rol üstlenmektedir: İnsan, kendi bilgisinin yetersizliğini fark ederek “Rabbiniz daha iyi bilir” teslimiyetine ulaşır.¹⁸⁸

• Elmalılı Hamdi Yazır:

“كَمْ”i gerçek soru edatı olarak yorumlar. Elmalılı'ya göre bu âyet, zamanın mahiyetini kavramada insanın aczini göstermektedir. Ashâb-ı Kehf, bir gün veya daha az

¹⁸⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 330.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 446.

¹⁸⁷ Ebü'l-Fađl Şihâbü'd-Dîn es-Seyyid Maĥmûd el-Âlûsî el-Baĥdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meĥânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 8/226.

¹⁸⁸ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 12/283.

kaldıklarını sanmış, fakat aslında uzun yıllar uyumuşlardır. Bu da insanın kendi duyusuna dayalı bilgisiyle mutlak gerçeğe ulaşamayacağını ortaya koyar.¹⁸⁹

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki kem edatı, istifhâm-ı hakikidir. Yani gerçek bir bilgi talebini ifade eder. Ancak cevap, insanın bilgi sınırını aşan bir alanı işaret eder ve nihai hükmü Allah'ın ilmine bırakır. Böylece âyet, istifhâm üslûbunun sadece dilsel bir unsur değil, aynı zamanda insanın aczini öğreten pedagojik ve tebliğsel bir araç olduğunu göstermektedir.

3.1.2.4. Kehf Sûresi 37. Âyet

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّيَكَ رَجُلًا)

Meali:

“Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki: ‘Seni topraktan, sonra bir damla döl suyundan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah’ı inkâr mı ediyorsun?’¹⁹⁰

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, iki kişi arasında geçen bir muhaverenin parçasıdır. Zengin ve kibirli olan kişinin Allah'ın kudretini inkâr etmesi üzerine, iman sahibi arkadaşı onu hem aklî hem de fitrî delillerle yüzleştirmekte ve bunu yaparken istifham üslubunun çarpıcı bir örneğini kullanmaktadır. Âyette yer alan “ أَكَفَرْتَ ” ifadesi, görünüş itibarıyla bir soru cümlesi yapısında olmakla birlikte, hakikî bir bilgi talebi içeren bir istifham türü değildir. Buradaki hemze, klasik belâgat kaynaklarında istifham-ı inkârî (reddedici soru) ve tevbihî (azarlayıcı soru) olarak değerlendirilmiştir.

Bu kullanımda soru, muhataptan cevap almak için değil, onun tutumunu sert bir şekilde reddetmek, yaptığını kınamak ve inkârının çelişkisini ortaya koymak amacıyla getirilmiştir. Dolayısıyla şekil bakımından soru cümlesi görünümünde olsa da anlam bakımından sitem, azarlama ve inkârı çürütme işlevi taşır. Kur’ân’da istifhâm edatlarının bu tür kullanımları, muhatabın aklını uyarmak ve onu kendi çelişkisiyle yüzleştirmek için yaygın bir belâgî yöntemdir.

¹⁸⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Kitapevi, 1970), 5/3256.

¹⁹⁰ el-Kehf 18/37.

Âyette insanın yaratılış sürecinin üç aşamayla (topraktan yaratılma, nutfe hâline gelme ve insan olarak şekillendirilme) hatırlatılması, bu istifhamın etkisini güçlendirmektedir. Böylece “تَأْكُفَّرُ” sorusu, muhatabın inkâr ettiği gerçeğin apaçıklığını vurgulamakta ve onun nankörlüğüne dikkat çekmektedir. Buradaki istifhâm, muhataba “Bunca açık delile rağmen nasıl inkâr edersin?” anlamını yükleyen yoğun bir belâgatî eleştiri niteliğindedir. Bu yönüyle âyet, Kehf Sûresi’nde kullanılan istifhâm üsluplarının anlam derinliğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Taberî’ye göre bu soru, hakikî anlamda bilgi edinme amacı taşımaz. Aksine, muhatabın inkârının tutarsızlığını ortaya koyan bir istifhâmdır. Yaratılış safhalarının hatırlatılması suretiyle inkârın ne derece temelsiz olduğu gösterilmektedir. Bu yönüyle soru, tevbih ve tenbih anlamı taşıyan bir üslup olup, muhatabı kendi yaratılış hakikati üzerinden düşünmeye sevk etmektedir.¹⁹¹

• Zemaşşerî:

İstifhâm lafzının vurgusu, muhatabın akıl dışı bir davranış sergilediğini ortaya koyar. Allah’ın seni topraktan yaratması mucizevî bir kudretin göstergesi iken, bunu göz ardı edip inkâr yoluna sapmak, azarlanmayı hak eden bir davranıştır.¹⁹²

• Râzî:

Âyetteki istifhâm, kişinin tabiatının aşağı bir maddeden (toprak) başlayıp üstün bir varlığa (insan) dönüştürülmesini hatırlatma üzerinden işleyen bir delil getirme (istidlal) yöntemidir. Bu hatırlatma, aynı zamanda bir ihtâr (uyarı) mahiyetindedir.¹⁹³

• Âlûsî:

Buradaki istifhâm, muhatabın inkârının sadece mantıksız değil, aynı zamanda nankörlük olduğunu vurgulayan duygusal bir etki taşır. Ayrıca kelime sıralaması ve fiil geçişleriyle yapılan vurgu da, tevbihin dozunu artırır.¹⁹⁴

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn ‘Âşûr:

¹⁹¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 18/23.

¹⁹² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/723-725

¹⁹³ Râzî, *Mefâtihü’l-Gayb*, 464.

¹⁹⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, 263.

Âyetin başındaki istifhâm aslında gerçek soru değildir; bir teşvik ve uyarı işlevi taşır. Kardeşi veya muhatap kişiye karşı bir azarlama, uyarı ve düşünceyi sorgulama yöntemi olarak kullanılmıştır. “Açıklıkla inkâr ettin mi?” sorusu, yaratılışın temelini hatırlatarak muhatabın nankörlüğünü yüzüne vurur.

İbn ‘Âşûr, “min turâb” (topraktan) ve “min nutfa” (spermden) ifadelerini, insanın basit bir maddeden yaratılışını hatırlatma olarak yorumlar ve bunun, kişinin Allah’ın kudretini ve kıyamet inancını inkâr etmesine karşı bir mantikî delil olarak işlev gördüğünü belirtir.¹⁹⁵

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, inkârî ve aynı zamanda tevbihî niteliktedir. Gerçek bir cevap arayışı yoktur; asıl amaç muhatabı ayıplamak, inkârın anlamsızlığını yüzüne vurmak ve ona yönünü yeniden belirlemesi için bir düşünme zemini oluşturmaktır.

3.1.2.5. Kehf Sûresi 50. Âyet

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ)

مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا

Meali:

“Hani biz meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis’ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlendendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!”¹⁹⁶

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, meleklere verilen secde emri ve İblis’in bu emre karşı gelmesi üzerinden insan–cin ilişkisine dikkat çekerken, aynı zamanda istifham üslubunun etkili bir kullanımını sunmaktadır. Âyette geçen “أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ” ifadesi, lafzen bir soru cümlesi şeklinde kurulmuş olsa da anlam bakımından hakikî bir istifham değildir. Burada kullanılan hemze, klasik belâgat literatüründe istifhâm-ı inkârî ve tevbihî

¹⁹⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 323.

¹⁹⁶ el-Kehf 18/50.

kapsamında değerlendirilir. Soru, muhataptan bir bilgi talep etmek için kullanılmamış; aksine, muhatabın yanlış bir tercihte bulunduğunu sert bir şekilde reddetmek, onu uyarmak ve davranışının akıl dışılığını ortaya koymak amacı taşımaktadır.

Bu istifhâm, insanı yaratılıştan beri düşman olan İblis ve soyunu dost edinmenin ne kadar çelişkili ve yanlış olduğunu güçlü bir retorikle ortaya koyar. Soru cümlesi, “Düşmanınızı nasıl olur da dost edirsiniz?” anlamına gelen bir kınama, azarlama ve uyarı üslubundadır. Bu yönüyle şekil itibarıyla soru yapısına sahip olsa da anlam bakımından muhatabı uyandırmayı, onun dikkatini keskin bir şekilde çekmeyi amaçlar.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Âyetteki soru, doğrudan bir bilgi isteme değil, insanı düşünmeye sevk eden uyarıcı bir niteliğe sahiptir. İblis’in kibri ve secde etmeyişi, sapkınlık ve inkârın açık örneği olarak sunulur.¹⁹⁷

• Zemaşşerî:

Âyetteki “أَفَتَتَّخِذُونَهُ” istifhâmı, insanın düşman bir varlığı dost edinmesini mantıksız ve yanlış olarak vurgulamak için kullanılmıştır. Bu, istifhâmın dolaylı pedagojik ve tevbihî kullanımını gösterir.¹⁹⁸

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn ‘Âşûr:

Âyetteki istifhâm, doğrudan soru olmayıp, okuyucuda sorgulama etkisi yaratır. “Peki, siz onu ve soyunu dost ediniz misiniz?” sorusu, okuyucuyu kendi davranışlarını ve değerlerini düşünmeye sevk eder. Bu, istifhâmın dolaylı ve pedagojik kullanımınıdır.¹⁹⁹

• Elmalılı Hamdi Yazır:

İblis’in ve soyunun düşmanlığı, istifham üslubuyla insan vicdanında soru ve tefekkür uyandırır. Âyet, açıkça yanlış bir tercihin sonuçlarını gösterir ve okuyucuya ahlaki ders çıkarma imkânı sunar.²⁰⁰

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

¹⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 18/44.

¹⁹⁸ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/727.

¹⁹⁹ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 342.

²⁰⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/3260.

Bu âyetteki “أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي” ifadesi, istifhâm-ı inkârî ve tevbihî bir üslup taşır. “أَفَ” takısı, soruya te’accüb (şaşıрма) ve eleştirel bir ton ekleyerek okuyucunun dikkatini çeker. Soru biçimindeki bu ifade, yalnızca bilgi talebi için değil, muhatabı yanlış tercihler konusunda düşündürmek ve uyarıda bulunmak için kullanılır. Belâgat açısından, âyet retorik bir uyarı niteliği taşır; okuyucuda hem zihnî sorgulama hem de ahlaki muhasebe yapılmasını sağlar. Sekkâkî’nin tasnifine göre bu kullanım, “el-istifhâm li’t-tevbîh ve’t-ta’cîb” türüne dâhildir.

3.1.2.6. Kehf Sûresi 63. Âyet

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْوُحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا)

Meali:

“Yardımcısı ‘Gördün mü, kayaya sığındığımız sırada ben balığı unuttum! Onu hatırlamamı bana ancak şeytan unutturdu. O ise denizde şaşılacak bir şekilde yolunu tutup gitmişti.’ dedi.”²⁰¹

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, Hz. Musa’nın yanında bulunan genç yardımcısının (Yûşa b. Nûn) sözüdür. Burada geçen “أَرَأَيْتَ” lafzı, görünüşte bir soru edatı olmakla birlikte, bilgi talebinden ziyade te’accübî (hayrete düşürme) anlamı taşır. Kur’ân’da bu ifade, bazen “bir düşün, fark ettin mi” gibi dikkat çekici ve uyarıcı bir anlamda kullanılır. Dolayısıyla âyetteki istifhâm, “Bak, ne kadar ilginç bir şey oldu” manasında retorik bir vurgu oluşturur.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Âyetteki “أَرَأَيْتَ” ifadesini “أَنْظُرْ” (bak, dikkat et) manasında değerlendirir. Yûşa, balığın dirilip denizde yol almasını fark ettiğinde bu olayı Hz. Musa’ya anlatırken hayretini dile getirmektedir. İfade, haber verme amacı taşımaktan ziyade şaşkınlığı ve dikkat çekmeyi anlatır.²⁰²

²⁰¹ el-Kehf 18/63.

²⁰² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/60.

- **Zemaḥşerî:**

Bu istifhâmın te'accup anlamı taşıdığını belirtir. Yani soru biçiminde söylenmiş olsa da asıl maksat, olağanüstü bir olayı vurgulamaktır. Zemaḥşerî'ye göre bu anlatım tarzı, olayın ilahî kudret yönünü ön plana çıkarır.²⁰³

- **Râzî:**

“تَأْرَأِي” ifadesinin, olayın garipliğini ve olağanüstülüğünü ifade eden bir soru formu olduğunu söyler. Râzî'ye göre Yûşa'nın balığın denizde kaybolduğunu anlatması, sıradan bir haber değil; Allah'ın kudretine işaret eden bir tefekkür vesilesidir.²⁰⁴

- **İbn Keşîr:**

Bu âyetteki istifhâm, bir merak veya bilgi edinme aracı değil; olayın dikkat çekici yönünü belirtme aracıdır. Balığın dirilmesi ve denizde yolunu bulup gitmesi, Allah'ın kudretinin bir yansıması olarak gösterilir.²⁰⁵

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

- **Elmalılı Hamdi Yazır:**

“تَأْرَأِي” kelimesini “düşün, fark ettin mi” anlamında değerlendirir. Elmalılı'ya göre bu kullanım, bir olaya karşı duyulan hayreti ve tefekkürü ifade eder. Dolayısıyla ayetteki istifhâm, ilahi kudretin tecellisine dikkat çekici bir fonksiyona sahiptir.²⁰⁶

- **İbn 'Âşûr:**

Âyetteki istifhâmın te'accüp türünden olduğunu belirtir. “تَأْرَأِي” ifadesi, muhatabın dikkatini olaya çekmekle birlikte, aslında ibret ve hikmet yönünü kavratmayı amaçlar. İbn 'Âşûr'a göre, balığın denizde kaybolması, Hz. Musa ile Hızır'ın buluşmasına vesile olan ilahi bir planın başlangıcıdır.²⁰⁷

- **Zuhaylî:**

“Tefsîru'l-Münîr”de bu istifhâmı te'accüp ve tefhîmî (önem bildiren) olarak nitelendirir. Zuhaylî'ye göre, Yûşa' burada hem hayretini dile getirmekte hem de Hz. Musa'nın dikkatini bu olağanüstü olaya yönlendirmektedir. Balığın “denizde yol

²⁰³ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/733.

²⁰⁴ Râzî, *Mefâtiḥu'l-Ġayb*, 478.

²⁰⁵ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/142.

²⁰⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3229,

²⁰⁷ İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 15/367.

alması” mucizevî bir durumdur ve bu istifhâm, Allah’ın kudretine yöneltici bir işlev üstlenir.²⁰⁸

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, istifhâmın te’accüp türündedir. Bu tür istifhâmda, gerçek bir cevap beklenmez; amaç, hayreti, dikkati ve tefekkürü uyandırmaktır. Âyetin sonunda yer alan “عَجَبًا” (şaşılacak bir şey) kelimesi de istifhâmın anlamını güçlendirir. Böylece âyet, okuyucuya sadece bir olay anlatmakla kalmaz, onu kudret, hikmet ve ibret üzerine düşünmeye sevk eder.

Kur’ân’ın bu anlatım tarzı, dilsel olarak zarif, pedagojik olarak derin bir etki oluşturur. İstifhâm burada hem bir tebliğ sanatı, hem de bir tefekkür çağrısı işlevi görür.

3.1.2.7. Kehf Sûresi 66. Âyet

() قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا

Meali:

“Mûsâ ona, “Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?” dedi.”²⁰⁹

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyette Hz. Musa’nın, Allah katından özel bir bilgiye sahip olan Hızır’a yönelttiği bir soru yer almaktadır. Âyette geçen “هَلْ أَتَّبِعُكَ” ifadesi bir istifhâm cümlesidir. Görünüşte bilgi talebi şeklindedir; ancak bu istifhâm, izin ve nezaket talebi bildiren bir kullanım tarzıdır. Hz. Musa’nın burada amacı bilgi edinmek değil, izin istemek ve saygısını ifade etmektir. Bu yönüyle âyet, istifhâmın “ta’zîmî” (yüceltme ve saygı ifade eden) bir türüne örnek teşkil eder. Klasik belâgat literatüründe bu tür, muhataba karşı tazim ve hürmeti dile getiren dolaylı bir ifade biçimi olarak değerlendirilir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

²⁰⁸ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 321.

²⁰⁹ el-Kehf 18/66.

Hızır'ın Hz. Musa'nın “هَلْ أَتَّبِعُ” sözü, bir izin isteme ifadesidir. Bu istifhâm, öğrenme isteğini nezaketle sunma anlamı taşır. Hz. Musa burada Hızır'a “Sana tabi olmama müsaade eder misin?” demektedir.²¹⁰

- **Zemaḥşerî:**

Zemaḥşerî, “أُرشِدُ” kelimesini “دِرْعَمًا ذَا رَشْدٍ” (doğru yola ileten bir bilgi) olarak açıklar. Hz. Musa'nın bu ifadeyle, dini sahada kendisine faydalı olacak bir rehberlik talep ettiğini belirtir. Ayrıca, Hz. Musa'nın bir başka peygamberden (Hızır'dan) öğrenme isteğinde bulunmasında bir kusur olmadığını, çünkü “bir peygamberin, kendisi gibi bir peygamberden bilgi almasının uygun olduğunu; asıl uygun olmayanın kendinden aşağı birinden öğrenmesidir” diyerek açıklık getirir. Zemaḥşerî'nin bu yorumu, âyetteki saygı ve tevazu tonunu vurgular. Hz. Musa'nın “هَلْ أَتَّبِعُ” şeklindeki ifadesi, emir değil, izin talebi niteliği taşır. Bu yönüyle istifhâm, ta'zîmî (saygı bildiren) bir söylem olarak değerlendirilir.²¹¹

- **Râzî:**

İstifhâmın burada bir talep ve saygı üslûbu olduğunu vurgular. Râzî'ye göre Hz. Musa'nın peygamber olmasına rağmen bir kuldan ilim talep etmesi, onun ilme karşı tevazu ve saygı anlayışını yansıtır.²¹²

- **İbn Keşîr:**

Bu istifhâmın bir “nezaket ifadesi” olduğunu, Hz. Musa'nın “öğrenme talebini” zarif bir şekilde sunduğunu belirtir. Gerçek bir soru değil, “izin istercesine” yöneltilmiş bir hitaptır.²¹³

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

- **Elmalılı Hamdi Yazır:**

Âyetteki istifhâmın “ta'zîmî” olduğunu ifade eder. Hz. Musa'nın “هَلْ أَتَّبِعُ” sözünü “sana tabi olmama izin verir misin?” şeklinde yorumlar. Bu, ilim talebinde edep ve nezaketin Kur'an'ı bir örneğidir.²¹⁴

- **İbn 'Âşûr:**

²¹⁰ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 18/60.

²¹¹ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/733.

²¹² Râzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, 21/482.

²¹³ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/157.

²¹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3232.

“هل أتبعك” ifadesini, ta’zim ve tevâzu bildiren istifhâm olarak değerlendirir. Bu tarzın Arap dilinde, üst konumdaki birine yöneltilen saygılı isteklerde kullanıldığını belirtir. Hz. Musa’nın bu sözüyle Hızır’ın bilgi mertebesi kabul edilmiştir.²¹⁵

• **Zuḥaylî:**

Âyetteki istifhâmî ta’zimi ve tefhîmî olarak yorumlar. Zuḥaylî’ye göre Hz. Musa burada bir talepte bulunmakla birlikte, “talep”ten çok bir öğrenme arzusu ve tevazu ifadesi sergilemektedir. Bu yönüyle âyet, istifhâm üslûbunun pedagojik bir kullanımını da temsil eder.²¹⁶

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Âyet, istifhâmın ta’zim türündedir. Bu tür sorular, muhatabı yüceltme, ona saygı ifade etme veya ondan izin isteme amacına hizmet eder. Hz. Musa’nın peygamber olmasına rağmen Hızır’a bu üslupla hitap etmesi, Kur’an’da tevazu, ilim adabı ve öğrenmenin ahlâkî boyutunu gösterir.

Belâgat açısından bu ifade, hem yumuşaklık (لين) hem de edep (أدب) nitelikleri taşır; aynı zamanda pedagojik bir örnek olarak Kur’an’da öğretici bir işlev görür.

3.1.2.8. Kehf Sûresi 71. Âyet

فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتُهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا ۚ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ۙ

Meali:

“Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi. Hz. Musa, ‘Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın.’ dedi.”²¹⁷

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, Hızır ile Hz. Musa arasında yaşanan ilk olay olan geminin delinmesi hadisesini anlatır. Hz. Musa’nın ifadesi, bir soru cümlesi gibi görünse de, amacı öğrenme değil, yapılan fiili kınamaktır. “أَخَرَقْتُهَا” fiiliyle başlayan istifhâm, Hızır’ın

²¹⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 15/370.

²¹⁶ Vehbe ez-Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 322.

²¹⁷ el-Kehf 18/71.

davranışını eleştirme mahiyetine sahiptir. Belâgat açısından bu tür kullanım, Sekkâkî'nin tasnifinde tevbîhî (kınayıcı) istifhâm olarak nitelendirilir.²¹⁸

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• **Ṭaberî:**

Âyetteki istifhâmın gerçek bir öğrenme amacı taşımadığını, Hz. Musa'nın bu sözüyle yapılan işe tepki gösterdiğini belirtir.²¹⁹

• **Zemaḥşerî:**

İstifhâmın “te'accüb” ve “inkâr” anlamlarını birlikte taşıdığını, Hızır'ın fiilini aklen ve şer'an doğru bulmayan bir ton içerdiğini söyler.²²⁰

• **Râzî:**

Râzî'ye göre bu soru te'accübî bir istifhâmdır. Hz. Musa'nın amacı sorgulama veya kınama değil; yapılan fiilin hikmetine vâkıf olmaktır.²²¹

• **İbn Keşîr:**

İstifhâmın bir sitem ve eleştiri niteliğinde olduğunu, Hz. Musa'nın bu sözleriyle masum bir topluluğun zarar görme ihtimaline tepki verdiğini ifade eder.²²²

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• **Elmalılı Hamdi Yazır:**

Âyetin öğretici bir diyalog çerçevesinde geliştiğini, ancak bu ilk olayda Hz. Musa'nın “hikmet perdesi”ni henüz göremediğini, dolayısıyla sorunun özünde bir “insanî duyarlık” bulunduğunu belirtir.²²³

• **İbn 'Âşûr:**

İstifhâmın biçimsel olarak soru kalıbında gelse de, aslında tevbîhî ve inkârî anlamı güçlendirdiğini, bunun da Hz. Musa'nın karakterindeki adalet duygusuyla ilişkili olduğunu söyler.²²⁴

• **Zuḥaylî:**

²¹⁸ Sekkâkî, *Miftâḥu'l-'Ulûm*, 124.

²¹⁹ Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/72.

²²⁰ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/735.

²²¹ Râzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, 21/486.

²²² İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/164.

²²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/332.

²²⁴ İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 15/374.

Âyetin istifhâmını “sarsıcı bir uyarı” olarak değerlendirir ve bu tür ifadelerin muhatabı doğrudan davranışının sonuçlarıyla yüzleştirdiğini belirtir.²²⁵

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, tevbîhî ve kısmen te'accübî bir nitelik taşır. Soru, bilgi edinme amacıyla değil, muhatabın davranışını reddetme işleviyle kullanılmıştır. Ayrıca, cümledeki fiil sıralaması (“أَخْرَقْتَهَا لِتُغْرَقَ أَهْلَهَا”) sebep-sonuç ilişkisini açıkça kurarak istifhâmın retorik gücünü artırmıştır. Sekkâkî'nin terminolojisiyle bu kullanım, “el-istifhâm li't-tevbîh” türüne girer ve aynı zamanda “te'kidî” yönü ağır basar¹.

3.1.2.9. Kehf Sûresi 72. Âyet

قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا)

Meali:

“Hızır: ‘Ben sana, benimle asla sabredemeyeceğini söylememiş miydim?’ dedi.”²²⁶

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyette Hızır, Hz. Musa'nın gemiyi delme olayına müdahalesinin ardından ona önceden yaptığı uyarıyı hatırlatmaktadır. “قَالَ أَلَمْ أَقُلْ” yapısı, Arap dilinde gerçek soru anlamı taşımayan, önceden bilinen bir gerçeği hatırlatma üslubudur. Bu tür istifhâm, Sekkâkî'nin tasnifinde “tezkîr” (hatırlatma ve uyarı) türüne girer. Zira Hızır'ın amacı bilgi istemek değil, Hz. Musa'ya sabır konusundaki sözünü hatırlatmak ve olay üzerinden öğretici bir sonuç oluşturmaktır. Âyet, aynı zamanda “tefhîm” (anlamı pekiştirme) yönü de taşır; çünkü muhatap, kendi fiilinin anlamını fark etmeye sevk edilir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

²²⁵ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 324.

²²⁶ el-Kehf 18/72.

Ṭaberî “*لَمْ أَفْ*” ifadesinin, kınama değil uyarı anlamında olduğunu, Hızır’ın Hz. Musa’ya sabır konusunda önceki sözünü hatırlattığını belirtir. Buradaki istifhâm, muhatabı kendi sözüyle yüzleştiren bir ikazdır.²²⁷

- **Zemaḥşerî:**

Zemaḥşerî bu istifhâmın maksadının “tezkîr” (hatırlatma) olduğunu ifade eder. Zemaḥşerî’ye göre Hızır, Hz. Musa’ya “Ben sana daha önce söylemişim” anlamında bir hatırlatma yapmaktadır; bu, “sert değil, ölçülü bir uyarı” tarzıdır.²²⁸

- **Râzî:**

Râzî Hızır’ın bu üslubunu terbiye amaçlı bir istifhâm olarak yorumlar. Râzî’ye göre burada istifhâm, Hızır’ın öğretici konumunu, Hz. Musa’nın ise talebe konumunu belirginleştiren bir dil aracıdır.²²⁹

- **İbn Keşîr:**

İbn Keşîr bu cümlenin kınama içermediğini, Hızır’ın “sabır uyarısını” hatırlattığını belirtir. Bu nedenle istifhâm, ta’nîf (azarlama) değil, ta’lîm (öğretme) anlamı taşır.²³⁰

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

- **İbn ‘Âşûr:**

İbn ‘Âşûr, âyetteki istifhâmı takrîrî (onaylatıcı) bir soru türü olarak değerlendirmekte, aynı zamanda dolaylı bir kınama (ta’rîz bi’l-levm) anlamı taşıdığını belirtmektedir. Bu soru, Hz. Mûsâ’nın daha önce verdiği sözü yerine getirmemesi dolayısıyla, “Ben sana sabredemeyeceğini söylememiş miydim?” şeklinde bir hatırlatma ve uyarı niteliğindedir.²³¹

- **Zuḥaylî:**

Hızır’ın bu hitabını “ta’dîbî istifhâm” olarak niteler; maksadın azarlamak değil, sabrın önemini öğretmek olduğunu belirtir.²³²

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

²²⁷ Ṭaberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 18/73.

²²⁸ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 2/735.

²²⁹ Râzî, *Mefâtiḥu’l-Ġayb*, 21/486.

²³⁰ İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 9/164.

²³¹ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 15/376.

²³² Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 325.

Âyet, Sekkâkî'nin sınıflandırmasına göre tezkîrî ve tefhîmî istifhâm örneğidir. Bu üslup, bilgi vermekten ziyade, muhatabın önceki bilgisini hatırlatıp anlamı derinleştirme işlevi görür.

3.1.2.10. Kehf Sûresi 74. Âyet

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ ۖ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ ۗ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ۙ)

Meali:

“Derken yola koyuldular. Nihayet bir gençle karşılaştıklarında (Hızır) onu öldürdü. Musa, ‘Suçsuz bir canı, bir cana karşılık olmaksızın mı öldürdün? Gerçekten çok kötü bir iş yaptın!’ dedi.”²³³

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, Hızır ile Hz. Musa kıssasında ikinci olay olan gencin öldürülmesini konu edinir. Hz. Musa'nın “ ۙ اَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ ” şeklindeki ifadesi, zahirde bir soru cümlesi biçiminde olsa da aslında öğrenme amacı taşımaz. Buradaki istifhâm, kınama (tevbîh) ve hayret (ta'cîb) duygularını bir arada yansıtan bir üslup özelliği taşır. Hz. Musa, Hızır'ın davranışını ahlâkî ve şer'î ölçülerle bağdaştıramadığı için bu ifadeyle derin bir şaşkınlık ve tepki ortaya koymuştur.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Bu âyetteki istifhâm, gerçek bir soru değil, yapılan fiile karşı duyulan tepkinin ifadesidir. Hz. Mûsâ'nın bu sözleri, masum bir canın haksız yere öldürülmesine karşı sergilenen bir duyarlılığın göstergesidir.²³⁴

• Zemaşşerî:

Bu âyetteki istifhâmın maksadının, gencin günahsızlığına dikkat çekerek olayın vahametini ortaya koymak olduğunu belirtir. Ona göre “ ۙ اَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً ” nitelemesi, masumiyeti ve lekesizliği vurgulayarak Hz. Musa'nın tepkisinin gerekçesini açıklar. Zemaşşerî ayrıca, bu tepkinin bir te'accüp ifadesi taşıdığını, çünkü yapılan fiilin şer'î ve aklî ölçülerle bağdaşmadığını ifade eder.²³⁵

• Râzî:

²³³ el-Kehf 18/74.

²³⁴ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 18/74.

²³⁵ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/736.

Râzî'ye göre, bu âyette Hz. Musa'nın “ مَنْ أَقْتَلَتْ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْ ” ifadesi, bilgi edinmek amacı taşımayan, aksine Hızır'ın fiiline duyulan hayret ve kınamayı dile getiren bir istifhâm niteliğindedir. Buradaki “عَلَامٌ” ve “ مَنْ أَقْتَلَتْ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْ ” ifadeleri, öldürülenin masumiyetini vurgular; böylece istifhâm, hem ahlâkî bir tepki hem de pedagojik bir uyarı işlevi kazanır.²³⁶

- **İbn Keşîr:**

Hz. Musa'nın bu sözü, gencin masumiyetine olan inancının bir yansımasıdır. Bu istifhâm, bir sitem ve eleştiri niteliğindedir; Hızır'ın eylemine karşı vicdanî bir tepkiyi ifade eder.²³⁷

- c) **Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:**

- **Elmalılı Hamdi Yazır:**

Bu âyet, Hz. Musa'nın insanî yönünü ortaya koyar. Hızır'ın ilâhî hikmetle gerçekleştirdiği bir fiile, Hz. Musa beşerî adalet duygusuyla tepki vermiştir. Dolayısıyla istifhâm, “ahlâkî bir duyarlılığın” dışavurumudur.²³⁸

- **İbn 'Âşûr:**

İbn 'Âşûr'a göre, âyetteki Hz. Musa'nın “ مَنْ أَقْتَلَتْ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ” ifadesi, Hızır'ın fiiline karşı duyulan ahlâkî tepki ve hayretin dile getirildiği bir istifhâm örneğidir. “نُكْرًا” ifadesi, akıl ve vicdan tarafından çirkin görülen fiili işaret eder ve bu anlamıyla Hz. Musa'nın sorusu, fiilin ağırlığını ve masumiyetini vurgular. Öldürülen “عَلَامٌ” hâlâ suç işlememiş bir çocuk olduğundan “زَكِيَّةً” olarak nitelenmiş, böylece istifhâm hem duygusal bir hayret hem de ahlâkî sorgulama işlevi kazanmıştır.²³⁹

- **Zuḥaylî:**

Âyetteki istifhâm, muhatabı doğrudan yaptığı fiilin ağırlığıyla yüzleştiren “ta'dîbî” bir nitelik taşır. Musa'nın tepkisi, vahyin henüz açıklamadığı bir fiile karşı sergilenen doğal bir peygamberî duruştur.²⁴⁰

- d) **Belâgat Yönüyle Değerlendirme:**

Bu âyetteki istifhâm, te'accübî, tevbîhî ve aynı zamanda ta'dîbî unsurları bünyesinde barındırır. Soru biçimi, bilgi edinme amacı taşımamakta; muhatabın fiilini kınama ve onun sonucundaki çirkinliği gözler önüne serme işlevi görmektedir. “ لَقَدْ جِئْتَ ”

²³⁶ Râzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, 21/487.

²³⁷ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/173.

²³⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 5/3318.

²³⁹ İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 15/378.

²⁴⁰ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîrü'l-Munîr*, 326.

”شَيْئًا نُكْرًا“ ifadesi, istifhâmı pekiştirici bir unsur olarak, fiilin vahametini kuvvetlendirmekte ve sözün duygusal derinliğini artırmaktadır. Sekkâkî'nin ifadesiyle bu kullanım, “el-istifhâm li't-tevbih ve't-ta'cîb” türündendir.²⁴¹

3.1.2.11. Kehf Sûresi 94. Âyet

قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا

وَبَيْنَهُمْ سَدًّا)“

Meali:

“Ey Zülkârneyn! Yecüc ve Mecüc yeryüzünde fesad çıkarıyorlar. Acaba sana bir bedel verelim de bizimle onların arasına bir set inşa eder misin?”²⁴²

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, Yecüc ve Mecüc'ün yeryüzünde bozuculuk yapması ve halkın Hz. Zülkârneyn'den bunların önünü alacak bir set inşa etmesini istemesi bağlamındadır.) فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا (ifadesi, zahiren bir soru cümlesi görünse de, esasen bilgi edinme amacı taşır. İnsanlar, Hz. Zülkârneyn'in bu talebe vereceği yanıtı öğrenmek istemekte ve böylece bir istifhâmî soru ile konuyu açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Bu istifhâm, Hz. Zülkârneyn'in yetkisi ve takdirine ilişkin bir sorgulama niteliği taşır. Halk, kendilerinin ve Yecüc-Mecüc'ün durumu hakkında fiilen bilgi almak istemektedir.²⁴³

• Zemaşşerî:

Âyetteki istifhâm, talep ve öneriyi dile getirirken aynı zamanda halkın endişesini ve merakını ortaya koyar. “لَنْفَهَ” ifadesi, onların talebini ve beklentisini vurgular.²⁴⁴

• Râzî:

İbn Râzî'ye göre, burada istifhâm, doğrudan öğrenme amaçlı olup, hem muhatabın iradesini hem de fiilin uygulanabilirliğini anlamaya yöneliktir.²⁴⁵

²⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 326.

²⁴² el-Kehf 18/94.

²⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/101.

²⁴⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/746.

²⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/501.

- **İbn Keşîr:**

Bu söz, halkın çaresizlik ve endişesini dile getirir. İstifhâm, aynı zamanda bir talep ve izin isteme biçimidir.²⁴⁶

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

- **Elmahlı Hamdi Yazır:**

Halk, Yecüc ve Mecüc'ün bozuculuğu karşısında bir çözüm arayışı içindedir; istifhâm, onların bilgi edinme ve çözüm talep etme biçimidir.²⁴⁷

- **İbn 'Âşûr:**

Âyetteki istifhâm, Hz. Zülkârneyn'in takdirini öğrenmeye yöneliktir ve halkın fiilin uygulanabilirliğini kavrama niyetini gösterir.²⁴⁸

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Âyetteki istifhâm, sorgulayıcı ve bilgi edinmeye yönelik niteliktedir. “فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ” ifadesi, Hz. Zülkârneyn'in iradesi ve yetkisi konusunda halkın merakını ve talebini ortaya koyar. Bu kullanım, belâgat açısından istifhâmın öğrenmeye dönük, yönlendirici ve yöneticiyi konuya dâhil eden işlevini gösterir.

3.1.2.12. Kehf Sûresi 102. Âyet

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ ۗ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا)

Meali:

“Yoksa inkâr edenler, kullarımı Benim dışımda dostlar edinebileceklerini mi sandılar? Şüphesiz Biz, kâfirler için cehennemi bir konak yeri olarak hazırladık.”²⁴⁹

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, Allah'tan başkasını dost ve yardımcı edinen inkârcıların yanlış inançlarını reddetmekte ve onların akıbetine dikkat çekmektedir. Âyet, “تَبَأْفَحْسَبَ” lafzıyla istifhâm edatı kullanılarak başlamakta; ancak bu soru, bilgi talebi için değil, inkâr ve kınama anlamı taşımaktadır. İstifhâmın bu kullanımı, belâgat ilminde “el-istifhâm li't-tevbîh” (kıyıyıcı soru) olarak adlandırılır. Soru biçimiyle ifade edilen bu üslup, muhatabı hatalı düşüncesiyle yüzleştirir ve eleştirinin etkisini güçlendirir.

²⁴⁶ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/190.

²⁴⁷ Elmahlı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 5/3325.

²⁴⁸ İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 16/31.

²⁴⁹ el-Kehf 18/202.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Bu âyetteki istifhâm, inkârcıların “Allah’ın kullarını O’na ortak veya aracı edinme” düşüncelerini reddetmek amacıyla kullanılmıştır. Buradaki soru, te’accüp ve inkâr anlamı taşır; çünkü böyle bir inanç aklen de şer‘an da batıldır.²⁵⁰

• Zemaşşerî:

Zemaşşerî’ye göre âyetteki (عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَا) ifadesiyle melekler kastedilmiştir. Kâfirler onları Allah’tan bağımsız dost ve şefaathçi edinmişlerdir. “نَبَأُ أَفْحَسِدِ” ifadesi ise onların bu yanlış kanaatini reddeden istifhâm-ı inkârî bir üslup taşır. Böylece âyet, bâtil bir güven duygusunu sarsarak ilahî cezayı haber vermektedir.²⁵¹

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn ‘Âşûr:

İbn ‘Âşûr’a göre bu âyetteki istifhâm, inkârî mahiyette olup kâfirlerin bâtil zannını reddetmek amacı taşır. “فـ” harfinin kullanımını, onların hakikati görememeleri ve âyetleri işitememeleri sonucunda böyle bir vehme kapıldıklarını gösterir. Ayrıca “أَنْ يَتَّخِذُوا” yapısı, “فحسب” fiilinin iki mef’ûlünü içeren bir terkiptir; dolayısıyla ifade, “Yoksa kâfirler, kullarımı benden başka dostlar edinebileceklerini mi sandılar?” anlamına gelir.²⁵²

• Zuḥaylî:

İstifhâm, burada “şiddetli bir uyarı” işlevindedir. Zuḥaylî, “Biz cehennemi onlar için konak yaptık” cümlesinin, bu kınamanın kesin sonucunu bildirdiğini belirtir.²⁵³

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, tevbîhî ve inkârî anlamda kullanılmıştır. Cümlenin girişindeki “فَأْتِ” takısı, te’accüp tonunu da ekleyerek eleştiriyi güçlendirmektedir. Âyet, hem aklî bir sorgulama hem de retorik bir kınama işlevi görür. Sekkâkî’nin tasnifine göre bu kullanım, “el-istifhâm li’t-tevbîh ve’t-ta’cîb” türüne dâhildir.

²⁵⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/124-127.

²⁵¹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/749.

²⁵² İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 16/43.

²⁵³ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîrü’l-Munîr*, 367.

3.1.2.13. Kehf Sûresi 103. Âyet

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا)

Meali:

“De ki: Amelleri bakımından en çok zarara uğrayanları size haber vereyim mi?”²⁵⁴

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, bir hitap ve uyarı üslubuyla başlamaktadır. “قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ” ifadesi, istifhâm sîgasında gelmiş olup, öğretici ve dikkat çekici bir işlev görür. Buradaki soru, muhatabı düşündürme ve uyarma amacı taşır; gerçek bir bilgi arayışı içermez. Bu nedenle istifhâm, “li’t-tenbîh ve’t-tekrîm” (uyarma ve dikkat çekme) türündedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Taberî’ye göre, bu âyet Peygamber’e hitap ederek muhatapları amellerinin akıbeti konusunda düşünmeye ve ibret almaya davet etmektedir. Âyetin kapsamı yalnızca belirli bir toplulukla sınırlı değildir; dünya hayatında amelleri bâtil yolla yapılan herkes bu hükme dâhildir. “هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا” istifhâmı, tenbîhî (uyarıcı) ve te’kîdî (pekiştirici) niteliktedir. Soru, bilgi edinmek için değil, muhatabı düşündürme ve ibret alma amacıyla yöneltilmiştir.²⁵⁵

• Zemaşşerî:

Buradaki soru, te’accüp anlamı da içerir; zira insanlar, kendilerini salih zannederken en çok zararda olan kimseler aslında onlardır.²⁵⁶

• İbn Keşîr:

“Size bildireyim mi?” ifadesi, öğretici bir hitap tarzıdır. Hedef, insanın kendi amellerini sorgulamasını sağlamaktır.²⁵⁷

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

²⁵⁴ el-Kehf 18/103.

²⁵⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/127.

²⁵⁶ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/749.

²⁵⁷ İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 9/200.

- **Elmalılı Hamdi Yazır:**

Elmalılı, istifhâmın “tenbîh” (uyarı) anlamında olduğunu vurgular. Bu üslup, muhatabı şaşırtarak düşünmeye yönelir.²⁵⁸

- **İbn ‘Âşûr:**

İbn ‘Âşûr’a göre 103. âyetteki istifhâm üslubu, dinleyicinin dikkatini çekmek ve onları uyarak kendi durumlarını fark ettirmek amacı taşır. “En zararlı işler sahiplerini haber verelim mi?” sorusu, mecazî bir sunum ve alaycı bir üslup ile kâfirlerin çabalarının boşa gittiğini ve yönlendirdikleri gayretlerin yanlış olduğunu ortaya koyar. Bu istifhâm, doğrudan bilgilendirme yerine merak ve farkındalık uyandırma işlevi görür; böylece dinleyici, anlatılanların kendileriyle ilgili olduğunu anlar ve kınamanın etkisi güçlenir.²⁵⁹

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Âyetin başındaki “هَلْ نُنَبِّئُكُمْ” yapısı, inşâî istifhâm olup, muhatabın dikkatini konunun önemine çeker. Sekkâkî’nin tasnifine göre bu, “el-istifhâm li’t-tenbîh” türüne girer.

3.2. Meryem Sûresi

Meryem Sûresi, Mekke döneminde indirilen sûrelerdendir; Mushaf düzeninde 19., nüzul sırasına göre ise 86. sırada yer alır. Sûreye adını, 16–34. âyetlerde anlatılan Hz. Meryem’in hayatı ve özellikle Hz. İsa’nın dünyaya gelişiyle ilgili kıssa verir. Toplam 98 âyetten oluşan Meryem Sûresi, muhtevası ve anlatım tarzıyla derin tefekkür uyandıran mesajları ve öğüt yönüyle öne çıkar.²⁶⁰

Nüzul ortamı itibarıyla, sûrenin temel teması, iman, tevhit, peygamberlik ve Allah’ın kudreti üzerinedir. Hz. Meryem’in seçilmişliğini ve Hz. İsa’nın mucizevi doğumunu anlatırken, insanlara Allah’ın kudretine ve ilahi plana teslimiyet konularında örnekler sunar. Sûrede, inkâr edenlerin yanlış düşünce ve inançlarını yüzleştiren birçok

²⁵⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, 5/3328.

²⁵⁹ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve ‘t-Tenvîr*, 16/46.

²⁶⁰ İbn Keşîr, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-Azîm*, 9/213.

istifhâm cümlesi yer alır; bu üslup muhatabı düşündürmek, doğruyu fark ettirmek ve iman hâlini pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır.

Meryem Sûresi'nin ana yapısı, iman–inkâr, doğa–mucize, insan–ilahî plan ve ahiret–dünya ekseninde şekillenir. Sûre boyunca yer alan kıssalar, yalnızca Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın hayatıyla sınırlı kalmaz; Hz. İbrahim, Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya gibi peygamberlerin örnekleri aracılığıyla sabır, tevekkül ve teslimiyet temaları işlenir. Klasik müfessirler, sûrenin bu yönüyle “imanın sınav ve takvâ vesilesi” olma niteliğini vurgularlar.

Belâgat açısından baktığımızda ise istifhâm cümlelerin dikkate değer bir yer kapladığı görülmektedir. Ayetlerde **أَيُّ، لَمْ، أم** gibi edatlar farklı belâgatî işlevlerle yer alır; inkârı reddetme, tefekkür uyandırma, hatırlatma ve kınama gibi.

Modern tefsirlerde, Meryem Sûresi insanın iman, teslimiyet ve ilahi kudret karşısında aklî muhasebe yapmasına dair derin bir metafor olarak değerlendirilir.²⁶¹ İbn 'Âşûr'a göre, sûre muhatabını aklın sınırlarını fark etmeye ve Allah'ın kudretini idrak etmeye sevk eden bir hikmet eğitimi niteliğindedir.²⁶²

Sonuç olarak, Meryem Sûresi, içerdiği peygamber kıssaları ve güçlü istifhâm üslubuyla iman, tevazu, sabır ve tefekkür temalarını birleştirir; muhatabını hem vicdani hem de aklî bir muhasebeye çağırır. Bu yönüyle sûre, Kur'an'ın eğitsel ve tebliğsel üslubunun en çarpıcı örneklerinden biri olarak öne çıkar.

3.2.1. Meryem Sûresi'nde Geçen İstifhâm Edatları Ve Belâgattaki Anlamları:

Ayet No	Edat (Arapça)	Türü	Belâgattaki Anlamı / İşlevi	Kısa Açıklama
8	أَيُّ	Te'accüp	Allah'ın kudretine kuşku değil, alışılmış sebepler dışında gerçekleşecek bir olay karşısında duyulan hayreti ifade etme.	“benim nasıl oğlum olabilir?”— mucize karşısındaki hayret ve şaşkınlığı ifade eder.

²⁶¹ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 380.

²⁶² İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 16/57.

Ayet No	Edat (Arapça)	Türü	Belâgattaki Anlamı / İşlevi	Kısa Açıklama
29	كَيْفَ	İnkârî/ Te'accüp	İmkansızlık ve inkârı ifade etme.	“Henüz beşikteki bir bebekle nasıl konuşabiliriz? — bilgi talebi değil, inkârı bir soru.
42	لَمْ	İnkârî / Tevbîhî	İnsanların ilahi emir ve mucizelere şüpheyile yaklaşmasını reddetme	“Hiçbir şey işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan putlara niçin tapıyorsun?— kınayıcı soru.
46	أَ	İnkârî / Tevbîhî	İnsanların doğruluğa karşı inkârını yüzleştirme	“Yoksa sen benim putlarımdan yüz mü çeviriyorsun?— cevap beklenmeyen, kınayıcı soru.
65	هَلْ	İnkârî / Nef'î	İnsanların Allah'a ortak koşmasını reddetme, inkârı yüzleştirme	“Hiç O'na denk ve adaş olacak başka birini biliyor musun?” — retorik soru, cevap beklenmez.
66	أَ	İnkârî / Teheccü	İnsanların ölüm sonrası dirilişe şüpheyile yaklaşmasını reddetme, ahiret bilincini uyandırma	“İnsan, ‘Öldüğüm zaman gerçekten diriltilecek miyim?’ der.” — bilgi talebi değil, inkârı reddeden soru.
73	أَيَّ	İftihar	Dünyevî üstünlük iddiasını vurgulama, karşı tarafı küçük görme	Müşrikler, mesken ve meclis üstünlüğünü ölçü göstererek müminleri aşağılamakta; kendilerini üstün gösterme amacı taşımaktadır.

3.2.2. Meryem Sûresinde Geçen İstifhâm Cümleleri:

3.2.2.1. Meryem Sûresi 8. Âyet

قَالَ رَبِّ إِنِّي كُفُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا)

Meali:

“Zekeriya hayret içinde: ‘Rabbim! Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son sınırına varmış, kemiklerim kurumuş iken, benim nasıl oğlum olabilir?’ diye sordu.”²⁶³

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, Zekeriya Peygamber’in yaşlılık ve eşinin kısırlığına rağmen çocuk sahibi olacağına dair aldığı müjde karşısındaki hayretini dile getirmektedir. Âyetteki **أَتَى** istifhâm ismi “nasıl, ne şekilde” anlamını taşır. Buradaki istifhâm, bir bilgi talebi değil, hayret ve şaşkınlık bildiren “istifhâm te‘accübî”dir. Zekeriya (a.s)’nın bu sorusu, Allah’ın kudretine kuşku değil, alışılmış sebepler dışında gerçekleşecek bir olay karşısında duyulan hayreti ifade eder.²⁶⁴

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• **Ṭaberî:**

Hz. Zekeriyya’nın sorusu, Allah’tan gelecek mucize karşısındaki hayret ve şaşkınlığını ifade eder; bu, bilgi talebi değil, ilahi kudret karşısında tefekkür ve teslimiyet uyandıran bir ifadedir. İstifhâm biçiminde görünse de, belâgat açısından klasik “inkârî” veya “tevbîhî” istifhamlardan sayılmaz.²⁶⁵

• **Zemaḥşerî:**

Zemaḥşerî, âyetteki istifhâmın “te‘accüb” ifade ettiğini, bunun da aklî imkânsızlıktan değil, beşerî sebeplerin ortadan kalkmasından kaynaklandığını belirtir. Ona göre Hz. Zekeriya, olayın hikmet yönünü anlamak istemektedir.²⁶⁶

• **Beydâvî:**

²⁶³ Meryem 19/8.

²⁶⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 16/70.

²⁶⁵ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/150.

²⁶⁶ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/6.

Beydâvî'ye göre burada “أَتَى” edatı, hem “nasıl” hem “nereden” anlamını içerir. Bu çok yönlü ifade, olayın olağan üstülüğünü ve mucizevî niteliğini pekiştirir.²⁶⁷

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn ‘Âşûr:

İbn ‘Âşûr, âyetteki istifhâmın, bir “te’accüp ve isti’zâm” (büyüklüğe hayret) anlamı taşıdığını belirtir. Hz. Zekeriya’nın bu sözleri, Allah’ın kudretine imanla birlikte, olayın ilahî hikmetini kavrama isteğini gösterir. “غُلَامٌ” kelimesinin özellikle seçilmesi, doğacak çocuğun erkek olacağına dair ilahî müjdeyi vurgular.²⁶⁸

• Zuḥaylî:

Zuḥaylî'ye göre istifhâm, burada “te’accüp” anlamında kullanılmıştır. Bu, Hz. Zekeriya’nın acziyetini değil, Allah’ın kudretini yücelten bir üsluptur. Ayrıca, “وَقَدْ بَلَغْتُ” ifadesiyle beşerî şartların imkânsızlığının altı çizilerek mucize etkisi artırılmıştır.²⁶⁹

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, te’accübi bir anlam taşır. “أَتَى” edatının seçilmesi, hem hayreti hem de olayın kaynağını (nereden, hangi sebep sonucu) sorgulama anlamını içinde barındırır. İfade, duygusal yoğunluğu yüksek bir şekilde mucizeyi haber verir. Belâgat açısından, bu tür istifhâm, Sekkâkî’nin sınıflandırmasına göre “el-istifhâm li’t-taaccüb” türündedir. Ayrıca, fiillerin geçmiş zaman kalıplarında kullanılması, Hz. Zekeriya’nın durumunun kesinliğini, dolayısıyla şaşkınlığının samimiyetini pekiştirir.

3.2.2.2. Meryem Sûresi 29. Âyet

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نَكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا)

Meali:

²⁶⁷ Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Tevîl*, 4/6.

²⁶⁸ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 16/68-71.

²⁶⁹ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 405.

“Bunun üzerine Meryem bebeğe konuşması için işaret etti. Fakat onlar: ‘Henüz beşikteki bir bebekle nasıl konuşabiliriz’ dediler.”²⁷⁰

a) **Âyetin Tahlili:**

Bu âyet, Hz. Meryem’in doğumdan sonra kendisine yöneltilen ithamlar karşısında konuşmak yerine, mucizevî olarak İsa Peygamber’i işaret etmesiyle ilgilidir. Âyetteki “مَكَيْفَ نَكَلَّا” ifadesinde “مَكَيْفَ” istifhâm edatı yer almakta olup, bu edat “nasıl” anlamını taşır. Buradaki soru, bilgi istemek amacıyla değil, imkânsızlık ve inkâr bildirmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla istifhâm, “li’l-inkâr ve’t-te’cîb” (inkâr ve şaşkınlık bildiren soru) türündedir.²⁷¹ Konuşanın amacı gerçekten bir cevap almak değil, bu olayın mümkün olamayacağını ifade etmektir.

b) **Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:**

• **Taberî:**

Taberî’ye göre bu âyetteki istifhâm, mucizenin aklın sınırlarını aşan yönüne dikkat çeker. “مَكَيْفَ نَكَلَّا” ifadesiyle, kavmin “bu durum aklen mümkün değildir” anlamında bir reddiye ortaya koyduğu belirtilir. Yani bu soru, te’accüp ve inkâr iç içe geçmiş bir istifhâmdır.²⁷²

• **Zemaşserî:**

Zemaşserî, burada istifhâmın te’accüp anlamında kullanıldığını söyler. Kavim, bir bebeğin konuşmasını imkânsız gördüğü için hayretini dile getirmektedir. Zemaşserî ayrıca, “من كان في المهد صبياً” ifadesinde “كان” fiilinin, hâl bildirerek “şu anda beşikte olan” anlamını taşıdığını, bunun da olayın olağanüstülüğünü artırdığını vurgular.²⁷³

• **Beydâvî:**

Beydâvî, istifhâmın burada hem te’accüp hem de inkârî yönü bulunduğunu belirtir. Onlara göre, Meryem’in susması ve çocuğa işaret etmesi, kavmin zihninde bu şaşkınlığı doğurmuş; bu da “nasıl olur da bebek konuşur?” tarzındaki bir reddiye biçiminde dile getirilmiştir.²⁷⁴

²⁷⁰ Meryem 19/29.

²⁷¹ Sekkâkî, Miftâhu’l-‘Ulûm-*Ulûm*, 315.

²⁷² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/189.

²⁷³ Zemaşserî, *el-Keşşâf*, 3/15.

²⁷⁴ Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Tevîl*, 4/10.

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• **İbn ‘Âşûr:**

İbn ‘Âşûr, “ فَكَيْ ” edatının burada te’accüp anlamı taşıdığını ve kavmin “olağan dışı bir şeyi aklen kavrayamama” hâlini ifade ettiğini belirtir. Ona göre bu istifhâm, ilahî mucizeye zemin hazırlayan bir anlatım tekniğidir. Böylece takip eden âyette Hz. İsa’nın konuşması, inkârın cevabı ve mucizenin delili hâline gelir.²⁷⁵

• **Zuhaylî:**

Zuhaylî, bu âyetteki istifhâmın “inkâr” anlamında kullanıldığını ifade eder. Onlara göre, bu soru biçimi, kavmin inançsızlığını ve beşerî mantığa hapsolmuş düşüncesini yansıtır. Âyetin akışı içinde bu soru, mucizeye karşı gösterilen şaşkınlık ve reddedişi en etkili biçimde ifade eder.²⁷⁶

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki “ فَكَيْ ” istifhâmı, hem inkârî hem te’accübi özellik taşır. Belâgat açısından, bu kullanım Sekkâkî’nin tasnifine göre “el-istifhâm li’l-inkâr ve’t-ta’cîb” türüne girer. “ فَكَيْ ” edatının seçilmesi, olayın aklen imkânsız görülen yönünü vurgularken, “من كان في المهد صبياً” tamlaması da bu şaşkınlığı artıran bir tasvirdir. İfade, dinleyiciyi olayın olağanüstülüğüyle yüzleştirir.

3.2.2.3. Meryem Sûresi 42. Âyet

أَذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا).

Meali:

“Babasına şunları söylemişti: ‘Babacığım! Hiçbir şey işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan putlara niçin tapıyorsun?’”²⁷⁷

a) Âyetin Tahlili:

²⁷⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 16/97.

²⁷⁶ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 420.

²⁷⁷ Meryem 19/42.

Bu âyet, Hz. İbrahim'in babasına yönelttiği yumuşak fakat derin anlamlı bir uyarıdır. Âyette “لَلِّمَ تَعْبُدُ” ifadesinde “لِ” (niçin) istifhâm edatı yer alır. Buradaki istifhâm, bilgi talebi için değil, kınama ve uyarı amacıyla kullanılmıştır. Bu kullanım, belâgat ilminde “el-istifhâm li't-tevbîh” (azarlama, yanlış bir davranışı sorgulama amacıyla yapılan soru) türündedir. İbrahim'in bu sorusu, bir inanç eleştirisinden çok, düşünmeye sevk eden bir davet niteliği taşır.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Taberî, burada istifhâmın tevbîh (azarlama) anlamı taşıdığını belirtir. İbrahim, babasının aklen ve vicdanen temelsiz bir inanca saplandığını göstermek için bu soruyu yöneltmiştir. “رُّمَّا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ” ifadeleriyle putların aciziyetine dikkat çekilmiş, aklî bir muhakeme ortaya konmuştur.²⁷⁸

• Zemaşşerî:

Zemaşşerî'ye göre bu soru, “nübüvvet hikmetiyle süslenmiş bir istifhâm”dır. İbrahim'in üslubu yumuşak (“نَسِيًا أَبَدُ”) hitabıyla başlasa da, içeriği güçlü bir reddiye taşır. Zemaşşerî, bu âyetteki istifhâmın inkârî ve tevbîhî bir yapıya sahip olduğunu vurgular.²⁷⁹

• Beydâvî:

Beydâvî, istifhâmın burada muhâleme (aklî sorgulama) ve tevbîh işlevlerini bir araya getirdiğini ifade eder. Âyetin üçlü yapısında (“işitmeyen, görmeyen, fayda vermeyen”) art arda gelen sıfatlar, akıl yürütmeyi kademeli biçimde güçlendirir.²⁸⁰

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn 'Âşûr:

İbn 'Âşûr'a göre âyetteki istifhâm, ikna edici bir üslup taşır. İbrahim, babasını doğrudan suçlamak yerine, düşünmeye yöneltici bir soru sormuştur. Bu tarz, davetteki hikmet ve nezaketin örneğidir. İbn 'Âşûr ayrıca, “مَعْلَمٌ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ” cümlesindeki sıfatların

²⁷⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/202.

²⁷⁹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/18.

²⁸⁰ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl*, 4/11.

art arda sıralanmasının, şirk inancının anlamsızlığını vurgulayan bir retorik strateji olduğunu belirtir.²⁸¹

- **Zuḥaylî:**

Zuḥaylî'ye göre istifhâm burada tevbîhîdir ve İbrahim'in sorusu, babasının yanlış inancını aklen çürütme amacını taşır. “رُؤْمًا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ” ifadesi, hem teolojik hem mantıksal bir reddiye niteliğindedir. Zuḥaylî, bu âyetin davet dilindeki nezaketi ile içeriğindeki sert mantıksal eleştirinin dengesine dikkat çeker.²⁸²

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, li't-tevbîh (kınama) türündendir. “لَا” edatının seçimi, hem neden-sonuç ilişkisi kurar hem de muhatabı düşünmeye sevk eder. Aynı zamanda “يَا نَبِيَّ” hitabı, yumuşak bir ses tonu oluşturarak, sert bir gerçeği zarif biçimde ifade etme işlevi görür. Bu âyet, hitabette “teklifi nezaket” ile “fikrî sertlik” arasındaki dengeyi mükemmel biçimde yansıtır. Belâgat açısından bu istifhâm, Sekkâkî'nin sınıflandırmasına göre “el-istifhâm li't-tevbîh el-melbuş bi'l-luṭf” (yumuşaklıkla yapılmış kınayıcı soru) türündedir.

3.2.2.4. Meryem Sûresi 46. Âyet

قَالَ ارْأَيْبُ أَنْتَ عَنِ الْهَيْبِ يَا إِبْرَاهِيمَ ۚ لَنْ لَمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا)

Meali:

“Babası şöyle karşılık verdi: ‘Ey İbrâhim! Ne o, yoksa sen benim putlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer bundan vazgeçmezsen yemin ederim ki seni taşa tutup öldürürüm. Şöyle uzun bir müddet benden uzak dur. Gözüm görmesin seni!’”²⁸³

a) **Âyetin Tahlili:**

Bu âyet, Hz. İbrahim'in babasına yaptığı tevhid davetine karşı, babasının gösterdiği tepkiyi dile getirir. (ارْأَيْبُ أَنْتَ عَنِ الْهَيْبِ) ifadesindeki “رُؤْمًا” harfî istifhâm edatıdır. Bu istifhâm, bilgi sorma değil, kınama ve tehdit anlamı taşır. Babası, İbrahim'in kendi

²⁸¹ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 16/113.

²⁸² Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 445.

²⁸³ Meryem 19/46.

inancını reddetmesini kabul edememekte ve bu durumu eleştirerek ona karşı bir tehdit dili kullanmaktadır. Dolayısıyla bu soru, belâgat açısından “el-istifhâm li't-tevbîh ve't-ta'yîr” (kınama ve ayıplama için kullanılan soru) türündedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Taberî'ye göre, burada babası Âzer'in kullandığı istifhâm, oğlunu azarlama ve küçümseme anlamı taşır. “ثَأْرًا غِبُّ أَدُّ” ifadesiyle, “Sen nasıl olur da ilahlarımı terk edersin?” anlamında bir çıkış vardır. Taberî ayrıca, istifhâmın ardından gelen “لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُ” tehdidinin bu azarlamının ciddiyetini gösterdiğini vurgular.²⁸⁴

• Zemaşşerî:

Zemaşşerî, “ثَأْرًا غِبُّ أَدُّ” ifadesinde ta'cîb ve tevbîh anlamlarının birleştiğini söyler. Babası, İbrahim'in kendi inanç sistemini reddetmesini akıl dışı bulmakta ve bu hayreti kınamayla birleştirmektedir. Zemaşşerî ayrıca, “عَنْ الْهَيْتِي” tamlamasındaki “عَنْ” harfinin, yüz çevirme ve uzaklaşmayı vurguladığını belirtir.²⁸⁵

• Beydâvî:

Beydâvî, istifhâmın burada te'accüp anlamında olduğunu ifade eder. Âzer'in üslubu, babalık otoritesini ve toplumsal baskıyı yansıtır. Onun İbrahim'e yönelik “taşlama” tehdidi, hem fiziksel bir tehdit hem de inançsal dışlama anlamı taşır.²⁸⁶

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• İbn 'Âşûr:

İbn 'Âşûr, âyetteki istifhâmı inkârî ve tevbîhî olarak değerlendirir. Âzer'in bu sorusu, gerçekte bir soru değil, İbrahim'in inancına yöneltilmiş bir suçlamadır. Ayrıca

²⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/205.

²⁸⁵ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/20.

²⁸⁶ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl*, 4/12.

“**تَأْتِدُ** kelimesinin cümlede takdim edilmesi, te’accüp anlamını güçlendirir; yani “Sen mi, ey İbrahim, yüz çeviriyorsun?” vurgusu oluşur.²⁸⁷

- **Zuḥaylî:**

Zuḥaylî’ye göre istifhâm burada “inkâr ve tehdit” anlamında kullanılmıştır. Âzer, İbrahim’in inancını reddetmeyi bir başkaldırı olarak görmekte ve bu soruyla hem onu ayıplamakta hem de tehdit etmektedir. Zuḥaylî ayrıca “**وَ** مَجْرُنِي مَلِيًّا” ifadesindeki “uzun süre uzaklaş” emrinin, istifhâmın ardından gelen reddedici bir tavır olduğunu vurgular.²⁸⁸

d) **Belâgat Yönüyle Değerlendirme:**

Âyetteki istifhâm, li’t-tevbîh ve’t-ta’yîr (kınama ve azarlama) türündedir. “**فَ**” edatıyla başlayan cümlede, “**تَأْتِدُ**” zamirinin fiilden önce getirilmesi (takdim) şaşkınlık ve sitem duygusunu kuvvetlendirir. Bu yapı, muhatabın davranışını kabul edilemez göstermek için güçlü bir retorik araçtır. Ayrıca “**رَاعِبٌ ع**” terkihi, yüz çevirmeyi, vazgeçmeyi ve ilgisizliği anlatır; bu da inkârcının psikolojik rahatsızlığını açıkça hissettirir. Belâgat açısından bu istifhâm, duygusal yoğunluk ve öfke barındıran bir tevbîhî soru örneğidir.

3.2.2.5. Meryem Sûresi 65. Âyet

رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا)

Meali:

“O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Öyleyse yalnız O’na kulluk et; O’na olan kulluğunda sabır ve sebât göster! Hiç O’na denk ve adaş olacak başka birini biliyor musun? Hayır, yoktur!”²⁸⁹

a) **Âyetin Tahlili:**

Âyet, Allah’ın mutlak rubûbiyetini vurgulamakta ve Hz. Peygamber’e O’na ibadette sebat göstermesini emretmektedir. Cümlenin sonunda yer alan “**هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا**” ifadesi,

²⁸⁷ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 16/118.

²⁸⁸ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 446.

²⁸⁹ Meryem 19/65.

istifhâm edatıyla kurulmuş olup bilgi talebi anlamında değil, inkâr ve nefiy (yok sayma) anlamındadır. Yani “O’nun adaşı, benzeri, dengi var mı?” sorusu, aslında “O’nun hiçbir benzeri yoktur.” anlamını taşır. Bu yönüyle istifhâm burada “el-istifhâm li’n-nefi” (olumsuzlama amacıyla soru) türündedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• **Ṭaberî:**

Âyetteki istifhâm, Allah’ın zatında ve sıfatlarında hiçbir benzerinin bulunmadığını vurgulamak içindir. “Semiyy” kelimesiyle hem isim hem sıfat yönünden denkliği reddetmektedir.²⁹⁰

• **Zemaḥşerî:**

Zemaḥşerî’ye göre “هل تعلم له سمياً” ifadesi, “O’na isim veya sıfat bakımından benzeyen birini tanıyor musun?” anlamında olup inkârî bir sorudur. Bu ifade, tevhidin hem aklî hem de lügat açısından kesinliğini pekiştirir.²⁹¹

• **Râzî:**

Râzî, bu âyetteki istifhâmın “delil üzerine kurulu inkâr” anlamı taşıdığını söyler. Allah’ın gökleri ve yeri yaratması zikredildikten sonra, bu soru ile aklın, O’na denk bir varlık tasavvur edemeyeceği vurgulanmıştır.²⁹²

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

• **İbn ‘Âşûr:**

Bu istifhâm, zihni tefekküre yönlendiren bir inkâr üslubudur. İbn ‘Âşûr’a göre âyet, Allah’ın birliğini sadece haber vermekle kalmaz; aynı zamanda muhatabı, aklî bir muhasebeye çağırır.²⁹³

• **Zuḥaylî:**

Zuḥaylî, istifhâmın burada “tekitle bir nefiy” anlamı taşıdığını, yani “O’nun asla bir dengi yoktur” manasını kuvvetle vurguladığını ifade eder.²⁹⁴

²⁹⁰ Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/226.

²⁹¹ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/30.

²⁹² Râzî, *Mefâtihü’l-Gayb*, 21/555.

²⁹³ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, 16/142.

²⁹⁴ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 482.

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Âyetin sonunda yer alan istifhâm, inkârî ve te'kîdî bir işlev taşır. “هل” edatı, yumuşak bir soru formunda görünse de anlamca kesin bir reddi ifade eder. Bu yönüyle âyet, belâgatte “el-istifhâm li'n-nefi ve't-tevhîd” kategorisine girer. “سَمِيًّا” kelimesi ise sadece “isim benzerliği” değil, “her türlü eşitlik ve denkliği” kapsamına alır. Bu, Kur'ân'ın kelime seçimiyle inancı nasıl derinleştirdiğinin güçlü bir örneğidir.

3.2.2.6. Meryem Sûresi 66. Âyet

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا)

Meali:

“Böyle iken o nankör ve inançsız insan: ‘Ne yani, ben öldükten sonra yeniden diriltilip kabrimden çıkarılacak mıyım?’ der.”²⁹⁵

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyet, ölümden sonra dirilişi inkâr eden insanın sözünü naklederek onun şüpheli tutumunu ortaya koymaktadır. Cümledeki “إِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا” ifadesinde istifhâm edatı “هـ” (hemze) kullanılmıştır. Bu istifhâm, bilgi istemek amacıyla değil, inkâr ve istihzâ (alay) anlamında kullanılmıştır. Yani bu soru, “Hiç böyle şey olur mu?” tarzında bir reddetme ve küçümseme anlamı taşır. Bu yönüyle istifhâm, belâgat ilminde “el-istifhâm li'l-inkâr ve't-teheccü” (inkâr ve hayret bildiren soru) türündedir.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Âyetteki istifhâm, ölümden sonra dirilmeyi imkânsız gören insanın inkârcı sözünü yansıtır. Burada “insan” kelimesiyle genel olarak kâfirler kastedilmiştir. Onların bu sözü, aklen çürütülmüş bir iddiadır.²⁹⁶

• Zemahşerî:

²⁹⁵ Meryem 19/66.

²⁹⁶ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 18/227.

Zemaḥşerî'ye göre bu istifhâm, “te’accüp ve istihzâ” (şaşıрма ve alay) anlamı taşır. Dirilişi imkânsız gören inkârcı, aslında bu soruyu inançsızlığını pekiştirmek için kullanmaktadır.²⁹⁷

- **Râzî:**

Râzî, âyetteki istifhâmın inkârı kuvvetlendirmek amacıyla getirildiğini belirtir. Bu, insanın ölümden sonra dirilişi kavrayamamasından doğan zihinsel bir inkârın ifadesidir.²⁹⁸

c) Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:

- **İbn ‘Âşûr:**

Bu âyet, ölüm ve diriliş konusundaki insanî kuşkuyu sembolleştirmektedir. İbn ‘Âşûr’a göre istifhâm, aklın sınırlarını aşan bir gerçeği reddetmek için kullanılan ironik bir sorudur.²⁹⁹

- **Zuḥaylî:**

Zuḥaylî, bu ifadeyi “kuvvetli bir inkâr istifhâmı” olarak değerlendirir. Ona göre burada insanın dirilişi imkânsız görme hali, hem cehalet hem kibir temellidir. Bu yüzden istifhâm, hem reddetme hem de kınama anlamlarını birlikte taşır.³⁰⁰

d) Belâgat Yönüyle Değerlendirme:

Bu âyetteki istifhâm, Kur’ân’da sıkça görülen inkârî soru örneklerinden biridir. (إِذَا مَا) ifadesinde hemze’nin hemen ardından “إِذَا” zarfının gelmesi, ses yapısı itibariyle bir duraksama ve tereddüt etkisi oluşturur. Bu da inkârcının kararsızlığını ve zihinsel çelişkisini yansıtır. Ayrıca (لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا) cümlesindeki “فَلَسَوْ” ifadesi, alaycı bir vurgu oluşturur. Böylece âyet, istifhâm yoluyla inkârın psikolojisini belâgat yönünden derin biçimde resmeder.

3.2.2.7. Meryem Sûresi 73. Âyet

²⁹⁷ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 3/31.

²⁹⁸ Razi, *Mefâtiḥu'l-Gayb*, 21/556.

²⁹⁹ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 16/144.

³⁰⁰ Vehbe Zuḥaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 487.

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا)

Meali:

“Kendilerine apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman kâfirler mü’minlere: ‘Sizin ve bizim, evet hangimizin dünyevî yönden mevki ve makamı daha üstün, meclis ve topluluğu daha güzeldir?’ diye sorarlar.”³⁰¹

a) Âyetin Tahlili:

Bu âyette müşriklerin müminlere yönelik sözü aktarılmaktadır: “أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ” İstifhâm edatı olan أَيُّ kullanılmıştır. Ancak burada yer alan soru hakikî bir bilgi talebi değildir. Müfessirlerin açıklamalarına göre müşrikler, Kur’ân’ın açık delillerine karşı koyamayınca üstünlüğü dünyevî imkânlar üzerinden temellendirmeye yönelmişlerdir. “Makam” mesken ve yaşama şartlarını, “nediy” ise meclis ve sosyal çevreyi ifade eder. Bu ifadeyle kâfirler, sahip oldukları refah ve toplumsal görünürlüğü fazilet ölçüsü sayarak müminleri tahkir etmektedir. Dolayısıyla söz konusu istifhâm, gerçeği öğrenme amacı taşımayıp övünme ve karşı tarafı küçük görme işlevi yüklenmiştir. Bu yönüyle âyetteki kullanım, el-istifhâm li’l-iftihâr türüne girer; aynı zamanda dünya nimetlerini ilâhî değer ölçüsü sanan bozuk zihniyeti de açığa çıkarmaktadır.

b) Klasik Tefsirlerdeki Yorumlar:

• Taberî:

Taberî’ye göre bu âyetteki “أَيُّ” istifhamı şeklen tasavvur sorusu olsa da manen hakikî değildir; Kureyş’in dünyevî zenginlik ve sosyal meclis üstünlüğüyle müminleri tahkir etmek ve kendini yüceltmek amacı taşıyan iftiharî bir istifhâmdır.³⁰²

• Zemaşşerî:

Zemaşşerî’ye göre âyetteki istifhâm, şeklen tasavvur sorusu olsa da manen hakikî değildir; müşriklerin dünyevî refahı fazilet ölçüsü sayan bozuk değer anlayışını açığa çıkararak, kibir ve zihnî sapmayı yansıtan bir iftihar istifhâmıdır.³⁰³

³⁰¹ Meryem 19/73.

³⁰² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/228.

³⁰³ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/36.

- **Beydâvî:**

Beydâvî'ye göre âyetteki istifhâm, hakikî bilgi talebi değil; Kur'ân'ın delillerine karşı koyamayan kâfirlerin tartışmayı dünyevî üstünlük alanına kaydırarak övünmeye yöneldiğini gösteren, yanlış istidlale dayalı iftiharî bir istifhâmdır.³⁰⁴

- c) **Modern Tefsirlerdeki Yorumlar:**

- **İbn 'Âşûr:**

İbn 'Âşûr'a göre âyetteki istifhâm, müşriklerin dünya nimetlerini mutluluk ve ilahî değer ölçüsü sayan aldanişını yansıtan, hakikî bilgi talebi içermeyen ve Kur'ân tarafından sonraki âyetle mantığı çürütülen iftiharî bir istifhâmdır.³⁰⁵

- d) **Belâgat Yönüyle Değerlendirme:**

“أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا” ifadesindeki istifhâm, şeklen tasavvur sorusu olmakla birlikte hakikî anlamda bilgi talebi içermez. Soru formu, müşriklerin dünyevî üstünlük iddiasını vurgulayan ve müminleri küçük görmeye yönelik bir söylem işlevi görür. Bu kullanım, muhatabı psikolojik baskı altına alarak üstünlük algısı oluşturmayı hedefler ve değer ölçüsünü dünya nimetlerine indirger. Belâgat açısından bu istifhâm, övünme ve karşı tarafı tahkir etme anlamı taşıdığı için el-istifhâm li'l-iftihâr kapsamında değerlendirilir. Aynı zamanda söyleyenlerin bozuk değer yargısını açığa çıkaran teşhir edici bir üslup özelliği taşır.³⁰⁶

³⁰⁴ Beydâvî, *Envârü 't-Tenzîl ve Esrârü 't-Tevîl*, 4/17.

³⁰⁵ İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-Tenvîr*, 16/153.

³⁰⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 315.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında Arap dilinin inşâ üslûpları içerisinde önemli bir yere sahip olan istifhâm, hem dilbilgisel yapısı hem de belâgat boyutu açısından incelenmiş; ardından Kehf ve Meryem sûreleri özelinde uygulamalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel hareket noktası, istifhâmın Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bilgi talep eden bir soru kalıbı olmadığı; aksine bağlama göre anlam kazanan çok katmanlı bir retorik araç olduğu varsayımdır. Yapılan incelemeler, bu varsayımı açık biçimde doğrulamıştır.

Teorik çerçevede istifhâm edatlarının nahiv ve sarf açısından özellikleri ele alınmış; hakikî ve mecazî istifhâm ayrımı üzerinde durulmuştur. Bu ayrımın Kur'ân metnini anlamada belirleyici olduğu görülmüştür. Çünkü Kur'ân'daki istifhâm örneklerinin önemli bir kısmı, şekil olarak soru olmakla birlikte içerik bakımından bilgi talebi taşımamaktadır. Bu durum, Kur'ân üslûbunun yalnızca dilbilgisel çözümleme ile kavranamayacağını; bağlam, muhatap ve anlatım amacı gibi unsurların da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Kehf sûresi üzerine yapılan analizler, istifhâmın burada çoğunlukla pedagojik ve aklî işlev üstlendiğini ortaya koymuştur. Özellikle kıssa bağlamında kullanılan soru kalıplarının, muhatapı düşünmeye sevk eden ve inkârın iç tutarsızlığını görünür kılan bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. “أكفرت بالذي خلقك...” gibi örneklerde istifhâm, doğrudan bilgi talep etmemekte; muhatapı yaratılış hakikati üzerinden muhasebeye çağırmaktadır. Bu tür sorular, bir yandan tevbîh anlamı taşıırken diğer yandan tenbîh işlevi görerek zihinsel uyanış sağlamaktadır. Dolayısıyla Kehf sûresindeki istifhâm örnekleri, iman–inkâr mücadelesinde aklî delillendirmeyi önceleyen bir retorik strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meryem sûresinde ise istifhâmın daha çok psikolojik ve varoluşsal boyut kazandığı görülmüştür. Hz.Zekeriyâ'nın “أَتَىٰ يَكُونُ لِي غَلامٌ” şeklindeki ifadesi, şüphe değil hayret ve ilâhî kudret karşısında duyulan şaşkınlığı ifade etmektedir. Bu kullanım, istifhâmın te'accüp anlamı kazanabildiğini göstermektedir. Aynı sûrede inkârcıların dirilişe dair yönelttikleri sorular ise alay ve inkâr içermektedir. Böylece Meryem sûresinde istifhâm, hem teslimiyet hem de meydan okuma bağlamında farklı anlam katmanlarıyla kullanılmaktadır. Bu çeşitlilik, istifhâmın Kur'ân'daki anlatım gücünü ve esnekliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Her iki sûrenin mukayesesi sonucunda önemli bir üslûp farkı tespit edilmiştir. Kehf sûresi daha çok akli muhakemeyi harekete geçiren ve öğretici bir yapı sergilerken, Meryem sûresi duygusal yoğunluk ve içsel sorgulama bakımından daha belirgindir. Bununla birlikte her iki sûrede de istifhâm, muhatabı pasif bir dinleyici olmaktan çıkarak aktif bir düşünme sürecine dâhil eden bir anlatım aracı olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle istifhâm, Kur'ân'ın pedagojik yönteminin temel unsurlarından biridir.

Çalışmanın önemli sonuçlarından biri de şudur: İstifhâmın anlamı yalnızca kullanılan edata bağlı değildir. Aynı edat, farklı bağlamlarda farklı retorik işlevler üstlenebilmektedir. Bu nedenle istifhâmı anlamak için bağlamsal analiz zorunludur. Klasik tefsir kaynakları incelendiğinde müfessirlerin çoğunlukla bu bağlamsal duyarlılığı gözettiği görülmüştür. Bu durum, klasik tefsir geleneğinin belâgat bilincini ortaya koymaktadır.

Bu tez, istifhâmı yalnızca teorik olarak tanımlamakla yetinmemiş; Kehf ve Meryem sûreleri üzerinden somut örneklerle sistematik bir analiz ortaya koymuştur. Böylece istifhâmın pedagojik, psikolojik ve retorik boyutları birlikte değerlendirilmiş; bağlama göre kazandığı anlam çeşitliliği ortaya konulmuştur. Çalışma, istifhâmın Kur'ân'daki işlevini bütüncül bir perspektifle ele alarak literatüre katkı sunmayı hedeflemiştir.

Sonuç olarak, istifhâm Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca bir soru formu değil; muhatabın zihnini ve kalbini aynı anda hedef alan güçlü bir iletişim stratejisidir. Kehf ve Meryem sûreleri özelinde yapılan inceleme, istifhâmın imanî hakikatleri temellendirme, inkârı çürütme, hayret uyandırma ve bilinç oluşturma gibi çok yönlü

işlevler üstlendiğini göstermiştir. Bu bulgular, Kur'an'daki diğer inşâ türlerinin de benzer bir yöntemle incelenmesi gerektiğini ortaya koymakta; belâgat merkezli okumaların metni anlamada vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi* Kâhire: Dârü'l-Ma'ârif, 1398/1978..
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbeddîn Maḥmûd b. 'Abdullâh, *Rûḥu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm* Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- 'Atîk, 'Abdül'Azîz, *Fi'l-Belâgati'l-Arabiyye: 'İlmü'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'* Beyrut: Dârü'n-Nahḍati'l-Arabiyye, 1430/2009.
- Begavî, Ebû Muḥammed Ḥüseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, 1420.
- Beyḍâvî, Nâşıruddîn Ebû Sa'id 'Abdullâh b. 'Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, 1418/1998.
- Cârim, 'Alî, *el-Belâgati'l-Vâḍiḥa* Pâkistân: Cem'iyetü Şevdri Muḥammed 'Alî el-Ḥayriyye, 2010.
- Cürcânî, Ebû Bekir 'Abdülkâhir b. 'Abdurrahmân b. Muḥammed, *Delâ'ilü'l-İcâz fî 'İlmi'l-Me'ânî*, thk. Maḥmûd Muḥammed Şâkir (Ebû Fihri) Kâhire: Maḥba'atü'l-Medenî, 1413/1992.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Ḥanefî, *et-Ta'rifât* Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Cevherî, Ebû Naşr İsmâ'îl b. Ḥammâd. *eş-Şihâḥ: Tâcü'l-Luḡa ve Şihâḥu'l-Arabiyye*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Durmuş, İsmail. "İnşâ." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 334–337. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ferâhîdî, Ebû 'Abdurrahman el-Ḥalîl b. Aḥmed. *Kitâbü'l-Ayn*. Thk. Mehdî el-Maḥzûmî – İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. Thk. Aḥmed Yûsuf en-Neccâtî vd. Kâhire: Dârü'l-MıŞriyye, 1955..
- Ebû Ḥayyân el-Endelüsî, Muḥammed b. Yûsuf. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ (fi't-tefsîr)*. Thk. ve haz. Şıdkî Muḥammed Cemîl el-'Aṭṭâr vd. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420/2000.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl. *Mu'cemü'l-furûki'l-luḡaviyye: el-ḥâvî li-kitâbeyi'l-Askerî ve'l-Cezâ'irî*. Nşr. Beytullâh Beyyât. Kûm: Mü'essesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412/1991.

- el-Ġalâyînî, Muştafâ b. Muḥammed Selîm. *Câmi' u' d-Durûsi' l-' Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1994.
- el-Ķazvînî, Ḥaṭîb. *Telḥîşu'l-Miftâḥ fi 'Ilmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1431/2010.
- el-Ķazvînî, Ḥaṭîb. *el-İzâḥ fi 'Ulûmi'l-Belâga*. Thk. Muḥammed 'Abdülmün'im Ḥafâcî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- er-Râġîb el-İşfahânî, Ebü'l-Ķâsım el-Ḥüseyin b. Muḥammed. *el-Müfredât fi Ġarîbi'l-Ķur'ân*. DımaşĶ – Beyrut: Dârü'l-Ķalem – ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 1412/1992.
- Görgün, Tahsin. “Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 341–342. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Günday, Hüseyin – Şahin, Şener. *Arapça Dilbilgisi: Nahiv Bilgisi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Hâşimî, Aḥmed. *Cevâhirü'l-Belâga fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Thk. Yûsuf es-Semîlî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1431.
- İbn 'Âşûr, Muḥammed Ṭâhir. *Tefsîru't-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. Tûnus: ed-Dârü't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Fâris, Aḥmed b. Zekerıyyâ. *es-Şâhibî fi Fıkhî'l-Luġa*. Thk. 'Ömer FârûĶ et-Tıbbâ'. Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1993.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf el-Enşârî. *Muġni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârib*. Thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdü'lḥamîd. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Ömer. *Tefsîru'l-Ķur'ânî'l-'Azîm*. Thk. Sâmi b. Muḥammed Selâme. Ġıza: Mü'essesetü Ķurṭuba – Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyḥ, 1421/2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Faḍl Cemâlüddîn Muḥammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü Şâdir, 1414/1994.
- İbn Ya'îş, Ebü'l-Ḥasen. *Şerḥu'l-Mufaşşal li'z-Zemaḥşerî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- Maṭlûb, Aḥmed. *Mu'cemu'l-Muştalahaṭî'l-Belâġiyye ve Taṭavvurihâ*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- el-Merâġî, Aḥmed Muştafâ. *Ulûmu'l-Belâga: el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1414/1993.
- Meydânî, 'Abdurrahmân b. Ḥasan Hebenneketü'd-DımeşĶî. *el-Belâġatü'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ķalem, 1996.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebü'l-Ḥasen Muḳâtil b. Süleymân b. Beşîr. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. Beyrut: Dârü İḥyâ'i't-Türâs, 1423.
- Müberred, Ebü'l-'Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Muḳteḍab*. Thk. Muḥammed 'Abdü'lḥalîĶ 'Udeyme. Ķâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mışriyye, 1994.
- Râciḥî, 'Abduh. *et-Taṭbîķu'n-Naḥvî*. Beyrut: Dârü'n-Naḥḍati'l-'Arabiyye, 1979.
- Râzî, Ebü 'Abdillâh (Ebü'l-Faḍl) Faḥruddîn Muḥammed b. 'Ömer b. Ḥüseyin. *Mefâtiḥu'l-Ġayb*. Beyrut: Dârü İḥyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Râzî, Ebü 'Abdillâh (Ebü'l-Faḍl) Faḥruddîn Muḥammed b. 'Ömer b. Ḥüseyin. *Nihâyetü'l-Î'câz fi Dirâyeti'l-Î'câz*. Beyrut: Dârü Şâdir, 2004.

- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1407/1987.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân. *el-Kitâb*. Thk. 'Abdüsselâm Muḥammed Hârûn. 3. bs. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988.
- Süyûtî, Ebü'l-Faḍl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mıŝriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. 'Ömer b. 'Abdullâh. *el-Muṭavvel: Şerḥu Telḥîŝi Miftâhi'l-'Ulûm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1971.
- Zemaḥşerî, Ebü'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Haḳâ'iki't-Tenzîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muḥammed b. 'Abdullâh. *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm. Kâhire: Dâr İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-'Aḳide ve'ş-Şeri'a ve'l-Menhec*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1425/2004.